

**AZ AGRÁRPOLITIKÁK MOZGÁSTERE A
NEMZETKÖZI KERESKEDELEM
LIBERALIZÁLÁSÁNAK TÜKRÉBEN**

**Budapest
2003**

Kiadja:

az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet

Főigazgató:

Udovecz Gábor

Szerkesztőbizottság:

Alvincz József, Dorgai László, Harza Lajos, Kamarásné Hegedűs Nóra (titkár),
Kapronczai István, Kartali János, Kovács Gábor, Popp József, Potori Norbert,
Udovecz Gábor

Készült:

a Kutatási Igazgatóságon

Szerző:

Popp József

Közreműködött:

Iski Tímea

Opponensek:

Nagy Frigyes, egyetemi tanár
Nyugat-Magyarországi Egyetem

Rieger László, mb. igazgató
Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	5
1. A mezőgazdasági protekcionizmus kialakulása Európában.....	7
2. A KAP ellentmondásai.....	9
3. Az agrárkereskedelem liberalizálása és a fenntartható mezőgazdaság.....	15
3.1. A mezőgazdaság integrálása a társadalomba.....	15
3.2. Liberális és fenntartható európai agrárpolitika.....	16
3.3. Globalizáció és a kereskedelem liberalizálása.....	21
3.4. A fejlődő országok álláspontja a kereskedelem liberalizálásáról.....	24
4. Mezőgazdasági kereskedelempolitika.....	27
4.1. A mezőgazdaság támogatottsága.....	27
4.2. Az agrártámogatások hatása a mezőgazdaság jövedelmezőségére.....	35
4.3. Az agrárkereskedelem liberalizálásának jelentősége.....	40
5. Az Uruguay-i Forduló eredménye és az új WTO forduló.....	47
5.1. Piacra jutás.....	47
5.2. Az exporttámogatás reformja.....	57
5.3. A belső támogatások reformja.....	61
5.4. Nem kereskedelmi szempontok.....	66
5.5. Többfunkciós mezőgazdaság.....	68
5.5.1. Agrárpolitikai célok.....	68
5.5.2. A kapcsolat erőssége a mezőgazdaság termelési és egyéb funkciói között.....	72
5.5.3. Közjavak.....	77
5.5.4. Piaci kudarc.....	79
5.5.5. Jövedelmezőség és piaci kudarc.....	80
5.5.6. Tranzakciós költségek.....	81
5.5.7. Nemzetközi kötelezettségvállalás (WTO).....	82
5.6. A globális kereskedelmi rendszer összeomlásának veszélye.....	82
6. A kereskedelem liberalizálásának hatása az EU mezőgazdaságára.....	85
6.1. A kereskedelem liberalizálásának következménye.....	85
6.2. Szántóföldi növények.....	86
6.3. Tejtermelés.....	87
6.4. Marhahús.....	88
6.5. Sertés és baromfi.....	88
6.6. Juhászat.....	90
7. Az agrárpolitika várható iránya az OECD tagországokban.....	91
Összefoglalás.....	95

Summary	107
Kivonat.....	117
Abstract	118
Irodalomjegyzék	119
Glosszárrium	123
Mellékletek	129
A sorozatban eddig megjelent tanulmányok.....	133

Bevezetés

A tanulmány a mezőgazdasági támogatás, illetve támogatottság alakulását mutatja be az agrárkereskedelem liberalizálásának tükrében, különös tekintettel az EU támogatáspolitikájának változására. Az elemzés a mezőgazdasági protekciónizmus kialakulásának történeti áttekintése mellett foglalkozik a Közös Agrárpolitika ellentmondásaival és annak reformját előidéző 1994. évi WTO-megállapodás következményeivel, valamint az új WTO forduló várható hatásaival. A tanulmányban tárgyalt valamennyi fejezet közvetlenül, illetve közvetetten összefügg a nemzetközi agrárkereskedelem liberalizálásával. Az anyag kiemelten foglalkozik az új WTO fordulóban felvetett nem kereskedelmi szempontok közül a multifunkcionális mezőgazdaság ismérveivel, a mezőgazdaság termelési és egyéb funkciói közötti kapcsolatok vizsgálatával, valamint figyelembe veszi azt is, hogy a kereskedelem liberalizálása az EU mezőgazdaságában a termelési szerkezet arányát, azaz a főbb ágazatok egymáshoz viszonyított súlyát is megváltoztatja.

A tanulmányban vizsgált téma széles körű nemzetközi szakirodalommal rendelkezik. A magyar szakirodalomban is számos írás jelent meg az EU agrárpolitikájával kapcsolatban, de az agrárkereskedelem liberalizálásának, a fenntartható mezőgazdasági modellnek és a nemzetközi agrárpolitikák összefüggéseinek, az új WTO forduló aktuális eredményeinek, valamint a mezőgazdaság többfunkciós jellegének részletes bemutatása és átfogó elemzése nem történt meg. A nemzetközi szakirodalom alapján a tanulmányban a multifunkcionalitás elmélete is feldolgozásra került, mivel az EU erre nagy hangsúlyt helyez a világkereskedelmi tárgyalásokon. Az EU agrárpolitikáját, ezen belül elsősorban agrárszabályozását, valamint a WTO-megállapodás hatásait bemutató hazai szerzők közül a teljesség igénye nélkül kiemelést érdemelnek Fertő Imre (Fertő, 1999), Gábor Judit (Gábor et al, 2001), Halmai Péter (Halmai, 2002), Kiss Judit (Kiss, 2002a, 2002b), Mészáros Sándor és szerzőtársai (Mészáros et al, 1992, 1993, 1994), Nagy Frigyes (Nagy, 2002a, 2002b), Raskó György (Raskó, 2002b), Sipos Aladár (Sipos, 1967), Somai Miklós (Somai, 2002), Szabó Gábor (Szabó, 2001), Szabó Jenő (Szabó, 2001, 2003) Tassy Sándor (Tassy, 2001), Udovecz Gábor (Udovecz, 2003) és Vajda László (Vajda, 1999) írásai.

Az agrárpolitika szerepe a társadalom megfelelő élelmiszer- és ipari nyersanyagellátásának a biztosítása, az ágazatban foglalkoztatottak életszínvonalának folyamatos javítása, az ágazat nemzetközi versenyképességének a növelése, az ország területének kultúrállapotban tartása, valamint a természeti elemek megőrzése és védelme (Buday-Sántha, 2001). A jelen tanulmány a fentebb megfogalmazott célkitűzések közül részletesen foglalkozik a támogatások jövedelemre gyakorolt hatásaival, a fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés kérdéseivel, valamint a globalizáció és a kereskedelem liberalizálása közötti kapcsolatok elemzésével. Továbbá bemutatásra kerülnek a nemzetközi kereskedelemben egyre növekvő szerepet játszó nem kereskedelmi szempontok is.

Úgy vélem, hogy a jelenlegi nemzetközi agrárpolitikák megértését szolgálja az OECD tagországok mezőgazdasági támogatottságának és a liberalizálódó agrárkereskedelem jelentőségének az ismertetése, valamint a támogatások és a jövedelmezőség összefüggéseinek a részletes elemzése.

A tanulmány megírásához a legfontosabb hazai szakirodalom felhasználásán kívül nagy segítséget jelentett számomra a releváns külföldi dokumentumok (EU, WTO, OECD, USDA) alapos feldolgozása. A külföldi szakirodalomban az OECD, az USDA és a WTO elemzései, valamint az OECD, WTO és EU Bizottság ülésein szerzett személyes tapasztalatok nagymértékben hozzájárultak a tanulmányban tárgyalt kérdések tisztánlátásához. Többek között gyakorlati segítséget jelentett, hogy a farmlátogatások során személyesen is megismerhettem az EU és számos OECD tagország mezőgazdaságát, és számtalan meghívást kaptam az agrárpolitikákkal foglalkozó hazai és nemzetközi konferenciákra. Sokat köszönhetek az FVM-mel létrejött szoros együttműködésnek is, mert ezáltal betekintést nyerhettem a végrehajtási munka napi menetébe, beleértve az agrárpolitikai döntéseket, az EU-csatlakozási tárgyalásokat, valamint az OECD és a WTO munkáiban való részvételt.

A tanulmány 7 pontból áll. Az 1. pont rövid történeti áttekintést nyújt a mezőgazdasági protekcionizmus kialakulásáról. A 2. pont a Közös Agrárpolitika ellentmondásait mutatja be. Az ezt követő 3. pontban az agrárkereskedelem liberalizálása és a fenntartható mezőgazdaság, a mezőgazdasági kereskedelempolitika és az új WTO forduló eddigi eredményeinek értékelése következik. Említést érdemel a többfunkciós mezőgazdaság elméletével kapcsolatos nemzetközi szakirodalom feldolgozása. A 6. pont a kereskedelem liberalizálásának várható hatásait elemzi az EU mezőgazdasága szempontjából. A 7. pont az OECD tagországok agrárpolitikájának várható irányait vizsgálja. Végül a tanulmány tanulságait foglalom össze.

Magyarország közelgő EU-csatlakozása indokolja, hogy a jövőben fokozottabb figyelmet fordítsunk a nemzetközi agrárpolitikák gyakorlatának tanulmányozására, mert ennek ismeretében jobban megérthetjük a Közös Agrárpolitika (CAP) szükségszerű változásait, illetve reformjait. Az agrárpolitikák alakulása és Magyarország nemzetközi kötelezettségvállalásai természetesen a nemzeti agrárpolitika mozgásterét is meghatározzák.

1. A mezőgazdasági protekcionizmus kialakulása Európában

Európában a mezőgazdasági protekcionizmus hosszú időre nyúlik vissza. Gondoljunk csak a merkantilistákra és a 16. századra (a merkantilisták az import ellenzésével a kereskedelmet is akadályozták).

A középkorban az emberek különösen érzékenyek voltak a mezőgazdasági importra, mert a mezőgazdasági katasztrófa sújtotta területekről az éhhalál elől menekülők mindig a szomszédos országokban kerestek élelmiszert. A magas szállítási költségek és szállítási veszteségek, valamint a rossz úthálózat és a hajózás kockázata is hátráltatta a kereskedelmet. (A fából készült vitorlás hajók ellenszél miatt sokszor hetekig nem tudtak kikötni és ez idő alatt a zsiszik gyakran elpusztította a gabonaszállítmányt).

A 19. században jelentősen liberalizálták az európai agrárkereskedelmet, ami a szállítási feltételek javulását és a kereskedelemről származó komparatív előnyök felismerését tükrözte. A liberalizáció 1846-ban kezdődött az 1663. évi angol gabonatörvény (*Corn Laws*) eltörlésével. Ez a törvény vámmal sújtotta a gabonaimportot, ha belföldön a piaci ár alacsonyabb volt, mint a törvényesen szabályozott garantált ár (küszöbár). Az angol farmerek így valójában monopolhelyzetben voltak a hazai piacon. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelők csak akkor exportálhattak gabonát, ha a hazai piaci ár a garantált ár alá esett, sőt 1673 után már exportszubszenciát is kaptak. 1663 és 1846 között Anglia kiemelkedett a korai modern nemzetek közül az agrárpolitika tekintetében, mert a földbirtokos arisztokrácia politikai befolyásának köszönhetően a hazai piacon magas gabonaárakat tudott fenntartani. A politikai reform után a városi és ipari érdekek kerültek előtérbe, aminek hatására 1846-ban eltörölték a gabonáról szóló törvényeket. Sőt, 1860-ig csaknem az összes mezőgazdasági termékre megszüntették a vámot.

III. Napóleon egyetértett Angliával és az 1860-as években felszámolta a francia kereskedelmi akadályok többségét. A német farmerek abban az időben gabonaexportőrök voltak, és 1853-ban eltörölték a gabonára vonatkozó vámot. Olaszország alacsony mezőgazdasági importvámokat alkalmazott és Belgium 1871-ben vámmentességet adott a fő élelmiszerek importjára (Tracy, 1964).

Az agrárkereskedelem liberalizálásának szelleme azonban az 1870-es években gyorsan eltűnt a gőzgép elterjedésével. A gőzgép megjelenésével Észak-Amerikában a duplájára, azaz 230 millió hektárra nőtt a szántóterület nagysága, amelynek fele exportcélokat szolgált. A gőzgép alkalmazásával Ausztráliával és Argentínával együtt összesen 200 millió hektárral emelkedett a művelésbe vont mezőgazdasági terület.

Ebben az időszakban a jelenlegi EU tagországok kevesebb, mint 100 millió hektár mezőgazdasági területtel rendelkeztek. Természetesen megijedtek attól a látomástól, hogy a tönkrement farmerek tömegesen menekülnek a városokba megélhetésért. **A gőzgép gyors elterjedése ellenére a mezőgazdasági vámok**

abban az időszakban mégis sokkal kisebb kereskedelmi akadályt jelentettek, mint a Közös Agrárpolitika (KAP) keretében bevezetett mozgó importvám rendszer (ez az ún. lefölözési rendszer a WTO-megállapodás következtében fokozatosan megszűnt), amely keretében a versenyképes importtermékek árszintjét a belső, magasabb árszintre, gyakran a világpiaci ár kétszeresére emelték (1. táblázat).

1. táblázat

Az átlagos mezőgazdasági vámtarifa alakulása Európában, 1913-ban

Ország	Vámtarifa az exportár %-ában
Franciaország	29
Németország	22
Olaszország	22
Belgium	26
Svájc	15
Svédország	24
Finnország	49

Forrás: Tracy, 1964

A mezőgazdasági termelés forradalmasítását követte a szállítás forradalmasítása, ami az 1930-as években Észak-Amerikában kezdődött el (az USA-ban egyébként már ekkor minden harmadik családnak volt személygépkocsija), majd a második világháború után Európára, később pedig a világ többi régiójára is kiterjedt.

Egészen napjainkig a mezőgazdasági export célpontja elsősorban az a néhány piac volt – Nyugat-Európa, Észak-Amerika és Japán –, ahol egyébként is meg tudták termelni a szükséges élelmiszert. Japán kivételével ezek az országok már a gőzgép feltalálásának idején is jelentős mértékben fogyasztottak magas hozzáadott-értékű élelmiszereket. Ezeken a régiókon kívül csak a viszonylag alacsony népességű Közép-Kelet bizonyult fizetőképes élelmiszer importőrnek (az olajkészletek feltárása következtében). Ezzel is magyarázható az agrárkereskedelmi protekcionizmus tartós fennmaradása.

2. A KAP ellentmondásai

Az 1947. évi GATT-megállapodás létrejöttét felgyorsították az 1929-ben kitört gazdasági világválság idején szerzett nemzetközi tapasztalatok. A világválság hatására ugyanis emelkedtek a vámakadályok, mert az egyes országok az import csökkentésével igyekeztek csökkenteni a gazdasági növekedés visszaesése által előidézett munkanélküliséget. Ennek következtében azonban a belső problémák exportálásával még súlyosabb helyzet alakult ki. A GATT-megállapodással a merkantilista elméletet (az adott ország az exporttal gazdagabb, az importtal pedig szegényebb lesz) végleg felváltotta a komparatív előnyök elmélete. Említést érdemel, hogy a komparatív előnyök hangsúlyozása mellett a GATT a vámcsökkenést engedménynek (*concessions*) nevezi. Ez arra enged következtetni, hogy az export olyan privilégium, amelynek fejében az exportőr országoknak saját piacuk nyitásával kell „fizetniük”. A második világháború után, **1948. január 1-én hatályba lépett a GATT-megállapodás 28 tagország részvételével. Az agrártermékek kivételével megnyílt a szabad(abb) kereskedelem lehetősége.**

Ebben az időszakban még erősen élt – mind az európai, mind az amerikai farmerek emlékezetében – a nagy gazdasági világválság rémképe, a mezőgazdasági árak összeomlása, ezért a mezőgazdasági támogatások feladását nem szívesen kockáztatták. Az USA kormánya ráadásul megígérte mezőgazdasági érdekvédelmi szervezeteinek, hogy amennyiben a második világháború idejére is elfogadják az 1930-as években (a gazdasági világválság után) bevezetett támogatási rendszert, akkor azt a háború után sem változtatja meg. Az USA és Európa együttesen dolgozták ki a GATT tervezetét a kereskedelem liberalizálása érdekében – a mezőgazdasági termékek kivételével. Végül is elmondható, hogy az USA gyakorlatilag beillesztette agrárpolitikáját az 1947-ben aláírt GATT-megállapodásba, amit az európai tagországok is elfogadtak.

Az 1947. évi GATT-megállapodás egyszerűen nem vette figyelembe, hogy a komparatív előnyök a mezőgazdaságban (és bányászatban) jóval nagyobbak és tartósabbak, mint a gazdaság egyéb ágazataiban. Ugyanakkor attól is tartani lehetett, hogy meg sem születik a GATT-egyezmény, ha a tagországok kitartanak az agrártermékek kereskedelmének a liberalizálása mellett.

1947-ben a GATT tagországai tehát vállalták, hogy egymással szemben csökkentik a vámtarifákat. A GATT tagországok többsége egyetértett a fejlődő országokkal szemben alkalmazott vámtarifák mérséklésével is, így a szabadabb kereskedelem és tőkeáramlás minden idők legnagyobb gazdasági növekedését tette lehetővé a harmadik világban. Minden olyan ország jól járt, amely megnyitotta gazdaságát a kereskedelem és a beruházás előtt. Japán a GATT-egyezményt kihasználva exportorientált termelésre rendezkedett be. Ebben Tajvan, Dél-Korea és Ázsia számos egyéb országa (Thaiföld, Pakisztán, Malajzia, Indonézia és Kína) még Japánt is felülmúlták. Megfigyelhető, hogy az agresszív, piacorientált országok gazdasági növekedése gyorsan meghaladja a bürokratikus, szubvenciók és protekcionista politikát folytató országokét.

A kereskedelem és technológia fejlődése volt a gazdasági növekedés hajtómotorja. A korszerű telekommunikáció viszont még közelebb hozta egymáshoz a világ országait. Meg kell jegyezni, hogy a globális kereskedelem expanziójának jelentőségét általában kevésbé értik meg, mint a technológia változását.

A Közös Agrárpolitikát a magas terméshozamot biztosító technológia korszakában vezették be. A magas ártámogatások bevezetésével a farmerek kedvük szerint növelték a mezőgazdasági termelést. **A világon egyetlen ország sem tudta teljesíteni a farmereknek tett ártámogatási ígérését, amikor a mezőgazdaságban magas színvonalú technológiára tértek át.** Az is igaz, hogy eredetileg stabil európai terméshozamokra alapozták a Közös Agrárpolitikát, de az 1960-as évek zöld forradalma még a harmadik világ parasztságát is elérte, nemhogy az EU szakképzett farmereit.

Az EU agrárpolitikája egyre nagyobb túltermelésre ösztönözte a termelőket, a termékfölsleget pedig csak exportszubszenciával lehetett értékesíteni harmadik országokba. Ez a nemzetközi kereskedelemben jelentős konfliktusokat idézett elő az EU és a többi agrárexportőr-ország (különösen az USA) között, amelyek egyre kevésbé tolerálták a KAP működésének piactorzító hatásait (a világpiaci árak leszorítását, a kíméletlen támogatási versenyt, valamint az importot akadályozó nyílt és burkolt protekcionista intézkedéseket). **Mindez hátráltatta a mezőgazdasági kereskedelmi akadályok lebontását a GATT 1986-ban elkezdődött Uruguay-i Forduló (Kiss, 2002a).**

Az EU-ban a gazdálkodóknak fizetett magas intervenció ár költséges túltermelésbe csapott át, sőt az agrárszektoron belül jelentős mértékben megnöttek a jövedelmi különbségek, ugyanis a mezőgazdasági támogatások 80 %-át – az USA-hoz hasonlóan – a legnagyobb és legtermelékenyebb farmok vitték el és viszik el ma is. **A KAP agrártámogatási programjai tehát nem bizonyultak hatékonynak a kisgazdaságok fenntartására.** A farmok többsége viszonylag kisméretű, kevés árut termel piacra, ezért alacsony ártámogatásban részesül(t). **Az EU agrárpolitikáját így ma már nem a második világháború utáni időszak, hanem a 21. század követelményei alapján kell megítélni.**

A Közös Agrárpolitika nem akadályozta meg a farmerek elvándorlását a mezőgazdaságból, a magas ártámogatás a legtermelékenyebb és magas technológiai színvonalú farmoknak kedvezett, amelyek fokozatosan felvásárolták a műszaki fejlesztés és az intenzív termelés előnyeiket kihasználva nem képes kisbirtokokat.

A farmerek számát és az összes foglalkoztatottakhoz viszonyított arányát a modern társadalomban mindinkább a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzési lehetőségek határozzák meg. A vidéki életforma és a helyi kapcsolatok értékétől függ, hogy a lakosság mekkora hányada él vidéken, illetve farmokon. **Leginkább azok a farmerek hagyják el a mezőgazdaságot, akik a legképzettebbek, és vonzó munkalehetőséget találnak az agrárszektoron kívül.** Azokat a farmokat pedig, amelyek a városi munkahelyeknél rövidebb távú

gazdasági lehetőséget és alacsonyabb életszínvonalat kínálnak, mindenképpen elhagyják a farmerek.

Az EU farmerei hajthatatlanul szembeszálltak a mezőgazdasági kereskedelem liberalizálásával. Hozzá kell tenni, hogy a viszonylag magas mezőgazdasági támogatással rendelkező egyéb fejlett országok (pl. USA, Kanada, Japán) termelői is ellenezték az agrárkereskedelem liberalizálását, de az EU agrártermelőihez képest sokkal kisebb politikai ellenállást fejtettek ki. **A KAP 1992. évi reformja összefüggésbe hozható az 1986-ban elkezdődött GATT Uruguay-i Fordulójának határozataival,** amelyek a mezőgazdasági támogatások (belső- és exporttámogatás) jelentős mértékű csökkenését célozták meg. Az 1992. évi KAP-reform óta az EU-ban a mezőgazdasági támogatások zömét már nem az árak garantálására, a termékfölöslegek raktározására és az export szubvencionálására, hanem sokkal inkább a farmerek közvetlen jövedelemtámogatására fordították, illetve fordítják. A belső termelés visszafogását a területpihentetés ösztönzésével és az intervenciós árak csökkentésével igyekeztek elérni (Szabó, 2001).

A Közös Agrárpolitika a természet- és környezetvédelmet sem segítette elő, mert a magas ártámogatás a nagyobb gazdaságok gyors kialakulásához vezetett. A termelés intenzifikálásával természetesen jelentős környezeti károk is keletkeztek. A KAP környezetvédelemmel kapcsolatos támogatásai a külterjes gazdálkodás, a természet- és tájmegőrzés, valamint a környezetápolás mellett kiterjednek a korábbi mezőgazdasági területek nem agrárjellegű – kulturális, sport, rekreáció – hasznosítására is, ami elsősorban a kisbirtokok közvetlen jövedelemtámogatását szolgálja (Halmai, 2002). Ez nem igazán vonzó a nagy, piacra termelő farmok számára, amelyek érdekeit a KAP eredetileg képviselte, mert **továbbra is hátráltatja a nagyobb birtokméretek kialakulását és fékezi a termelési tényezők hatékonyságának a javítását.** Emellett megfigyelhető a farmok hagyományos lakóházainak a feladása és a vidéki települések elnéptelenedésének a veszélye. Felvetődik a kérdés, hogy mekkora költséggel sikerült vagy nem sikerült a farmereket földjükön tartani.

Csak az utóbbi időszakban kezdett világossá válni, hogy a világ népességének növekedése valójában kisebb kihívást jelent, mint amire korábban sokan számítottak. Ennél sokkal nagyobb feladatnak tekinthető a fehérje (hús, tej és tojás) iránti keresletnövekedés kielégítése a harmadik világ országaiban, elsősorban Ázsiában. Ha az EU-ban a külterjes mezőgazdasági termelés jelentené a 21. század környezetvédelmi modelljét, akkor – Európa kiváló agrártermelési adottságai ellenére – a világ más részein továbbra is folytatódna az őserdők pusztítása, az egyébként is csak külterjes mezőgazdasági termelésre alkalmas termőföld megszerzése céljából.

Az európai környezetvédőkről gyakran hangzik el olyan kritika, hogy nem veszik tekintetbe a globális környezetvédelem problémáját, csupán a saját vidéki tájkép megőrzésével vannak elfoglalva. Sokan arra is felhívják a figyelmet, hogy a szabad kereskedelem tönkretetheti az ázsiai kiségazdaságokat. Pedig a világ

elegendő jó minőségű termőfölddel rendelkezik a népesség élelmiszer-szükségletének kielégítéséhez. Az ázsiai kisgazdaságok is gyorsan növelhetik a termelést, ha majd az új iparágak és szolgáltatások – Európához hasonlóan – elszívják a mezőgazdasági munkaerőt.

Az EU a természeti erőforrások megőrzésére, illetve növelésére törekszik a 21. században, ami nagyobb agrártermelési és környezetgazdálkodási felelősséggel párosul. A Közös Agrárpolitika tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy a jelenlegi szubvenciók politikával nem lehet sikeres a természet- és tájvédelem. Az árutermelő gazdaságok viszont nem nyújtanak olyan festői látványt, amely igazolná, hogy nagy összegű közpénzeket kapjanak a vidéki tájkép megőrzéséhez. A biotermékek piaca egyelőre túl kicsi komolyabb extrajövedelem realizálásához. A biotermékek részesedése világviszonylatban 1, az EU-ban 3 %-ot tesz ki és az előrejelzések szerint a következő évtizedekben legfeljebb 20 %-ra nőhet.

Az EU-ban az árutermelő nagygazdaságok hozzájárulnak a világ növekvő élelmiszer-szükségletének kielégítéséhez, fontos gazdasági szerepet játszanak a vidéki térségek életében, **környezetvédelmi szempontból pedig a trópusi őserdők megmentését szolgálják** (az emelkedő élelmiszerkínálat ugyanis közvetett módon csökkenti az őserdők mezőgazdasági termelés céljából történő kiirtását). **A nagy árutermelő farmok jövője az EU-ban is az agrárkereskedelem további liberalizálásától függ.** **A kisgazdaságok támogatása a vidékfejlesztési politika keretében pedig nem veszélyezteti az agrárkereskedelem liberalizálását,** mivel ezek a táj karbantartását, valamint meghatározott területek nem agrárjellegű (pihenés, szórakozás, sport) hasznosítását célzó közvetlen támogatások.

Az EU-ban a magas agrártámogatás ellenére sem jött létre a kívánt vidéki tájkép. A közvetlen jövedelepótló támogatás hozzájárul a táj karbantartásához, sőt a táj újjáépítését is előmozdíthatja. Bár említést érdemel, hogy **a látványos tájkép kialakítása inkább az életminőség kategóriájába tartozik** (pozitív externália), **mintsem a globális környezetvédelemhez.** A biogazdálkodás is hozzájárul a tájépítéshez és fontos szolgáltatást jelent a biotermékek vásárlóinak, akik az árakban elismerik a munkaerő magasabb költségét. Mindenesetre **óvatosan kell megítélni a tájvédelmi programok támogatását, amelyek elsősorban a hátrányos termelési adottságokkal, de természeti szépségekkel és gazdag tradícióval rendelkező régiók népességmegtartó erejét növelik.** Annak ellenére, hogy a tájvédelem nem igazán agrárpolitikai feladat, beilleszthető a földhasználati politika rendszerébe (Avery, 1997).

Az Agenda 2000 kiemelten kezeli a vidék fokozott támogatását. Mérlegelés tárgya, hogy ésszerű támogatással mit érhetünk el vidékfejlesztés címén. Meg kell jegyezni, hogy **világviszonylatban sem sikerült komoly eredményeket felmutatni vidékfejlesztési politikával** (az eredmény a külföldi segélyprogramokhoz hasonlítható). Az agrártérségek népességmegtartó képességének erősítésére való törekvés nemes cél, de nem tudja megakadályozni –

csak lassítani – a vidék lakosságának elvándorlását a városokba. Ez a folyamat a világ legfejlettebb vidéki infrastruktúrájával rendelkező USA-ban is feltartóztathatatlan (lásd a fajlagos keresetek különbségét, a szabadidő eltöltésének lehetőségeit városokban és falvakban stb.). **Ez nem jelenti azt, hogy nincs szükség vidékfejlesztésre, de a realitás talaján kell állnunk a lehetőségek és a várható eredmények vonatkozásában** (Forgács, 2003).

Az EU-ban a kereskedelmi farmokat érinti a legjobban a földárak alakulása a jövőben. A mezőgazdasági támogatások egyenes következménye a magasabb földár kialakulása, ugyanis a jövedelem garantálásával csökken a kockázat és emelkedik a föld értéke. **Az EU-ban a magas agrártámogatás beleágyazódott a földárba és szinte megfizethetetlen földárak kialakulásához vezetett.** A különböző országok földárait összehasonlítva óriási különbség tapasztalható. **Az alacsonyabb földárak azt is jelentik, hogy a mezőgazdasági jelzáloghitel jelzálogértéke is alacsonyabb, de a hiteltörlesztés nagysága változatlan** (2. táblázat).

Ausztráliában és Kanadában kevés csapadékot kap a termőföld és alacsony a népsűrűség, ezért viszonylag alacsony földárak alakultak ki. Új-Zélandon – az ázsiai országokba irányuló nagyobb tejtermék-exportnak köszönhetően – az utóbbi időszakban nőtt a földár. Japánban viszont nagyon szűkös a mezőgazdasági terület, ennek következtében nagyon magas árak jellemzőek a földpiacon. A felsorolt tényezők mellett **a földárakat az egyes országokban leginkább a támogatások befolyásolják. A mezőgazdasági kereskedelem liberalizálásával** előreláthatólag Argentínában emelkedik, Japánban és **az EU-ban csökken** a földár (az európai piac földrajzi közelsége miatt ugyanakkor az EU-ban az agrárkereskedelem liberalizálásával is magasabbak lesznek a földárak, mint például Argentínában).

2. táblázat

A termőföld ára az egyes országokban
(1990-es években)

Ország	Dollár/ha
Japán	250 000
Hollandia	23 500
Németország	19 800
Új-Zéland (legelő)	16 100
Egyesült Királyság	11 400
USA	6 200
Ausztrália	4 200
Kanada	3 000
Argentína	2 100

Forrás: Knight-Frank Property Management. United Kingdom, 1996

Az EU-ban is tulajdonképpen a csökkenő földárak ellensúlyozása céljából kompenzálják a kereskedelmi farmokat a múltban alkalmazott támogatási formák visszavonásának a következményei miatt (1992. évi KAP-reform, Agenda 2000). A

gyakorlatban racionális megközelítést igényel a korábbi magas ártámogatási és jövőbeni exportorientált politika közötti átmenet kezelése, mert már eddig is egy sor járandóság feladására kényszerültek a farmerek. A megoldás politikai, de kompenzáció nélkül a farmerek jogi és politikai értelemben is ellenállnak a változásnak. **A földárak csökkenésének ellensúlyozására nyújtott (átmeneti) támogatás indokoltnak látszik a mezőgazdasági kereskedelem további liberalizálása érdekében.**

Egy évszázadon keresztül a földterület bősége volt a jellemző, ráadásul az 1870-es években – a gőzgép segítségével – Észak-Amerikában, Argentínában és Ausztráliában 200 millió hektárral nőtt a termelésbe vont, jó minőségű mezőgazdasági földterület. Ezen kívül a gőzgép a felére csökkentette a gabonafélék szállítási költségét Chicago és Liverpool között (Tracy, 1964). Ebben az időszakban érthető volt, hogy Európa félt a mezőgazdasági termékek importjától és a farmok tönkremenetelétől. Az utóbbi időszakban viszont már a termőföld relatív hiányáról beszélhetünk. Ennek oka egyrészt a világ népességének gyors növekedése, másrészt Ázsia tartós gazdasági expanziója.

3. Az agrárkereskedelem liberalizálása és a fenntartható mezőgazdaság

3.1. A mezőgazdaság integrálása a társadalomba

A mezőgazdaság és a társadalom közötti kapcsolat elemzése nagyon is időszerű téma. A mezőgazdaság második világháború utáni, néhány évtizedes kitüntetett szerepe ugyanis nagyrészt eltűnt, sőt a 20. század utolsó negyedében egyre inkább nőtt a társadalom ellenállása a korábban teljes mértékben elfogadott és nagyon hasznosnak tekintett termelési módszerekkel szemben. **A Közös Agrárpolitika 1957-ben elfogadott, eredeti célkitűzései (el) ma már idejéjmúltak tünnek.** Ezek közé tartozik a mezőgazdasági termelékenység növelése, a mezőgazdasági termelők méltányos életszínvonalának megteremtése, a stabil piacok létrehozása, valamint a fogyasztók számára elfogadható áron történő, megfelelő árukínálat biztosítása.

Mára azonban megváltoztak a társadalom prioritásai és ez a folyamat a fogyasztók mezőgazdaság iránt tanúsított magatartását is érinti. Előtérbe kerültek olyan témák, mint a műtrágya és növényvédő szerek környezetkárosító hatása, valamint a (haszon)állatok természetes viselkedési lehetőségeiktől való megfosztása. Az élelmiszerbiztonságot pedig az utóbbi időszakban esetenként a takarmányba kevert olcsó, de veszélyes adalékanyagok veszélyeztették.

Az EU-ban 2001-ben kitört száj- és körömfájás járvány okozta problémák bebizonyították, hogy a mezőgazdasági krízisnek a tej- és húskínálat átmeneti csökkenésén túlmutató következményei is lehetnek a társadalom számára (iskolák bezárása, vidéki területek elzárása a turizmus elől, a járvány által sújtott kis- és középüzemek veszteségei stb.).

A fenntarthatóság, a biztonság, valamint az etika általános társadalmi problémái és a mezőgazdaság között kialakult feszültségek fényében meglepő, hogy az Európai Parlamentnek a közegészségügyet közvetlenül veszélyeztető állat- és növényegészségügyi kérdések kivételével kevés beleszólása van az agrárpolitikába. Ez még inkább meglepő, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az EU teljes költségvetésének 45 %-át a Közös Agrárpolitika használja fel.

Az élelmiszerbiztonsággal és a termelési módszerekkel kapcsolatos fogyasztói bizalmatlanság társadalmi szempontból felelősségteljesebb agrártermelést kíván. Az élelmiszerbiztonság garantálása általában a kormány felelőssége, de még nagyobb felelősség terheli a fogyasztókat, akik jövedelmük elköltésével mindenkinél jobban képesek befolyásolni az alkalmazott termelési módszereket.

3.2. Liberális és fenntartható európai agrárpolitika

A kereskedelmi blokkok közötti kapcsolatok hagyományosan jelentős befolyást gyakoroltak az agrárpolitika mindenkori alakulására. **A GATT Uruguay-i Forduló 1994. évi lezárása óta a mezőgazdaság a WTO egyezmény része. Ennek legfőbb előnye, hogy mérhetővé vált a mezőgazdasági támogatás, így a nemzetközi megállapodás alá tartozó agrárkereskedelem gyakran vita tárgyát képezi.**

A WTO-megállapodás azt is jelentette, hogy meg kellett változtatni a Közös Agrárpolitikát, ezért 1992-ben a KAP-reform keretében az ártámogatás helyett a közvetlen jövedelemtámogatásra helyezték a hangsúlyt. A közvetlen jövedelemtámogatást a szántóföldi növények (gabonafélék, olaj-, fehérje- és rostonövények), és állatok (szarvasmarha és juh) esetében a bázisidőszak, a bázisterület, a referenciahozam és az állatlétszám segítségével állapították meg a termelés korlátozása mellett. A hektáronkénti közvetlen támogatást kötelező területpihentetéshez, az állatprémiumokat állatsűrűségi mutatóhoz (nagyállategység /tömegetakarmány-termő terület) és gazdasági szinten létszámkorláthoz kötötték. A közvetlen jövedelemtámogatás összegét tehát a bázisidőszak – az 1992. évi KAP reformot megelőző évek – bázisterülete, regionális referenciahozama és farmonkénti állatlétszáma alapján határozták meg. A tagországoknak megengedték, hogy ezeket a jövedelemtámogatásokat környezetvédelmi és élővilág-fejlesztési feltételekhez kössék.

Az 1992. évi reform szerves folytatásának tekinthető az Agenda 2000, amely lehetőséget ad arra, hogy az EU tagországok az önkéntes moduláció keretében a közvetlen jövedelemtámogatások legfeljebb 20 %-át vidékfejlesztési intézkedésekre használják fel (a tagországok azonban alig éltek ezzel a lehetőséggel). **Az új WTO tárgyalásokon (Doha-i Forduló) kívül egyéb érvek is a KAP további reformja mellett szólnak. Ezek közül kiemelkedik a fenntartható fejlődés (környezetvédelem és természeti erőforrások megőrzése) kérdése.**

Az EU-ban már az 1990-es évek elején vezettek be szabályozást az ökológiai fenntarthatóság elérése céljából. Ebből az időszakból származik a nitrát direktíva, amely a talaj- és felszíni vizek védelmét szolgálja a túlzott nitrát szennyeződéssel szemben. A madár -és élővilág direktívák az ökológiai szempontból értékes területek megőrzése és az ökológiailag fenntartható agrárgazdálkodás elősegítése érdekében kerültek bevezetésre. A közelmúltban a vízminőség romlásának megakadályozása céljából adtak ki direktívát. Mindezek az irányelvek megkövetelik, hogy a tagországok meghatározott időszakon belül teljesítsék az előírásokat, bár bizonyos fokú szabadsággal rendelkeznek a célok eléréséhez szükséges módszerek alkalmazása tekintetében. Az agrárpolitika keretében a környezetvédelmi intézkedések magukban foglalják a minimális környezetvédelmi követelmények teljesítését, valamint az agrár-környezetvédelmi támogatások nyújtását azon termelők számára, akik eleget tesznek a törvény által előírt követelményeknél szigorúbb agrár-környezetvédelmi előírásoknak és a közvetlen jövedelemtámogatás elnyeréséhez kötött speciális feltételeknek (feltételekhez kötött termelés).

A környezet, élővilág és fenntarthatóság szempontjai mellett további társadalmi igényekből adódó okok is indokolják a KAP reformját. Ezek közé tartozik **az élelmiszerbiztonság, az állatjólét, az állategészségügy, a vidéki területek megőrzése, valamint a tájvédelem és a környezetbarát gazdálkodás.** Ugyanakkor a jelenlegi agrárpolitika fenntartásának hatalmas költségvetési kiadásai a rendelkezésre álló források hatékony elosztásának a kérdését is felvetik. Figyelembe kell venni azt is, hogy 1988 óta visszafogták a kiadások növekedésének ütemét és az Agenda 2000 keretében született megállapodás szerint a mezőgazdaság költségvetése reálértékben kifejezve nem emelkedhet. A folyamatosan veszélyt jelentő termékfeleslegek is érvet szolgáltatnak a reformhoz, habár az 1980-as évek nagy intervenciós készletei már nem léteznek, de a veszélyt jelzik a BSE krízis ideje alatt felhalmozódott marhahús- készletek, vagy az utóbbi időszakban tapasztalt óriási rozskészletek.

A jelenleg folyó WTO tárgyalásokon az EU Bizottsága nem kereskedelmi szempontokat (*non-trade concerns*) is felvetett. Ezek közé tartozik **a mezőgazdaság multifunkcionális szerepe,** különösen a vidéki régiók környezete és **a fenntartható fejlődés,** valamint az **élelmiszerbiztonság és az állatjólét.**

Európában sokan úgy vélik, hogy **a jelenleg hatályos WTO-megállapodások hátráltatják a szigorúbb standardok (szabványok) bevezetését** az EU-ban vagy az egyes uniós tagországokban. Mások szerint viszont a **szigorúbb standardok alkalmazása akadályozhatja a szabad kereskedelmet,** amennyiben az EU a szigorúbb standardokra hivatkozva korlátozza a harmadik országok piacra jutási lehetőségét az egységes piacon. A fejlődő országok valóban tartanak attól, hogy a hagyományos vám- és nem vámjellegű akadályok helyett, a nem kereskedelmi szempontok jelentenek majd újabb kereskedelmi akadályokat.

A WTO által előírt követelményeknél szigorúbb standardok alkalmazása nem csak külföldön, de belföldön is komoly problémákat idézhet elő. Ha egy adott ország egyoldalúan vezet be olyan állatjóléti intézkedéseket (például állatbarát termelési módszereket), amelyeket más országban foganatosítanak, akkor a szóban forgó intézkedések csak az adott ország termelését érintik. Ha viszont nem sikerül megakadályozni azoknak a termékeknek az importját, amelyeket a szigorúbb standardok figyelembe vétele nélkül állítottak elő, akkor az adott ország termelői versenyhátrányba kerülhetnek (a belföldi piacon is) a fajlagos termelési költségek növekedése miatt.

A nem kereskedelmi szempontok tehát nagyobb hangsúlyt érdemelnének a jelenlegi WTO tárgyalásokon. Az egyoldalú megoldások hátrányait (magasabb fajlagos termelési költségek) részben ellensúlyozni lehet a fő versenytársakkal kötött kétoldalú megállapodásokkal a szigorúbb standardok egy időben történő bevezetéséről, ha a versenytársak erre hajlandóságot mutatnak. A címkézés és a nemzeti szinten előírt szigorúbb standard alkalmazásával előállított termékek számára nyújtott átmeneti védelem is helyes irányba mutató lépésnek tűnik, ha a WTO szabályok ezt lehetővé teszik. **A nettó exportőr országok számára (pl.**

Magyarország) a nemzeti szinten előírt magasabb standard alkalmazásával előállított termékek számára biztosított átmeneti védelem – protekcionista természeténél fogva – **nemigen vonzó megoldás**. A címkézés és a szigorúbb standardok alkalmazásáról szóló kétoldalú megállapodások (a fő versenytársakkal) jobb megoldást kínálnak a nettó exportőri pozícióban lévő országok számára.

A WTO tárgyalásokon nem tűnik könnyű feladatnak annak a bizonyítása, hogy a szigorúbb standardok bevezetése nem protekcionista törekvés, hanem sokkal inkább közegészségügyi, élővilág-fejlesztési, környezet- és tájvédelmi, valamint állatjóléti kérdés.

Nemzetközi megállapodás tárgya lehet a fenntartható fejlődés témája is, annál is inkább, mert egyre nagyobb az érdeklődés iránta. **Az egész világon komoly hangsúlyt kap a gazdasági, ökológiai és társadalmi szempontból fenntartható fejlődés**. A fenntarthatóság koncepciója azonban könnyen megbukhat, ha nem a gazdaság, ökológia és a társadalom között fennálló ellentét feloldására összpontosít. A múltban a gazdasági fenntarthatóság volt a fő szempont és a **fenntarthatóság koncepciója először a kereskedelem területén került szóba**, amikor még senki sem beszélt termelési módszerekről. Nagyon sok minden megváltozott az utóbbi időszakban és **ma egyre fontosabb szerepet játszanak a fenntarthatóság ökológiai és társadalmi szempontjai**. Ideális esetben a fenntartható fejlődés három alkotóeleme (gazdaság, ökológia, társadalom) egymást erősíti. **A fenntartható fejlődés feltételezi a gazdasági, környezeti és társadalmi (szociális) feladatok összehangolását** (lásd a Johannesburgi Világkonferencián elfogadott Cselekvési programot és politikai deklarációt). Ennek elérése jelenti az agrárpolitika legnagyobb kihívását a jövőben.

A gazdasági pillér vizsgálatából kiderül, hogy egyre differenciáltabbá, szélsőségesebbé válik a gazdasági helyzet, mert a világ gazdagabb és szegényebb régiói között és adott országokon belül is tovább mélyül(t) a szakadék. Hasonló folyamat jellemzi a környezeti pillért is, ugyanis csökkent a biodiverzitás, erdőterületek pusztultak el, növekedett az elsivatagosodás, a mezőgazdasági környezetszennyezés, valamint a vizek elszennyeződésének mértéke. Összességében romlott a Föld környezeti állapota, annak ellenére, hogy egyes régiókban (például az EU-ban és az USA-ban) javult a környezetpolitika és az intézményrendszer kiépítése. A szociális pillér elemzéséből azt láthatjuk, hogy növekedett az éhínség és romlott a közegészségügy állapota. **A rendelkezésre álló természeti, gazdasági és társadalmi potenciálok legkedvezőbb hasznosítása azt jelenti, hogy globálisan és regionálisan egyensúlyt kell teremteni a társadalmi és gazdasági igények, valamint a természeti korlátok között.**

A természeti erőforrás a társadalom számára ingyenesen rendelkezésre álló természetes eredetű anyagi javak és jelenségek együttese, amelyek a társadalom fennmaradásához nélkülözhetetlenek és közvetlenül vagy közvetve gazdasági jelentőséggel bírnak. A társadalom és gazdaság egyre inkább igénybe veszi az egész Földet (globalizálódás), aminek eredményeképp a földhöz kapcsolódó természeti elemek egyrészt korlátozottá válnak, másrészt nő a nem közvetlen felhasználásukból

adódó társadalmi és gazdasági jelentőségük (pl. tájkép, erdei ökoszisztéma). Tehát a természet (a környezet) egésze válik erőforrássá. A rendelkezésre álló **természeti erőforrások mennyisége** adott és **véges, ezért hasznosításukban a hosszú távú előrelátásnak kell érvényesülnie**. Különösen igaz ez a nem megújuló (ásványi kincsek) vagy feltételesen megújuló, kimeríthető erőforrások (talaj, élővilág) esetén. Egy-egy erőforrás kihasználása általában más erőforrások érvényesülésének a korlátozásával jár (az ásványi kincsek kitermelése hatással van a környezet állapotára és az agrártermelésre).

Minden terület meghatározott természeti és gazdasági erőforrásokkal rendelkezik, de az egyik erőforrás hasznosítása gátolja más erőforrásoknak a kihasználását. **Fenntartható fejlődésről van szó, ha egy erőforrás kihasználása, vagy egy funkció érvényesülése nem zárja ki a többi funkció érvényesülését**. Ez azt jelenti, hogy az egész térség teljesítménye nő, ha az egyik funkció esetében elért nyereség meghaladja a többi funkció korlátozott érvényesüléséből származó veszteséget. Ebben az esetben a hosszú távú társadalmi érdekek kapnak prioritást a rövid távú csoport és egyéni érdekekkel (káros extern hatások is kialakulnak) szemben. **A fenntartható gazdálkodás a mindenkor legkorszerűbb tudományos és technikai vívmányokat alkalmazó gazdálkodást jelent**. Ennek legfőbb jellemzője az, hogy a korszerű eszközöket nem a természeti és emberi erőforrások helyettesítése vagy kiváltása, hanem azok hatékonyabb hasznosításának elősegítése céljából alkalmazzák.

Az EU környezetpolitikájának alapelve a fenntartható fejlődés. Ez azt jelenti, hogy nem folytatható tovább az a gazdasági és társadalmi modell, amely először a gazdasági kérdésekkel foglalkozik és később a gazdaság által előállított értékből próbálja a környezeti problémákat megoldani. Ennél sokkal fontosabb a környezeti problémák kialakulásának a megelőzése és az erőforrások fenntartható módon történő használata. **A fenntartható fejlődés méréséhez megfelelő indikátorok kidolgozására van szükség, ugyanakkor a fenntartható erőforrás használata szempontjából külön kell vizsgálni a természeti (a megújuló és nem megújuló erőforrásokat) és humán erőforrásokat**. A nem megújítható erőforrások felhasználása során nem gondoskodunk azok pótlásáról, helyettesítéséről, a mai árak viszont nem tartalmaznak fedezetet ezen erőforrások pótlására (itt már a jövő feléléséről van szó). Meg kell teremteni ezért annak a lehetőségét, hogy növeljük a megújítható erőforrások arányát, mert ezekből nagyobb tartalékokkal rendelkezünk.

Ha a természeti adottságok és társadalmi igények közötti egyensúly megteremtése a cél, akkor **a természeti erőforrások korlátozottságából adódóan a fenntartható fejlődés feltétele, hogy a termelés racionalizálásával egységnyi gazdasági eredményt a lehető legkisebb anyag- és energiefelhasználással, valamint környezeti terheléssel érjünk el**. A termelés anyag- és energiaszükségletét pedig egyre inkább a megújuló erőforrásokra kell alapozni. A mezőgazdaság fejlesztésénél is figyelembe kell venni, hogy a meglévő erőforrások leghatékonyabb kihasználásával, azaz minél kevesebb újabb erőforrás bevonásával a legkisebb környezetterhelés mellett valósuljon meg az agrárgazdálkodás.

Ha a társadalmi, gazdasági fejlődés nem megfelelő úton jár, akkor szemtanúi lehetünk a vidéki környezet, természet és természeti értékek pusztulásának. Az állandó növekedési kényszer újabb erőforrások bevonásával jár, a Föld erőforrásai viszont változatlanok, vagy pedig csökkennek. A növekedési kényszer tehát globális szinten ütközik a korlátozott erőforrásokkal (időben és térben eltérő mértékben). A globalizált világban egyetlen kormány vagy ország sem tud kiszakadni a közösségből, ezért csak a nemzetközi együttműködés jelentheti a megoldást.

A mezőgazdaság fogalmát gyakran az iparszerű és intenzív termék- és szolgáltatás-előállításra szűkítik le. **Az EU jelenlegi agrárpolitikája is néhány termék előállításának a mennyiségi növelésére ösztönzi a mezőgazdasági termelőket, azaz nem veszi figyelembe a mezőgazdaság tágabb feladatkörét.** A termeléshez kapcsolódó támogatások a hozam növelésére ösztönöznek, ami maga után vonja az egyre növekvő ipari inputok felhasználását. A termeléshez kötött támogatások ráadásul torzítják a piaci viszonyokat, és az árak (költségek) alapján folyó tisztességes verseny helyett a támogatások versenye alakul(t) ki. A terméktöbblet elhelyezése pedig exporttámogatás és intervenciós felvásárlás segítségével történik. Az adófizetők és fogyasztók pénze végül bonyolult áttételeken keresztül hozzájárul a környezet-, táj- és vidék rombolásához. Az így okozott károk csökkentésére újabb adókat kell kivetni az agrár-környezetvédelmi és vidékfejlesztési programok finanszírozása céljából. **A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokat tömörítő OECD (és az EU Bizottság) az agrárpolitika radikális reformja mellett száll síkra.** A reformjavaslatok lényege a termeléshez – akár csak közvetetten is – kapcsolódó támogatások megszüntetése és a termeléstől független közvetlen jövedelemtámogatások bevezetése, valamint a konkrét feladatokért (környezetvédelem, vidékfejlesztés) nyújtott kifizetések (díjak) nyújtása. A radikális reform mindeddig váratott magára és **az új KAP reform is felpuhult az eredeti reformtervezetkez képest.**

A fenntartható mezőgazdaság tulajdonképpen erőforrás hasznosító mezőgazdaság. Az adott erőforráskészletből előállítható javak és szolgáltatások alapvetően két csoportra oszthatók: piaci javak és szolgáltatások, valamint nem piaci javak és szolgáltatások (környezeti, természet-gazdálkodási, tájgazdálkodási és szociális szolgáltatások). A nem piaci javak és szolgáltatások az ún. közjavak és közszolgáltatások, illetve pozitív externális hatások. A piacképes javak és szolgáltatások körébe tartozik a mezőgazdasági termelés és szolgáltatás, a vidéki és mezőgazdasági turizmus, valamint a vidék mezőgazdaságon kívüli tevékenysége.

A piaci mechanizmusok által nem kezelhető javakat és szolgáltatásokat (közjavakat és közszolgáltatásokat) előállító termelők számára – a konkrét feladatokra vonatkozó szerződések alapján – közvetlen kifizetésekkel (díjakkal) lehetne a tevékenységek gazdasági és társadalmi hasznosságát elismerni. Ebben az esetben a társadalom – elismerve a szóban forgó javak és szolgáltatások társadalmi és gazdasági hasznosságát – tudomásul veszi az érték fizetett díjazás szükségességét is. A közjavak körébe tartozó számos szolgáltatás előállítása ma azért nem

lehetséges, mert alacsony szintű, vagy még hiányzik a társadalmi elfogadottságuk (részletesen lásd 5. fejezetet).

A mezőgazdaság sokfeladatú (multifunkcionális) jellegének helyreállítása – mint célkitűzés – **szerepel az EU dokumentumaiban.** Az EU területének 80 %-a vidék, ahol a lakosság 25 %-a él. Ma a népesség 60-80 %-a már a természeti környezettől elszakítva városokban lakik. Számukra az ápolit táj látványának, vagy a tiszta levegőnek, víznek az élvezete, valamint a ritka állat- és növényfajok, hagyományok megőrzése már megfizetni is érdemes szolgáltatást jelent. Az agrártársaság energiatermelési potenciáljának a kihasználását ösztönzi a fosszilis tüzelőanyagok felhasználása következtében fellépő globális környezeti problémák kialakulása (az üvegházhatás, a légköri savanyodás, a túlszennyezett légkör) és az ennek hatására keletkező gazdasági, természeti károk és közegészségügyi gondok is. Lényeges szempont a gazdasági, társadalmi és ökológiai hatékonyság együttes érvényesülése (Buday-Sántha, 2002).

A vidék tehát – megfelelő gazdasági ellentételezés mellett – újfajta szolgáltatást (vidéki örökség, a táj és a természeti környezet megőrzése, tudatos fejlesztése) nyújthat a városnak. **A nem termelő jellegű funkciók gazdasági jelentősége nem határozható meg pontosan, mert azok elsősorban nem új érték teremtő, sokkal inkább megőrző, fenntartó funkciók.** Társadalmi szinten egy funkció előtérbe kerülése, vagy kizárólagos prioritása könnyen csökkenti állapot (piaci kudarc) kialakulásához vezethet. Sajátos természeti, tájképi értékű terület fenntartása ugyanakkor költséggel járó, folyamatos gondozást igényel, tehát támogatásra szorul. Ennek hiányában a terület leromlik, elvadul. A támogatások viszont olyan közpénzeket kötnek le, amelyekre a társadalomnak más területen (pl. egészségügy, lakás, infrastruktúra) is égető szüksége lehet.

3.3. Globalizáció és a kereskedelem liberalizálása

A technológia fejlődése lehetővé teszi, hogy a gazdasági tevékenységeket egyre nagyobb térben folytassák. **A globalizáció a hírek, információk, technológiák, áruk, szolgáltatások és termelési tényezők világméretű áramlását jelenti.** A globalizáció tulajdonképpen már a 18. század végén megvalósult és az emberiség történetében először hozta létre a valóságos világpiacot. A 19. század elején a piaci viszonyok meggyökeresedése és az azok által kiváltott ipari forradalom hatására az előző évszázadokat jellemző gazdasági stagnálás után robbanásszerű gazdasági növekedés indult meg. A gőzgép felfedezése, valamint a gőzmozdony és a gőzhajó elterjedése lehetővé tette a korábban nehezen megközelíthető régiók bekapcsolását a nemzetközi munkamegosztásba. A legjobb példa erre Észak-Amerika és Argentína Európa felé irányuló agrárkereskedelmének a beindulása. A 20. században a technológiai innováció segítségével széles körben elterjedt az elektromos áram, a belső égésű motor használata, kiépült az út- és telefonhálózat, a 20. század végén pedig az információs technológia megjelenése érdemel említést.

A gazdasági térség (terület) kitágulása megkövetelte az intézmények meghonosítását és harmonizálását. A bővülő nemzetközi környezetben már nem volt működőképes az egyes városok és falvak saját fizetési eszköze, időszámítása, mértékegysége és közigazgatási területe. Ez nemzetközileg elfogadott ajánlásokhoz vezetett, aminek következtében a helyi pénzeszközök helyét nemzeti valuták váltották fel. Ehhez hasonló helyzetet figyelhetünk meg az EU-ban is, ahol az euró lép(ett) a nemzeti valuták helyére. A vasúti és légi közlekedés menetrendje is megkövetelte az időszámítás szinkronizálását. A nyári és téli időszámítást már egész Európában alkalmazzák. A világon szinte valamennyi ország használja a metrikus rendszert (tizes számrendszer).

Mindezek ellenére **a globalizáció folyamatát mindig is ellenállás kísérte.** Az emberek ugyanis félnek attól, hogy a helyi pénzeszköz, a helyi időszámítás és helyi közigazgatás elvesztésével **megszűnik kulturális identitásuk és létezésük alapja.** A globalizáció kezdetben mindig ellenállásba ütközött. A 16. században Európa több városában (pl. Amszterdam) megtiltották, hogy a városlakók az iparúzést az adott városból olcsóbb munkaerővel, szélenergiával és tiszta vízzel rendelkező területre telepítsék ki. A 19. században a tengerentúli területek könnyebb elérhetősége (a gőzhajó megjelenésével) a mezőgazdasági protekcionizmus kialakulásához vezetett Európában. Az utóbbi években a világ számos városában tartott nemzetközi összejöveteleket is heves megmozdulások kísérték a globalizációval szembeni ellenállás jegyében. **Természetesen kifogást emelhetünk a liberalizációval szemben, ha a globalizáció következményeként a nemzeti szabályozás anélkül szűnik meg, hogy nemzetközi szabályozás lépne a helyébe.**

Ha a technológiai haladás gazdaságilag vonzóvá teszi meghatározott tevékenységek nemzetközi méretű folytatását, akkor ez előbb vagy utóbb úgyis ösztönző hatással lesz a globalizációra. Az utóbbi időszakban tipikus példa erre az egységes közös piac bevezetése az EU-ban (1992). Az 1980-as évek közepén neves európai befektetők és közgazdászok attól tartottak, hogy versenyhátrányba kerülnek az USA-val és Japánnal szemben. Az EU 350 millió fogyasztót számláló belső piaca ekkor szétaprózott volt, az egyes tagországok különböző szabályozása és kereskedelmi akadályai miatt. Ezzel szemben az USA és Japán hatalmas, egységes belső piaccal (220, illetve 100 millió fogyasztóval) rendelkezett, ráadásul az egységes pénz használata tovább erősítette e két ország nemzetközi versenyképességét. Mindez magában foglalta azt a kockázatot, hogy a világgazdaság súlya az észak-atlanti térségről áthelyeződik a csendes-óceáni térségre, miközben Európának tartósan magas munkanélküliséggel kell szembenéznie. Ezek az aggodalmak végül is az egységes piac megteremtését (1992) és az euró bevezetését (1999) eredményezték az EU-ban.

Ez azt is jelentette, hogy az EU **a globalizáció lassítása helyett a releváns intézmények felállítását helyezte előtérbe.** A létező szabályozást nemcsak pusztán hatályon kívül helyezték – a klasszikus gazdasági liberalizáció esetében ez lett volna a helyzet –, hanem a nemzeti szabályozást az EU szintjén harmonizált szabályozás (nemzetközi szabályozás) váltotta fel. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a lehető

legmagasabb szinten harmonizált szabályozással megkísérelték Európát újra világgazdasági tényezővé tenni az USA-val és Japánnal folytatott versenyben.

Az egységes piac és a monetáris unió bevezetése magában foglalja azt is, hogy a nemzeti szabályozások és intézmények szerepét fokozatosan átveszik az EU szintű szabályozások és intézmények. Ugyanakkor olyan intézkedések is születtek, amelyek kiegyenlítették az integrációs folyamat esetleges (átmeneti) negatív hatásait. Ilyen intézkedésnek tekinthető a Strukturális Alapok reformja az 1980-as évek végén és a Kohéziós Alap létrehozása az 1990-es évek elején a gazdasági egyensúly megteremtése céljából. Ezeket az intézkedéseket az egységes piacon és a monetáris unión belül ma már nem lehet nemzeti eszközökkel befolyásolni (beleértve a különböző kamatszintek használatát és az árfolyam kiigazítását).

A jelenlegi nemzetközi fejlemények hasonlítanak azokhoz, amelyek korábban a nemzeti határokon belül, később pedig az EU-ban mentek végbe. Különösen a technológiai haladás révén kialakuló globális ipari tevékenységek (globalizáció) teszik szükségessé a nemzetközi intézmények és szabályozások kialakítását. Ez nem nélkülözheti a létező nemzeti szabályozások és intézmények feladását, különösen azokat a szabályozásokat és intézményeket tekintve, amelyeket abból a célból hoztak létre, hogy akadályozzák a globalizációs tendenciákat, azaz a kereskedelem liberalizálását. A legtöbb esetben ez a folyamat azt jelenti, hogy nemzetközi szabályozások és intézmények veszik át a nemzeti szabályozások és intézmények szerepét. **A globalizációval szemben tanúsított természetes ellenállástól eltekintve a Világkereskedelmi Szervezettel (*World Trade Organisation: WTO*), a Nemzetközi Valutaalappal (*International Monetary Fund: IMF*) és a Világbankkal (*World Bank*) szemben tanúsított ellenállás azzal magyarázható, hogy ezek a szervezetek az utóbbi évtizedekben – a liberalizációval (globalizációval) kapcsolatban – túlhangsúlyozták a nemzeti szabályozások és intézmények megszüntetésének szükségességét, miközben elhanyagolták azok nemzetközi szintű helyettesítését.** Ezt a hozzáállást meg kell változtatni a jövőben, ha a tagországok sikeresen kívánják lezárni a jelenlegi WTO tárgyalásokat. Ha a kereskedelem liberalizálásáról van szó, nem szabad elfelejteni, hogy a kereskedelem liberalizációja nemcsak cél önmagában, hanem olyan eszköz, amely segítségével az optimális nemzetközi munkamegosztás valamennyi érintett tagország számára maximális eredményt biztosít.

A globalizáció és liberalizáció nem garantál prosperitást minden körülmények között (lásd a száj- és körömfájás járvány által előidézett helyzetet az EU-ban). A javuló szállítási lehetőségek gazdasági szempontból vonzóvá teszik az állatállomány hosszú távolságra történő szállítását, de egyben növelik a különböző betegségek kialakulásának és elterjedésének a kockázatát is. A kereskedelmi akadályok leépítésével (importvám, kvóta, állami kereskedelem, nem kereskedelmi szempontok) természetesen előtérbe kerülnek ezek a látens kockázatok.

A betegségek és a globalizáció egyéb következményeinek megelőzéséhez megfelelő nemzetközi egyezményekre van szükség. A hagyományos kereskedelmi

akadályok ebben a vonatkozásban néha segítséget jelentenek, de nem minden esetben, ugyanis gyakran még további kereskedelemtorzító hatást is kifejtenek. Az EU-ban kiváló példa erre az exporttámogatás és a harmadik országokból származó olcsóbb gabonahelyettesítők importja, ami több tagországban (pl. Hollandiában) hozzájárult a magas állatsűrűség kialakulásához és a hígtrágya által előidézett környezetvédelmi problémákhoz. Ide tartozik a kedvezményes vámkvóták (pl. banán) elosztásának mechanizmusa is a kiválasztott importőrök között. A speciális problémák kezeléséhez a legjobb megoldás a célnak leginkább megfelelő eszközök használata, mert ezek segítségével a kitűzött cél felesleges kereskedelmi akadályok felállítása nélkül is elérhető. Más szóval mindenekelőtt az eszközök finomhangolására van szükség.

A WTO-megállapodás tekinthető az első kísérletnek a finomhangolás megteremtésére, beleértve az állat- és növényegészségügyi megállapodást, a nem vámjellegű akadályokról és a nem kereskedelmi szempontokról szóló egyezményeket, valamint a támogatások kereskedelemtorzító hatásuk alapján történő csoportosítását (sárga, kék és zöld dobozos támogatások). A jelenlegi WTO tárgyalások során – a korábban megszerzett tapasztalatok figyelembe vételével – további finomításokra és megállapodásokra van szükség.

3.4. A fejlődő országok álláspontja a kereskedelem liberalizálásáról

A Világbank becslése szerint **1,2 milliárd embernek napi egy dollárnál kevesebb pénz jut megélhetésre. Közel 3 milliárd ember (a világ lakosságának közel fele) napi két dollárnál kisebb összeget költ.** Az OECD tagországoknak tehát nagy figyelmet kell fordítaniuk a mezőgazdasági kereskedelem reformjának a lehetséges hatásaira. Általánosságban igaz, hogy **minél szegényebb országról van szó, annál fontosabb a mezőgazdaság szerepe a gazdaságban.** A fejlődő országok közül a legkevésbé fejlett országokban a GDP 35, a közepesen fejlett országokban átlagosan 17 és a fejlettebb országokban a GDP átlagosan 8 %-át képviseli a mezőgazdaság.

Az agrárkereskedelem liberalizálása elméletileg csökkenti az OECD tagországok által a fejlődő országokból származó importtermékekre kivetett 16 milliárd dollár összegű vámbevételt és a fejlődő országok számára megteremti az exportorientált gazdasági növekedés lehetőségét. A gyakorlatban persze nem egyértelmű, hogy a fejlődő országok valóra tudják-e váltani ezeket a potenciális előnyöket. **Az új WTO forduló célja, hogy a korábbinál jobb feltételeket teremtsen a fejlődő országok mezőgazdasági exportja számára. A fejlődő országok csak akkor tudnak hasznot húzni az alacsonyabb vámvédelemből, ha egy sor területen megszüntetik a exportkapacitások szűk keresztmetszeit, azaz a kivített nehezítő belső akadályokat (finanszírozás hiánya, elégtelen infrastruktúra, kikötők állapota, stb.).**

A potenciális előnyökkel szemben az agrárkereskedelem liberalizálása néhány társadalmi csoport számára hátrányt is jelent, beleértve a preferenciális vámelbánást élvező exportőröket, valamint az exporttámogatások (közvetlen támogatás) és egyéb támogatások (közvetett támogatás) hatására növekvő világpiaci kínálat révén támogatott fogyasztókat. A kereskedelem liberalizálásának vitathatatlan rövid távú költségei mellett figyelembe kell venni a rivális exportőrökkel folytatott elégtelen verseny által okozott veszteségeket is. Ráadásul az OECD tagországok a termékfeleslegek világpiacra dobásával háttérbe szorítják a termelési rendszerek fejlesztését a fejlődő országokban. Néhány termék esetében kétséges, hogy a fejlődő országokban korábban előtérbe helyezett specializáció (amely gyakran a korábbi gyarmati kapcsolatok függvénye) elősegíti-e a szélesebb körű fejlesztést, s az élelmiszerfogyasztás támogatása (közvetlen és közvetett) sem tűnik hatékony eszköznek a szegények megsegítésére.

Számos fejlődő ország attól tart, hogy a kereskedelem liberalizálása az Uruguay-i Fordulóhoz hasonlóan nagyobb mértékben emeli adott fejlődő országok importjának a költségét, mint amekkora előny a javuló piacra jutás lehetőségeiből származik. A félelmet csak erősíti, hogy a WTO kötelezettségvállalások nem veszik figyelembe a fejlődő országok speciális problémáit, és az Uruguay-i Forduló megállapodásainak végrehajtása a nagyobb erőforrással rendelkező magas jövedelmű OECD tagországoknak kedvezett (OECD, 2000a). **Gazdasági és politikai megfontolásokból az OECD tagországoknak lehetővé kell tenni a fejlődő országok számára, hogy profitáljanak az újabb multilaterális egyezményből.** A világ lakossága 2025-ig 6-ról várhatóan 8 milliárd főre gyarapszik, és a növekedés szinte kizárólag a jelenlegi fejlődő országokra fog esni. Óriási kihívást jelent, hogy a legtöbben vidéken születnek majd, akik közül sokan mezőgazdasági termelők lesznek.

A fejlődő országok exportőreinek komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy javuljanak az élelmiszergazdasági termékek piacra jutási esélyei az OECD tagországokban. A piacra jutás alapvető jelentőségét támasztják alá a legkevésbé fejlett országokból származó import vámmentességére vonatkozó javaslatok. Ezeknek a javaslatoknak a kézzelfogható eredménye attól függ, hogy a fejlődő országok milyen erőfeszítéseket tesznek a termelékenység javítására és a kereskedelmi kapacitások erősítésére. **A nagyobb piacra jutás lehetőségének azonnali kedvezményezettjei** – a javuló exportlehetőségek által kínált előnyök kihasználása miatt – valószínűleg **a kínálati kapacitással rendelkező közepes jövedelmű fejlődő országok lesznek** (OECD, 2001a).

A fejlődő országokon belül különböző képet mutat az importtal versenyző szektorok helyzete. A fejlődő országok WTO kötelezettségvállalásai bizonyos rugalmasságot biztosítanak adott vámszinthez tartozó vámtarifák meghatározásában, ami csillapíthatja a kereskedelem liberalizálási folyamatának sokszerű hatását. Az OECD egyik tanulmánya (OECD, 2001b) azt vizsgálja, hogy mely országok tekinthetők fejlődő országnak, mely országokat kellene átsorolni a fejlődő státuszról és szükség van-e a speciális védzáradék hatékonyabb alkalmazására.

A fejlődő országok a világkereskedelem liberalizálásával kapcsolatban attól is félnek, hogy a gazdag országok saját feltételeik alapján különböző egyezményeket kötnek maguk között a fejlődő országok bevonása nélkül.

Az EU és a többi fejlett ország által alkalmazott agrártámogatások nem kedveznek a fejlődő országoknak. Az ártámogatások, importvámok, exporttámogatások és egyéb támogatások hátráltatják a fejlődő országok mezőgazdasági termelését és exportját. **A fejlődő országok általában profitálnak a kereskedelem további liberalizálásából, de az alacsony feldolgozottságú mezőgazdasági termékeket importáló alacsony jövedelmű országok vesztesek lesznek,** ha a határok megnyílnak a kereskedelem előtt (van Meil et al, 2001). Ugyanez vonatkozik azokra az országokra is, amelyek jelenleg preferenciális vámelbánást élveznek a fejlett országok piacán. A kereskedelem liberalizálása egyéb szektorokban, különösen a textiliparban sokkal nagyobb előnyt jelent a fejlődő országok számára, mint a mezőgazdasági szektorban.

A KAP bírálata jelentős változásokhoz vezetett, mert az EU az utóbbi évtizedben gyors ütemben csökkentette az ár- és exporttámogatásokat. Ráadásul az EU az exporttámogatás további csökkentésére is hajlandó, amennyiben az exporttámogatás egyéb formáit is érinti a WTO Doha-i Fordulója. Az EU a 2002-ben kötött (*Everything But Arms*) megállapodás alapján a 48 legszegényebb fejlődő ország termékei számára teljes mértékben megnyitotta az egységes piacot. A legszegényebb fejlődő országokkal (jelenleg 49) kötött szabadkereskedelmi egyezmény szépséghibája, hogy egyelőre kevés termékre vonatkozik a teljes vámmentesség, mert a rizs, cukor és banán esetében csak hosszú átmeneti időszak után (2009) lesz vámmentes az EU-ba irányuló export.

A fejlődő országokat továbbá az is aggasztja, hogy az új minőségi standardok bevezetésével a fejlett országok piaci nyitása számukra nem sokat jelent, ha nem képesek eleget tenni ezeknek a követelményeknek. Ezt a problémát a nemzetközi szervezetek is figyelembe veszik, ugyanis azt javasolják, hogy jelentős támogatások nyújtásával segítsék a fejlődő országokat a nemzetközi piacok szigorúbb minőségi előírásainak a teljesítésében. Meg kell jegyezni, hogy a fejlődő országok feladata a koherencia megteremtése az agrárpolitika és a gazdaság egyéb szektorai között.

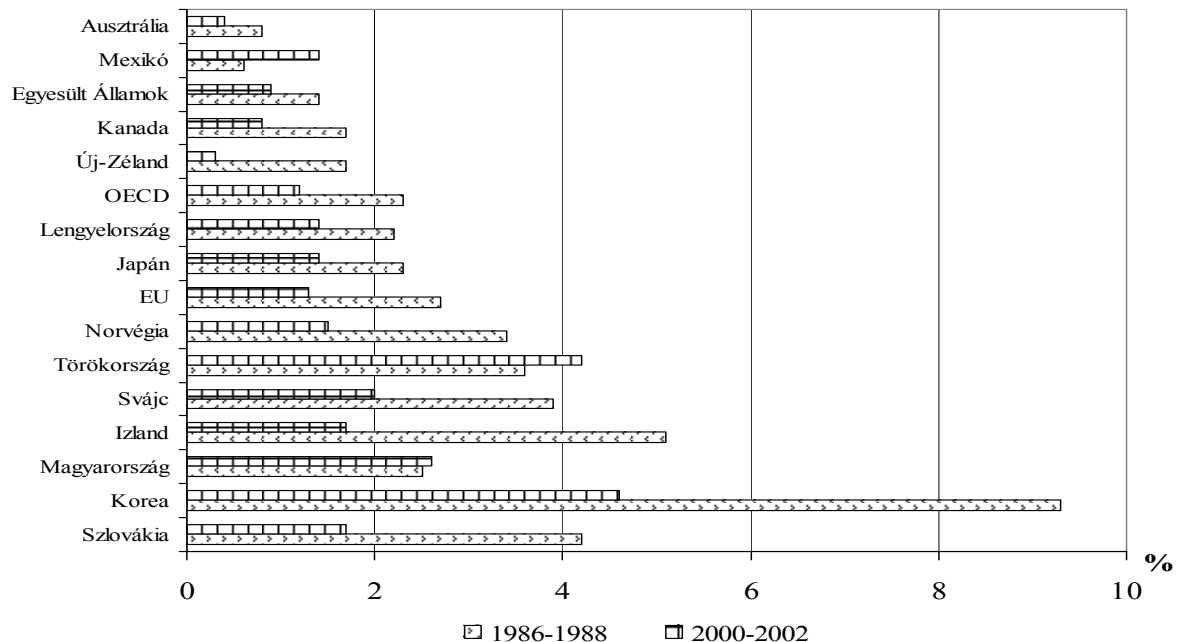
4. Mezőgazdasági kereskedelempolitika

4.1. A mezőgazdaság támogatottsága

Az OECD régióban továbbra is magas a mezőgazdaság támogatottsága (mezőgazdasági támogatottsági mutatókat csak az OECD kalkulál, az OECD tagországok pedig a világ agrártermelésének mintegy kétharmadát képviselik). Az 1986-1988 közötti időszakban az OECD kalkulációja szerint a mezőgazdaságnak juttatott transzferek, vagyis a becsült összes támogatás (*Total Support Estimate: TSE*) 298 milliárd dollárjába – a GDP 2,3 %-ába – került a fogyasztóknak és az adófizetőknek az OECD régiójában. A becsült összes támogatás a **2000-2002 közötti évek átlagában már 315 milliárd dollárt tett ki. A GDP %-ában kifejezve (ez egyben a TSE %-os mutatója is) viszont 2,3-ról 1,2 %-ra csökkent az összes támogatás.** Az összes támogatás 4/5-e esik az EU-ra, Japánra és az USA-ra, bár a bruttó bevételhez viszonyítva Svájcban, Norvégiában, Koreában, Izlandon és Japánban a legmagasabb a támogatás. A TSE %-os mutatóját összehasonlítva az egyes tagországok között szélsőséges eltéréseket tapasztalunk, mert a 2000-2002 közötti évek átlagában Új-Zélandon 0,3, Magyarországon 2,6, Koreában és Törökországban 4 feletti volt a mutató értéke. Az USA-ban és az EU-ban ugyanakkor 0,9 és 1,3 volt a TSE %-os mutatója (1. ábra).

1. ábra

A TSE mutató alakulása az OECD tagországaiban (a GDP %-ában)

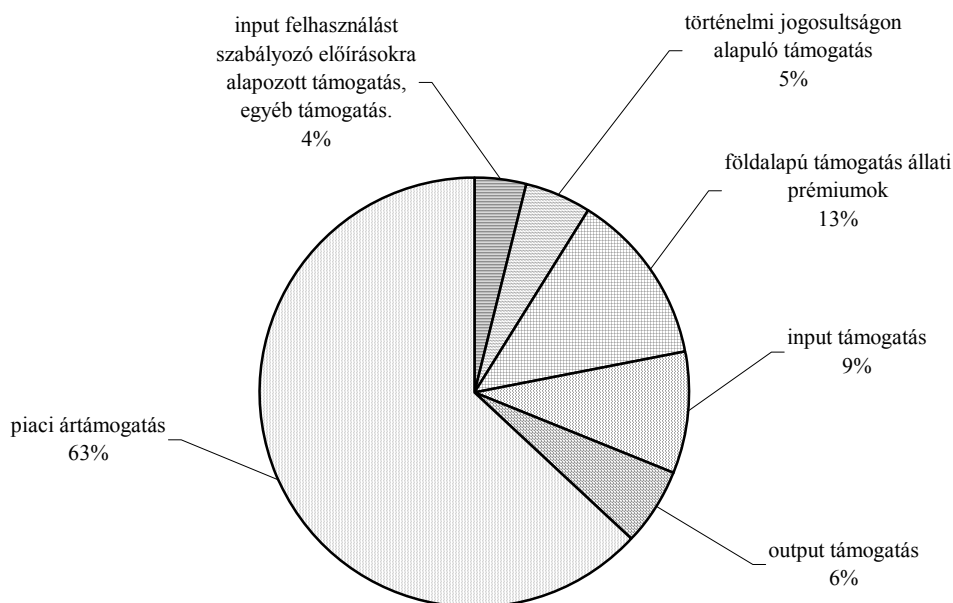

Forrás: OECD, PSE/CSE database, 2003

Ezeknek a (fogyasztói és adófizetői) transzfereknek a 3/4-ét a farmerek kapták, amely összegnek közel felét a fogyasztók fizették ki a magasabb élelmiszerárak révén (piaci ártámogatás). Ez a gazdaságok bruttó bevételének mintegy 1/3-át jelentette. A transzferek 1/4-e olyan általános kiadásokat érintett ment el, mint a kutatás, marketing és infrastruktúra. Minél nagyobb a farm, annál magasabb a támogatás, valamint a támogatás termelésre és jövedelemre gyakorolt potenciális hatása, ugyanis a legtöbb termelői támogatás továbbra is az outputhoz és inputhoz kapcsolódik¹.

A közvetlen támogatások arányának növelésével javul a termelői jövedelemtámogatás transzfer hatékonysága. Az OECD régióban jelenleg a termelők bevételének még mindig több mint 60 %-a származik piaci ártámogatásból (2. ábra).

2. ábra
Termelői támogatások (PSE) megoszlása az OECD tagországokban (2000-2002)

Forrás: OECD, Agricultural policies in OECD countries: monitoring and evaluation, 2003

A becsült termelői támogatás (*Producer Support Estimate: PSE*) nagy eltéréseket mutat az egyes tagországok és termékek között. A PSE mutató az OECD tagországokban a termékek zöménél **csökkent a belső és a világpiaci árak közelítése következtében**, mivel a világpiaci árak a belső áraknál nagyobb

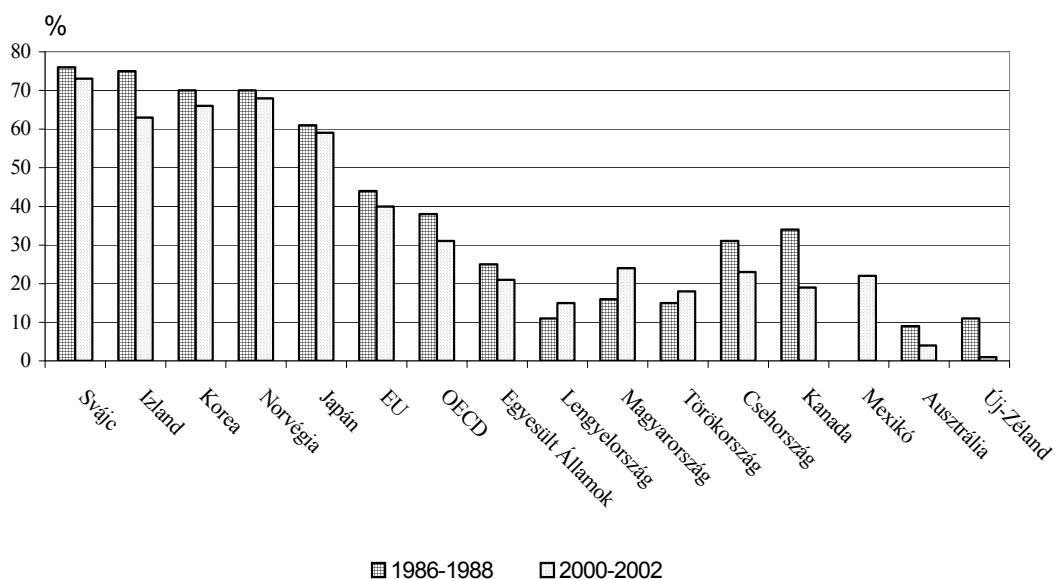
¹ Az OECD által kalkulált támogatottsági mutatók módszerének részletes leírását lásd Jankuné Kürthy Gy.-Popp J.-Potori N. (2001)

mértékben növekedtek a költségvetési támogatások lefaragásával párhuzamosan. A magas agrártámogatást nyújtó OECD tagországok (pl. Japán) kritizálják a PSE mutatót, mert az a belföldi agrárpolitika mellett a világpiaci fejleményeket, azaz más országok agrárpolitikájától függő piaci ártámogatásokat (*market price support*) is figyelembe vesz. Ez azt jelenti, hogy a PSE akkor is változhat, ha változatlan a belföldi támogatási rendszer. Az alacsony agrártámogatással rendelkező tagországok (pl. Új-Zéland és Ausztrália) viszont éppen azt tartják fontosnak, hogy a PSE mutató összefügg a nemzetközi piaci feltételek alakulásával (jó példa erre, hogy amikor Új-Zéland megszüntette az USA-ba irányuló bányahús exporttámogatását, az USA visszavonta az új-zélandi exporttámogatás ellenében kivetett importilletéket). **Számos OECD tagország arra hivatkozik, hogy azért támogatja az agrártermelést, mert más országok is támogatják.** Ezen felül azt sem szabad elfelejteni, hogy a jelenlegi támogatási rendszernek a legtöbb OECD tagországban több évtizedes, esetleg évszázados gyakorlata van.

A %-os PSE mutató a vizsgált időszakban (1986-1988 és 2000-2002 évek átlaga) 38-ról 31 %-ra esett vissza (Mexikó, Lengyelország, Magyarország és Törökország kivételével valamennyi tagállamban csökkent a PSE). Nagy különbség jellemzi a PSE mutatót az egyes tagországokban, Új-Zélandon és Ausztráliában 10 % alatt, Kanadában, Csehországban, Magyarországon, Mexikóban, Lengyelországban, Törökországban és az USA-ban 25 % alatt volt az átlagos PSE a 2000-2002 évek átlagában. Ugyanakkor az EU-ban 40 %-ot tett ki a PSE, Izlandon, Koreában, Norvégiában és Svájcban viszont ez az érték meghaladta a 60 %-ot. Az 1986-1988 években kisebb volt a különbség az akkor legnagyobb (Svájc) és legkisebb (Új-Zéland) átlagos PSE mutatóval rendelkező ország között, mint a 2000-2002. években (3. ábra).

3. ábra

A PSE mutató alakulása az OECD tagországaiban

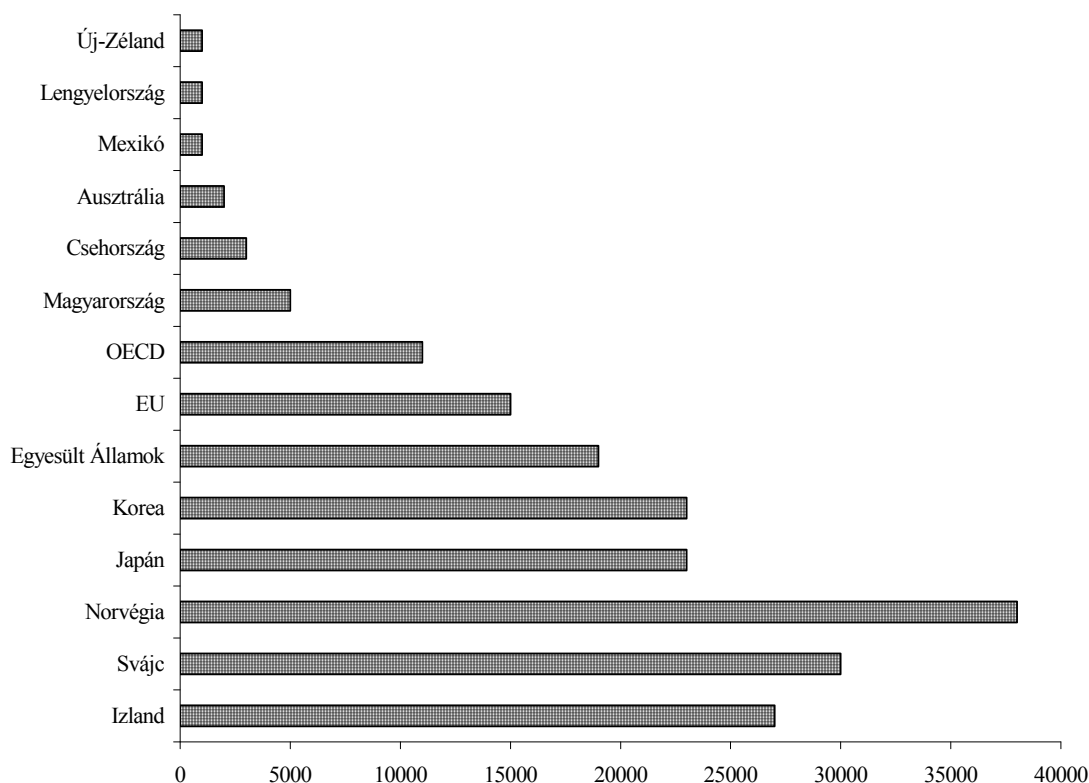

Forrás: OECD, PSE/CSE database, 2003

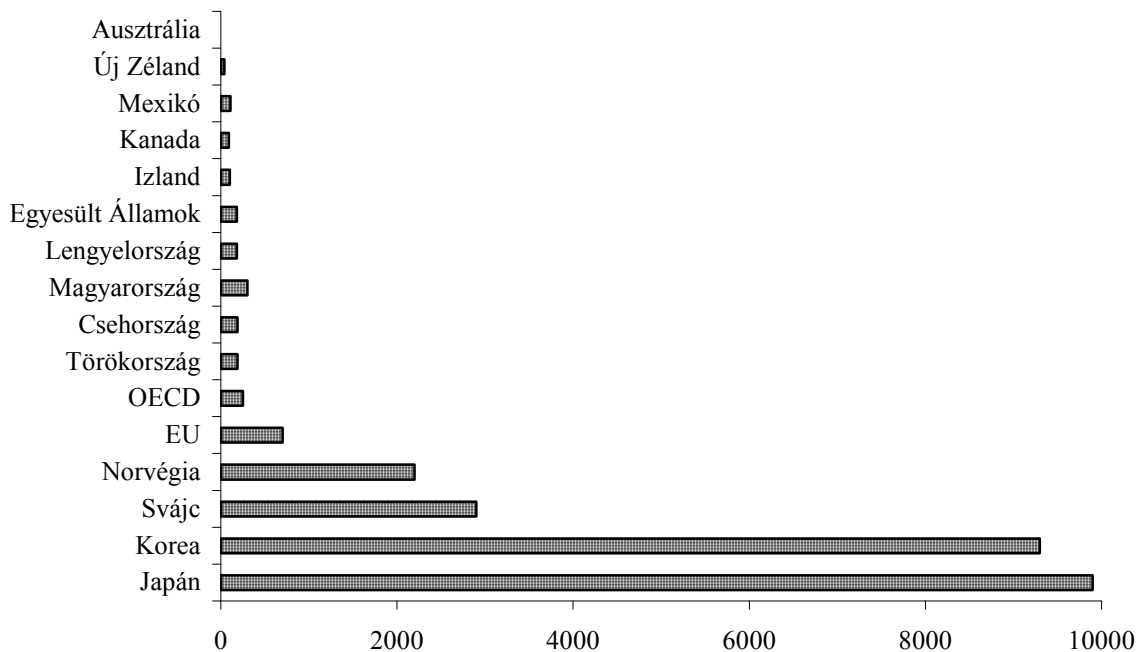
Rendkívül vegyes képet mutat az egy mezőgazdasági termelőre, illetve az egy hektár mezőgazdasági területre vetített PSE is. Japán, Korea, Norvégia és Svájc mindkét mutató tekintetében az élen áll. Említést érdemel Izland, ahol az egy termelőre jutó PSE a legnagyobb az OECD régióban, de az egy hektárra eső PSE vonatkozásában az alacsonyán támogatott tagországokhoz tartozik. Az egy termelőre vetített PSE mutató az USA-ban valamivel nagyobb, mint az EU-ban, az egy hektárra eső PSE esetében azonban fordított a helyzet. Ez összefügg a két régió munka- és területi termelékenységével is. Magyarországon az egy termelőre, illetve az egy hektárra jutó támogatás alacsonyabb az OECD átlagánál (4. és 5. ábra).

4. ábra

Egy mezőgazdasági termelőre jutó PSE 2000 és 2002 között (USD)

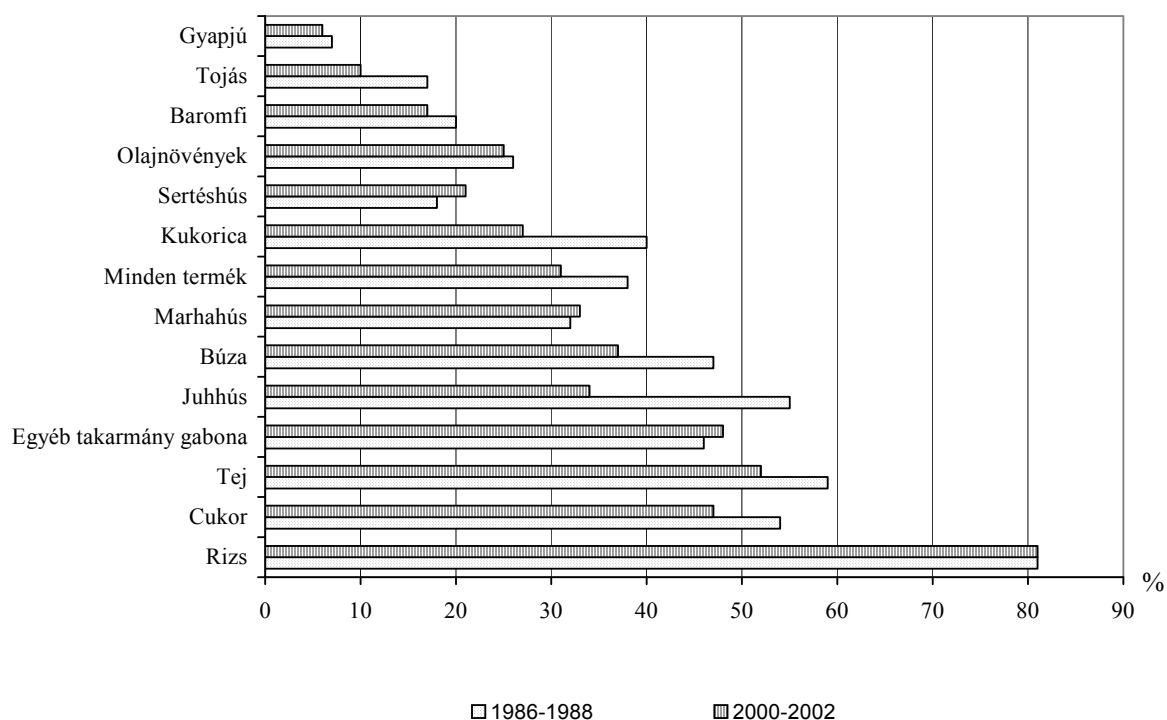
Forrás: OECD, PSE/CSE database, 2003

Az egy hektárra jutó PSE értékének alakulása 2000 és 2002 között (USD)

Forrás: OECD, PSE/CSE, database, 2003

Az egyes termékek PSE mutatóját elemezve különösen vegyes képet kapunk. A cukor, marhahús, gyapjú és sertéshús kivételével az OECD által vizsgált valamennyi termék támogatása a 2000-2002 közötti évek átlagában számolva csökkent az 1986-1988 évek átlagához képest. A %-os PSE mutató a 2000-2002 közötti időszak átlagában nem érte el a 20 %-ot a tyúktojás, baromfi és gyapjú esetében, 40-50 % között alakult a búzánál, a takarmány/egyéb gabonánál és juhhúsnál, és meghaladta az 50 %-ot a rizs, cukor és tehéntej vonatkozásában. Az OECD tagországok termékeit elemezve elmondható, hogy általában a **cukor és **tehéntej** élvezi a legnagyobb támogatást, a rizs támogatottsága csak Japánban és Koreában kirívó mértékű (6. ábra).**

**A PSE mutató alakulása termékenként
(OECD átlag a farm bruttó árbevételének % -ában kifejezve)**

Forrás: OECD, PSE/CSE database, 2003

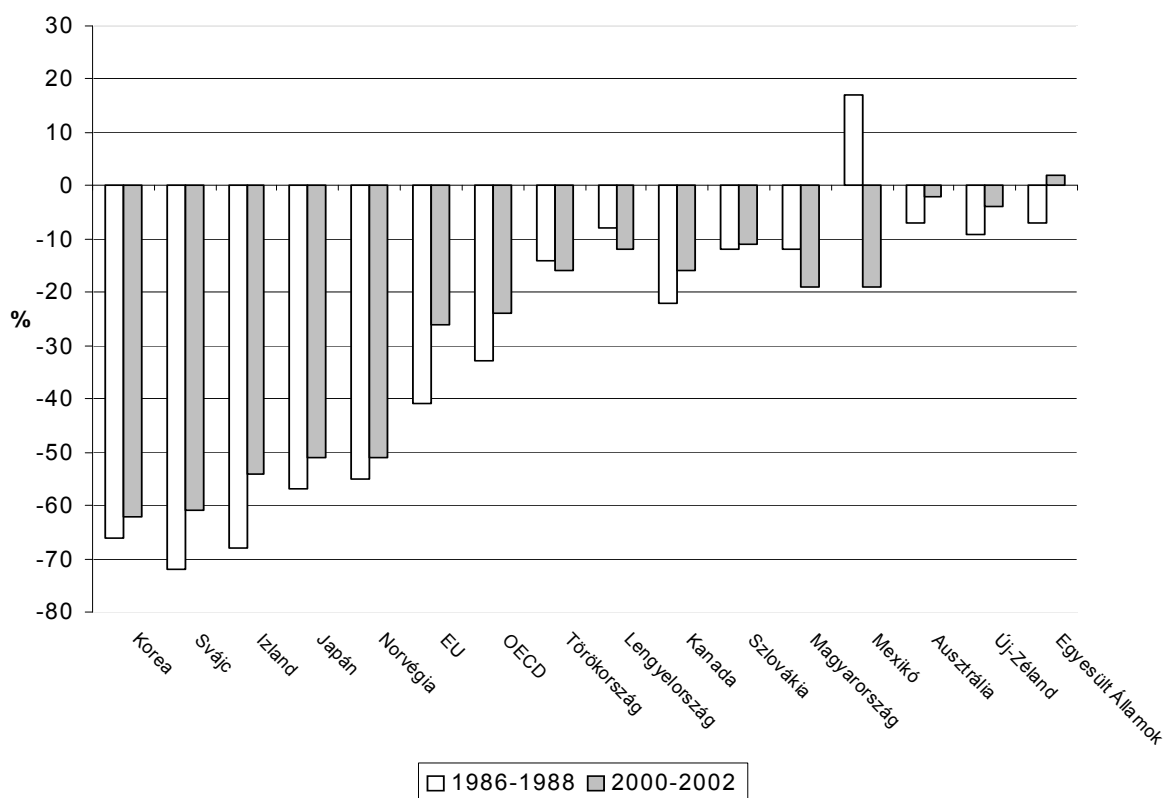
A vizsgált időszakban a termelői támogatásokon (PSE) belül a piaci ártámogatás (MPS) 77-ről 63, a kibocsátásra alapozott kifizetésekkel együtt, pedig 82-ről 69 %-ra csökkent. Ezeknek a támogatási formáknak van a legnagyobb hatása a termelésre és a kereskedelemre. Ezek a támogatások Japán és Korea esetében a vizsgált időszak egészében meghaladták a 90 %-ot, Svájcban és Norvégiában azonban 55-60 % körüli értékre csökkentek az 1998 után bevezetett egyéb támogatások hatására. **Magyarországon hasonló folyamat zajlott le,** mert 75-ről 63 %-ra csökkent a piaci ártámogatásra és kibocsátásra alapozott támogatások aránya a termelői támogatások között (7. ábra).

Összességében előrehaladást jelent, hogy az OECD régióban a magas támogatottsági szinttel rendelkező **EU tagállamoknak** és egyéb európai OECD tagországoknak a **támogatáspolitikája** az utóbbi időszakban a **kevésbé piac- és kereskedelemtorzító támogatások irányába mutatott**. Ennek ellenére a támogatások 3/4-e még mindig az inputhoz és outputhoz kapcsolódik.

A termelői támogatás visszaesésével egyenes arányban csökkent a fogyasztóktól származó transzfer költsége is. **Az OECD régióban a becsült fogyasztói támogatás (Consumer Support Estimate: CSE) -24 %-ot** (az 1986-1988 közötti években átlagosan még -33 %-ot) **tett ki** a 2000-2002 közötti évek átlagában, azaz ilyen mértékben adózott a fogyasztó a mezőgazdaságnak. A CSE %-os mutatója szintén nagy különbségeket takar az OECD övezetben, **az USA-ban 2, Magyarországon -19, az EU-ban -28, Koreában pedig -62 %-ot ért el a CSE mutató értéke** (8. ábra).

8. ábra

A CSE mutató alakulása az OECD tagországaiban

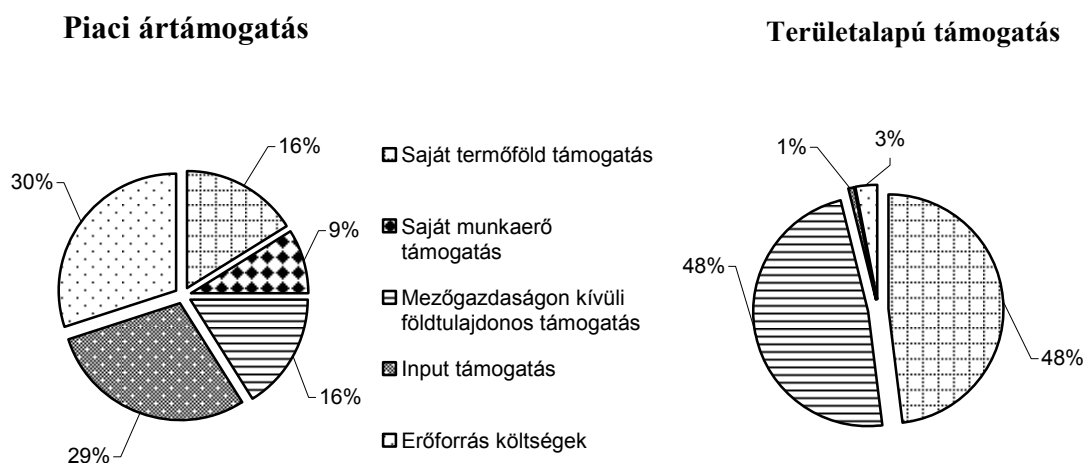
Forrás: OECD, PSE/CSE database, 2003

4.2. Az agrártámogatások hatása a mezőgazdaság jövedelmezőségére

A belföldi támogatások jövedelemtranszfer hatékonysága (income transfer efficiency) és kereskedelemtorzító tendenciája közötti kapcsolat elemzése azt mutatja, hogy **minél nagyobb a farmer termelési döntéseit nem befolyásoló támogatások aránya, az egységnyi transzfer annál nagyobb hányada marad a mezőgazdasági háztartásoknál és annál kisebb a támogatások termelésre és kereskedelemre gyakorolt hatása.** Az EU-ban a területalapú közvetlen támogatás mintegy fele, a piaci ártámogatásnak csak negyede jut el a termelőhöz, mert csupán a saját termőföldre és saját munkaerőre jutó támogatás kerül a mezőgazdasági háztartáshoz. (9. ábra).

9. ábra

A támogatások jövedelemtranszfer hatékonysága az EU-ban*

*A támogatások aránya a végső kedvezményezettek szerint

Forrás: Öcsödi et al, 2003

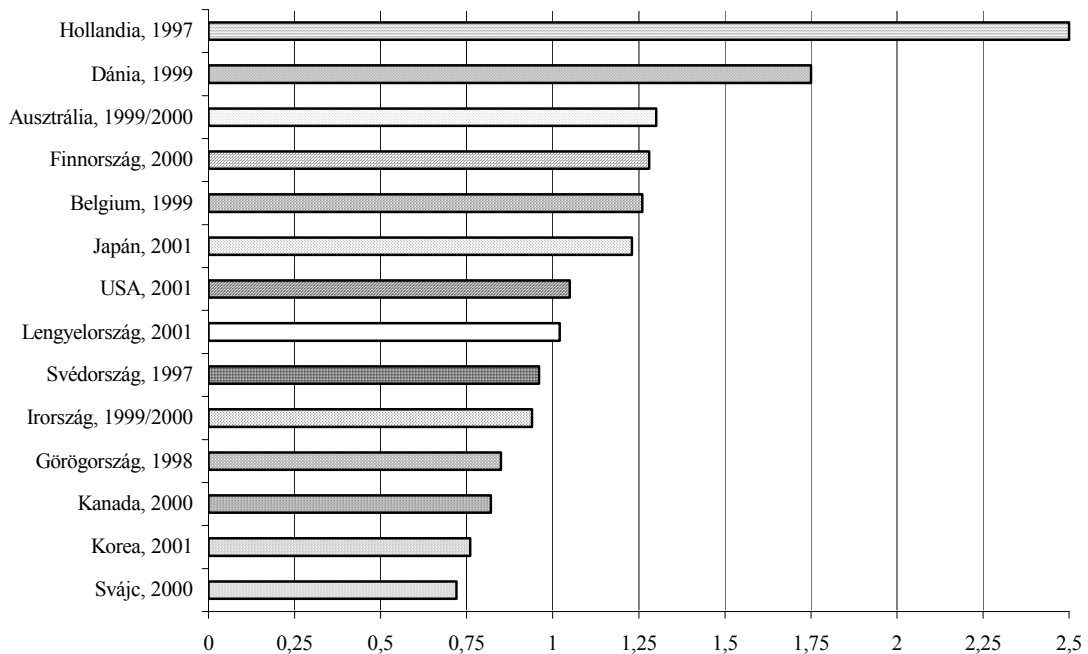
A mezőgazdaság jövedelmezőségi problémái központi szerepet játszanak az OECD tagországokban, ennek ellenére nem alakult ki világos álláspont arra vonatkozóan, hogy milyen alapon és mely háztartások legyenek jogosultak támogatásokra. A tagországok gyakori célkitűzése, hogy a mezőgazdasági háztartások jövedelem-színvonala ne maradjon el a társadalom többi csoportjának jövedelem-színvonalától. Az OECD tagországok politikusai azonban amikor a mezőgazdaságon belüli átlagos jövedelmekről beszélnek, nem tesznek különbséget a magas és alacsony jövedelemmel rendelkező mezőgazdasági háztartások között. Az sem jelent azonban jó megoldást, ha a csak meghatározott jövedelemszintet el nem érő mezőgazdasági háztartásokat támogatják.

Mielőtt az állam kötelezettséget vállal az alacsony jövedelmű mezőgazdasági háztartások támogatására, meg kell vizsgálni, hogy miért alacsony ezeknek a háztartásoknak a jövedelme, és indokolt-e a támogatás. Lényeges szempont, hogy az életképtelen farmerek számára létezik-e életképes mezőgazdasági alternatíva? Ha a válasz igen, akkor felmerül a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán állami jövedelemtámogatásra. Ha nincs mezőgazdasági alternatíva, akkor az életképes, nem mezőgazdasági alternatívához nyújtott átmeneti támogatás társadalmi szinten nagyobb hasznot hozhat, mint az életképtelen farmerek jövedelemtámogatása életképes mezőgazdasági alternatíva hiányában.

Induljunk ki abból a feltételezésből, hogy **az alacsony jövedelmezőség az alacsony versenyképességre vezethető vissza, a kormányok** viszont általában **nem lelkesednek attól, hogy a kevésbé hatékony farmerek tönkremennek**. Ráadásul gyakran arra hivatkoznak, hogy a farmerek a piac által nem honorált (el nem ismert) egyéb hasznot állítanak elő a gazdaság és társadalom számára (közjavak előállítása). Ebben az esetben a támogatás racionalitása sokkal inkább a közjavak előállításával kapcsolatos piaci kudarcral, mintsem az alacsony jövedelmezőséggel magyarázható. **A farmerek támogatása az előállított haszon ellenében természetesen jobb megoldásnak kínálkozik, mint a támogatások elosztása az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező farmerek között.**

Mivel a mezőgazdaságban nem minden farmernek van szüksége támogatásra, egyértelmű kritériumokat kellene felállítani a támogatás jogosultságának a megállapításához. Ugyanakkor vitathatatlan tény, hogy **a mezőgazdaságon belül is vannak alacsony jövedelmek, sőt néhány OECD tagországban az átlagosnál nagyobb az alacsony jövedelmű mezőgazdasági háztartások aránya** (10. ábra).

A mezőgazdasági háztartások átlagos jövedelme az összes háztartás átlagjövedelméhez viszonyítva

Forrás: OECD (2003), Farm household incomes: issues and policy responses

A verseny önmagában is állandó nyomást gyakorol a kevésbé versenyképes farmerek jövedelemhelyzetére: a termelési költségek csökkentésének hatására esnek a piaci árak, és ezzel együtt mérséklődik azoknak a farmereknek a nettó jövedelme, akik nem képesek a legmodernebb termelési eljárásokat alkalmazni. A mezőgazdasági termelők között is találhatók gazdagok és szegények, de **arra nincs bizonyíték, hogy az OECD tagországok átlagában a mezőgazdasági háztartások rendszeresen alacsonyabb jövedelemmel rendelkezzenek, mint az egyéb háztartások** (OECD, 2001c).

Ha célként jövedelemtámogatást határoznak meg, akkor az legyen hatékony. **A mezőgazdasági háztartások jövedelmének emelésére irányuló agrárpolitika eredményességét a jövedelemtranszfer hatékonyságával, illetve hatásfokával mérhetjük.** A hatásfok %-ban fejezi ki a támogatásnak azt a hányadát, amely a mezőgazdasági háztartás tiszta jövedelmét növeli. Ideális esetben ez az érték 100 %, ami azt jelenti, hogy az adófizetők és fogyasztók által nyújtott támogatási összeg teljes mértékben a farmerhez kerül.

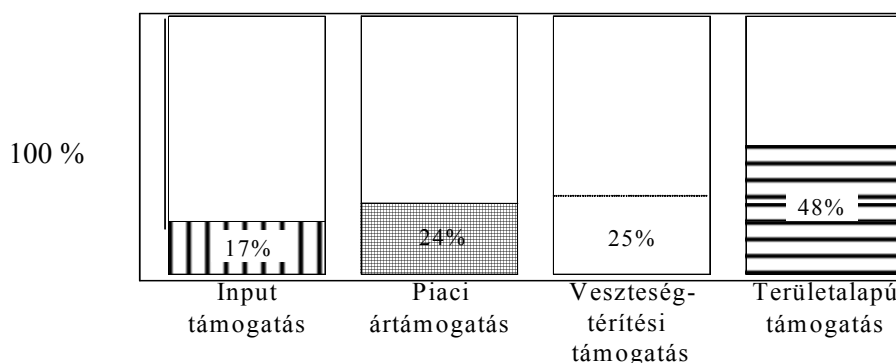
A gyakorlatban azonban ez nem így működik. **A transzfervesztésnek két forrása van, ami korlátozza az agrárpolitikai eszközök hatékonyságát.** Az első forráshoz azok a gazdasági költségek tartoznak, amelyek a termelési erőforrások kevésbé hatékony felhasználásából, vagyis a torz fogyasztói szokásokból, valamint az adózásnak a gazdaság ösztönzésére kifejtett hatásából (az adófizető által

finanszírozott transzfer esetében) származnak. A veszteség másik forrása abból adódik, hogy a támogatás bizonyos hányada nem a megcélzott kedvezményezetthez kerül. Ez utóbbi kategóriába tartoznak a mezőgazdasági programok adminisztrációs költségei, az inputellátó iparhoz és a termékpálya felső szakaszán elhelyezkedő piaci szereplőkhöz jutó támogatások, a földtulajdonos támogatása és más országokba kerülő (vagy onnan származó) jövedelemtranszfer. A mezőgazdasági szektoron belül veszteséget jelent még a célcsoporthoz nem tartozó gazdagabb farmerekhez kerülő támogatás is.

Ezeket a veszteségeket összeadva egymással, a veszteségek mértékét összehasonlíthatjuk az egyes támogatási jogcímek szerint. Az OECD által becsült jövedelemtranszfer hatékonyság a torz termelési és fogyasztási döntésekből származó elosztás (elszivárgások) során keletkező gazdasági veszteségekre összpontosít. Az elemzések szerint a **támogatások legfeljebb 50 %-a kerül a mezőgazdasági háztartásokhoz**. A piaci ártámogatás és veszteségtérítés esetében ez az arány legfeljebb 25 %, az inputtámogatásnál pedig nem éri el a 20 %-ot (11. ábra).

11. ábra

A jövedelemtranszfer hatékonysága

Forrás: Popp, 2002d

A piaci ártámogatás és veszteségtérítés az output és ez által az input növelésére serkent, ezért a támogatás nagy része az inputellátó iparhoz kerül vagy a földértékben kapitalizálódik. Nem meglepő, hogy az inputtámogatás jelentős hányada az inputellátó ipart gazdagítja. A területalapú támogatásnál szinte a teljes összeg a földértékben tőkésedik, ami növeli a farmer költségét, amikor földet vásárol vagy bérel, ráadásul terhet jelent a kezdő vállalkozások számára. A földtulajdonosok vagyona is gyarapszik, de ez nem tekinthető pótlólagos jövedelemnek, mivel hosszú távon összességében nem javítja a mezőgazdasági háztartások gazdasági jólétét (jelzáloghitel felvételénél viszont előnyt jelent).

A jövedelemtranszfer alacsony hatékonysága ellenére az OECD tagországokban a mezőgazdasági támogatások megközelítőleg kétharmadát azok a támogatási formák teszik ki, amelyek magasabb termelői árszint kialakulásához vezetnek, mint amekkora az támogatás nélkül lenne (OECD, 2001d). **A mezőgazdasági támogatások közös jellemzője, hogy nem nyújt lehetőséget az**

egyéni háztartások címzett támogatására. Korlátlan ártámogatás esetében a jövedelemtranszfer nagysága egyenes arányban van a kibocsátás színvonalával. Ez azt jelenti, hogy a támogatások zöme a nagyobb farmokhoz kerül, amelyek egyébként is magasabb jövedelemmel rendelkeznek (OECD, 1999a). A területalapú kifizetés ténylegesen a földtulajdonost gazdagítja, és kevés jut belőle a legszegényebb háztartásokban élő, földet bérlő gazdálkodóknak. **A jövedelemtranszfer hatékonyságának elemzése azt mutatja, hogy a szegényebb mezőgazdasági háztartások általában kis mértékben részesednek az ár- és területalapú támogatásokból** (OECD, 1996).

A fentebb említett támogatási programokkal ellentétben **a közvetlen jövedelemtámogatások transzfer-hatékonysága magas, különösen abban az esetben, ha teljes mértékben elválasztják a mezőgazdasági termeléstől.** A közvetlen jövedelemtámogatások segítségével azokat a háztartásokat lehet célba venni, amelyek ténylegesen támogatásra szorulnak. Természetesen ezeknél a támogatásoknál is figyelembe kell venni az adminisztratív költségeket, amelyek országonként eltérnek az alkalmazott intézményi háttér és az agrárpolitika függvényében. Sok esetben az általános adó- és társadalombiztosítási rendszer segítségével jobban kiválaszthatók az alacsony jövedelmű mezőgazdasági háztartások és könnyebben részesíthetők méltányos elbánásban a többi háztartáshoz viszonyítva.

Kockázatkezelési stratégiával (szerződéses termelés, biztosítás, határidős ügylet, előszállítási szerződés, vertikális integráció) **csökkenthető a jövedelemingadozás.** A piaci ártámogatás az EU-ban különösen hátráltatja a tőzsdei üzletkötéseket a mezőgazdasági termékeknél (pl. az EU-ban a gabonafélék csupán 3,5, az USA-ban több mint 10 %-a kerül tőzsdei piacra). Az EU-ban engedélyezik az elemi kártérítést, az állat- és növénybetegségek, valamint a biztosítási díjak támogatását nemzeti forrásból. Az ártámogatás, a közvetlen jövedelemtámogatás és az elemi károk térítése azonban csökkenti a farmerek kockázatmenedzselési hajlandóságát (pl. ellentétes hatást vált ki az elemi károk térítésének és a biztosítási díj támogatásának együttes alkalmazása).

A mezőgazdasági háztartások jövedelemhelyzetének pontos megismeréséhez sok országban hiányoznak a háztartás-szintű adatok. A közvetlen támogatások és egyéb kormányzati beavatkozás hatásának elemzéséhez ismerni kellene a farmer döntését a mezőgazdasági és mezőgazdaságon kívüli beruházásokkal kapcsolatban. A háztartás ugyanis termelő és fogyasztó egyaránt. A mezőgazdasági háztartási modell speciálisnak tekinthető a munkaidő és források megosztása (piacra termelés, mezőgazdaságon kívüli tevékenység, szabadidő, háztartási munka) tekintetében. A mezőgazdasági háztartás természetesen saját fogyasztásra is termel élelmiszert. A piac hiánya esetében a háztartás pont annyit fogyaszt, amennyit termel. Mindebből következik, hogy **a mezőgazdasági háztartások termelésének elemzéséhez, illetve becsléséhez számos adatra lenne szükség** (fogyasztási kiadások, a farmon és a farmon kívül eltöltött munkaidő,

mezőgazdasági és nem mezőgazdasági input és output, illetve input és outputárok alakulása, vagyon, munkabér, támogatás, technológia).

Összességében elmondható, hogy ilyen típusú elemzéshez nagyon sok adat hiányzik. Az árak a piac kis hányadát reprezentálják, mert folyamatosan nő a szerződéses termelés jelentősége (ma már a szerződéses termelés képviseli az összes termelés döntő hányadát), a kis mennyiségben előállított termékeket pedig készpénzes fizetés ellenében adják el. A piaci adatok mennyisége és minősége is gondot okoz (pl. a gyümölcs- és zöldségágazatban különösen magas a számla nélküli tranzakció aránya). Ugyanez jellemzi a háztartások fogyasztásáról szóló adatbázist is. **A farmerek jövedelem- és vagyoni helyzetének elemzése annál nehezebb, minél inkább diverzifikált a tevékenységük és jövedelemforrásuk. A mezőgazdaságon kívüli tevékenységekre vonatkozó adatokat viszont a farmerek személyes és bizalmas információként kezelik.** Gyakran még a kisgazdaságok is nagyobb vagyonnal rendelkeznek, mint az átlagos vidéki háztartások. **További problémát vet fel annak a meghatározása, hogy kit tekintünk farmernek, hiszen a mezőgazdasági háztartás jövedelmének egyre nagyobb hányada mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származik** (ennek ellenére ezek a háztartások is élvezik a mezőgazdasági adó- és társadalombiztosítási kedvezményeket).

Az új KAP-reform szerint a támogatási jogosultság és a kifizetés alapja a bázisterület, a referenciahozam és bázisidőszaki állatlétszám helyett egy meghatározott „történelmi” időszakban (2000-2002 között) kifizetett közvetlen jövedelemtámogatás átlaga lesz. Egyúttal a termelők által különböző jogcímen felvehető támogatások döntő hányadát egységes farmtámogatás (*single farm payment*) címén összevonják egyetlen támogatási formába. **Az egységes farmtámogatás a termeléstől független támogatás lesz.**

4.3. Az agrárkereskedelem liberalizálásának jelentősége

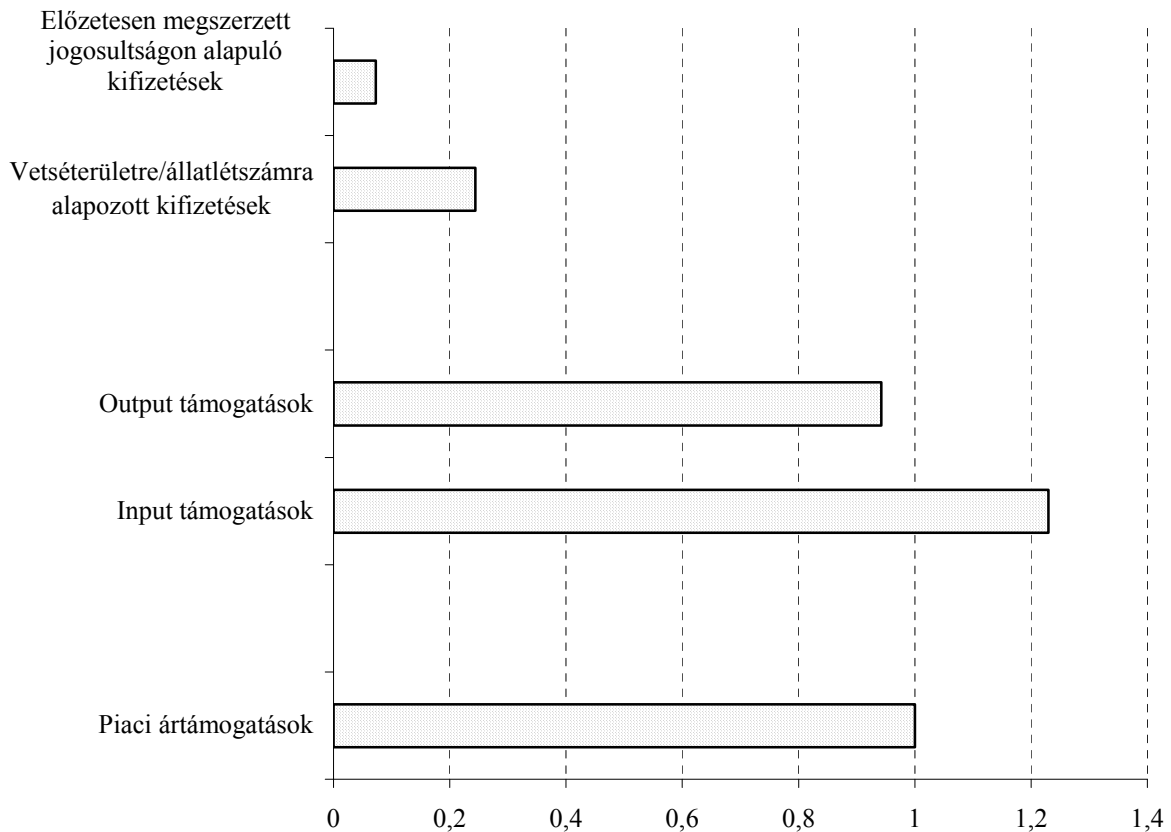
A nemzeti agrárpolitikák alapvetően a nemzetközi kereskedelemhez kapcsolódnak, ugyanis gyakran a kereskedelempolitikára hivatkozva alkalmaznak nemzeti támogatási programokat. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a kereskedelempolitika gyakran a nemzeti agrárpolitika mellékterméke. Ha a belföldi árakat támogatási eszközök segítségével kívánják az import árszínvona fölé tartani, akkor az import korlátozására van szükség. Extrém mértékű támogatás esetén az érintett ország nettó importőrből termékfelesleget előállító orszaggá válik, sőt a fölösleg levezetésére még exporttámogatásra is szüksége lehet.

A nemzeti agrárpolitika protekcionista intézkedések nélkül is hatással van a kereskedelemre. Mivel a mezőgazdasági támogatások ösztönzik a termelést, az egyes országok közötti specializáció (nemzetközi munkamegosztás) folyamatát is befolyásolják, a mindenkori támogatási eszköz függvényében. A

korlátlan ártámogatás közvetlen módon ösztönzi a termelést, és komoly mértékben hat a kereskedelemre. Ezzel szemben a területalapú támogatás kisebb mértékben befolyásolja a termelést, mivel elsősorban még több (pótlólagos) földterület művelésére és nem feltétlenül a hozamok fokozására serkent. Összességében a közvetlen jövedelemtámogatásnak kisebb hatása van a kereskedelemre (12. ábra).

12. ábra

A támogatások kereskedelemtorzító hatásának mértéke

Kereskedelemtorzító hatás, ha a piaci ártámogatás = 1

Forrás: Dewbre, Anton and Thompson, 2001

A termelés és kereskedelem torzítását az erőforrások helytelen belföldi allokációja idézi elő. Arról van szó, hogy az egyes országok – a komparatív előnyök elve alapján – lemondanak a specializációból származó haszonnól. A komparatív előnyök elve szerint az adott országnak nyeresége származik abból, ha olyan javak (és szolgáltatások) előállítására szakosodik, amelyeknél a termelés relatív költsége alacsonyabb, mint más országokban, és ha ezeket a termékeket olyan termékek ellenében exportálja, amelyek előállításában komparatív hátránya van. Ha a kereskedelmi partnerek ezt az elvet követik, akkor a multilaterális kereskedelem elméletileg mindenki számára előnyös.

Az agrárpolitika változásának hatására egyesek jobb, mások rosszabb helyzetbe kerülnek. Sőt, az is előfordulhat, hogy valakinek a helyzete anélkül javul,

hogy bárki más helyzete rosszabb lenne. Ezeket a változásokat **Pareto-javulásnak** nevezzük. A közgazdászok folyamatosan keresik a Pareto-javulás lehetőségét. Pareto-javulásról akkor is szó van, ha a változás következtében a gazdagok sokkal jobb helyzetbe kerülnek, a szegények helyzete azonban nem változik, vagy a gazdagok jövedelme gyorsabban növekszik a szegények jövedelmének az emelkedésénél. Az erőforrások allokációja **Paréto-hatékony** (Pareto-optimális), ha senki sem kerülhet jobb helyzetbe anélkül, hogy valaki más rosszabb helyzetbe ne kerülne. Ebben az esetben a gazdaságpolitika értékelésének kritériuma, hogy a változás pénzübeni értéke a nyertesek számára haladja meg a vesztesek kárának pénzübeni értékét. A nyertesek elviekben tehát képesek kompenzálni a veszteseket (kompenzációs elv). Pareto-javulássá tehető kompenzációkat általában azért nem alkalmaznak, mert nehéz azonosítani a nyerteseket és veszteseket, valamint a nyereség és veszteség nagyságrendjét (Stiglitz, 2000).

Modellszámítások szerint a piac- és kereskedelemtorzító agrárpolitikai intézkedések felszámolása, globális szinten évi 56 milliárd dollár jóléti nyereséget jelentene hosszú távon. (USDA, 2001). Ennél nagyobb haszonnal is lehet számolni, ugyanis más modellek már 2010-re évi 53 milliárd dollár jóléti nyereséget prognosztizálnak, ha 2005-2010 között 50 %-kal csökken a mezőgazdasági protekcionizmus (Freeman et al, 2000). Ha a protekcionizmus 50 %-os csökkentését a textilipari cikkekre, gépjárművekre és egyéb feldolgozott termékekre is kiterjesztenék, a („jóléti”) nyereség akár 94 milliárd dollárra növekedne 2010-ig. **A kereslet növekedésénél gyorsabban emelkedő mezőgazdasági termelékenység azt jelenti, hogy globális szinten nyomás nehezedik az agrárpolitika átalakítására.** Nemzetgazdasági szinten csaknem valamennyi országban csökken a mezőgazdaságban felhasznált erőforrások aránya, beleértve a munkaerőt is. Ezt a globális szinten mutatkozó tendenciát a protekcionista kereskedelem sem képes megállítani. Legfeljebb csak a felhasznált erőforrások csökkenésének ütemét befolyásolhatják attól függően, hogy egyes országok mely más országok vállára tudják áthelyezni az agrárpolitika reform (nagyobb) terhét.

A belföldi agrárpolitikához hasonlóan a kereskedelemben való beavatkozás (protekcionizmus) – a globális szinten jelentkező veszteség ellenére is – hasznot jelent néhány társadalmi csoport, illetve piaci szereplők bizonyos csoportjai számára. A protekcionizmus megszüntetése valószínűleg sokkal hevesebb ellenérzést váltana ki a protekcionizmus kedvezményezettjei körében, mint amilyen mértékben a protekcionizmus felszámolásából eredő hasznot a társadalom többi tagja értékeli. **A világpiacon magasabb belső árak támogatásának hasznát elsősorban nem a mezőgazdasági háztartások élvezik, de sok mezőgazdasági háztartás képes lenne az alacsonyabb piaci árak hatását mérsékelni a jövedelemforrás további diverzifikációjával.** Tudomásul kell venni, hogy a kereskedelmi reformok feszültséget okoznak azokban a szektorokban, amelyek hasznot húznak a protekcionizmusból. Ebből következik, hogy a kereskedelem liberalizálása során szükség lehet kormányzati beavatkozásra, egyrészt az átmenet folyamatának enyhítése érdekében, másrészt a kevésbé

életképes gazdasági alternatívákkal rendelkező munkaerő számára egyéb jövedelemszerzési források biztosítása céljából.

A szabad kereskedelemmel szemben hangoztatott érvek között szerepel az is, hogy a piaci mechanizmus sem vezet az erőforrások Pareto-hatékony allokálásához a piaci kudarcok (a verseny kudarca, a közjavak, az externáliák, a nem teljes piacok, az információs kudarcok és a munkanélküliség) miatt. Ezekben az esetekben azonban nem szabad elfeledkezni a nagyobb nemzetközi verseny hatékonyságából származó nyereségről sem. A protekcionizmus elméleti haszna azon a feltételezésen alapszik, hogy a protekcionizmust alkalmazó országok számára is megadatik a piacra jutás lehetősége egy viszonylag széles körben nyitott kereskedelmi környezetben. A piaci kudarcok nézetei globális szinten nem tarthatók fenn, és kevésbé jellemzőek a mezőgazdaságra, mert a legtöbb mezőgazdasági termék piacán viszonylagos árverseny uralkodik. Számos elemzés azt mutatja, hogy **a legtöbb országnak előnyt jelentene mind az egyoldalú, mind a többoldalú kereskedelmi reform, mert ennek hatására növekedne a belföldi erőforrások allokációjának a hatékonysága** (Pareto-hatékony).

A mezőgazdasági termékek növekvő kereskedelmével kapcsolatban speciális, fontos társadalmi érdekeket sértő szempontok is felmerülnek. Az egyik ilyen szempont az élelmiszergazdasági termékek növekvő kereskedelmének a **környezetre gyakorolt hatása**, a másik pedig az **élelmiszerbiztonsági standardok veszélyeztetése a kereskedelem liberalizálásával összefüggésben**.

Vitathatatlan tény, hogy a kereskedelmi akadályok leépítése előnyös és hátrányos is lehet a környezetre, attól függően, hogy milyen mértékben változik a termelés mérete és szerkezete, az inputok és outputok felhasználása, valamint a termelés technológiája. Belföldön a felszíni és felszín alatti vizek műtrágya és növényvédőszeres bemosódásaiból származó elszennyeződésével, a tájképet befolyásoló földhasználattal, az árvízvédelemmel, a földminőséggel és a biodiverzitással kapcsolatos változások éreztetik hatásukat. Nemzetközi szinten a begyűrűző hatások (például üvegházhatás), a nemzetközi közlekedés irányának változásai, a nem őshonos fajok, kártevők és betegségek terjedése jelenthet gondot.

A szabad(abb) kereskedelem következményeinek mérése komoly kihívást jelent, mivel a diverzifikált mezőgazdasági termelési rendszerek, a természeti adottságok és környezetvédelmi szabályozások függvényében változnak a környezetre gyakorolt hatások a különböző országokban, régiókban és helyi szinten is (a környezeti hatások egy része helyspecifikus). Az elemzések azt mutatják, hogy a mérséklődő kereskedelmi akadályok következtében a termelés intenzitása elsősorban a sok műtrágyát és növényvédőszerrel felhasználó országokban csökken, így enyhülnek a környezeti terhek is. Ugyanakkor a termelés intenzitásának növekedésére számíthatunk a jelenleg még kevés műtrágyát és növényvédőszerrel alkalmazó országokban, ahol a mezőgazdasági kemikáliák felhasználásának növelése egyelőre nem okoz környezeti problémát. Összességében tehát csökkennek a környezeti terhek, de negatív hatással is számolnunk kell, mert

például néhány OECD tagországban a gazdasági növekedés következtében emelkedik a szarvasmarha-állomány, és ezzel együtt a metánkibocsátás is.

A kereskedelem liberalizálásának környezetre gyakorolt hatását megfelelő szabályozással lehet befolyásolni. Ezek a szabályozási eszközök nagyon hasonlítanak a piaci kudarc (externáliák) elhárítását célzó intézkedésekhez. Ha a szabad(abb) kereskedelem a pozitív externáliák növekedése (vagy a negatív externáliák csökkenése) révén javítja a környezet állapotát, akkor egyértelmű a kereskedelem további reformjának az előnye. Ha viszont a kereskedelem liberalizálásának hatására további negatív externáliák keletkeznek, akkor szükség van ezek ellensúlyozását célzó szabályozási eszközök bevezetésére. Ebben az esetben is célszerű szabályozással megakadályozni a negatív externáliák keletkezését (pl. termelési módszerek megadóztatása, kereskedelmi akadályok növelése). Globális közjavak (pl. biodiverzitás) vagy globális környezeti ártalmak (pl. üvegházhatás) esetében azonban a nemzeti szabályozást ki kell egészíteni az ózonréteg, a biodiverzitás és a klímaváltozás problémájáról szóló nemzetközi környezetvédelmi egyezményekkel.

Az OECD tagországokban a kormányok azzal a kihívással szembesülnek, hogy a szabad kereskedelem melletti elkötelezettségük ne veszélyeztesse az élelmiszerbiztonságot (OECD, 2000b). **Az élelmiszerbiztonság szabályozása** (technikai standardok, szabályok és eljárások) **a fogyasztókat védi**, ami a kereskedelemre pozitív és negatív hatást egyaránt kifejthet. Ezek a szabályozások a kereskedelem ösztönzését is szolgálhatják az importtermékek iránti fogyasztói bizalom növelésével és az exportőrök számára felállított világos eljárásrend kialakításával. Másfelől viszont gondot jelent, hogy egyes országok több olyan eszközt is alkalmaznak, amelyeket fel lehet használni a kereskedelmi protekciónizmus ürügyeként.

A nemzetközi kereskedelmet tulajdonképpen csak a WTO állat- és növény-egészségügyi megállapodása szabályozza, mert a **Codex Alimentarius** (Nemzetközi Élelmiszerkönyv) az egyes országok szabványainak gyűjteménye, ami **a nemzetközi kereskedelemben résztvevő országokat semmire sem kötelezi**. A Codex Alimentarius-t az ENSZ szakosított szervezetei (FAO és WHO) hozták létre azzal a céllal, hogy irányítsa és segítse az élelmiszerekre vonatkozó követelmények kidolgozását. Az első fejezet horizontális, az élelmiszerbiztonsággal kapcsolatos, minden élelmiszerre vonatkozó, nemzeti rendeletben is megjelentethető, kötelező szabványokat tartalmaz, a második fejezet a vertikális, iparágak szerinti minőségi termék-leírásokkal foglalkozik ajánlás jelleggel, a harmadik fejezet a vizsgálati módszereket (mintavételi és analitikai eljárások) ismerteti. A Codex Alimentarius például a nem generikus sajtok (pl. ementáli) előállítására vonatkozik, ezért azokat tejből – beleértve a sovány és zsíros tejsajt, kondenzált tejet és tejszínt – kell készíteni. Néhány országban az ultrapasztöözött tej címkéjén friss tej felirat szerepel, mert a Codex Alimentarius a friss tej és tejtermékek tekintetében nem tartalmaz specifikus standardokat. Sőt a délkelet-ázsiai országok szeretnék elérni azt, hogy a növényi zsírokat tartalmazó élelmiszerek is a tejtermék kategóriájába

tartozhassanak. A tej- és tejtermékek külkereskedelmének alakulását a friss tejből és tejporból előállított folyadéktej íze közötti különbség csökkenése és a pasztörizálás fejlődése is befolyásolja.

Ezzel szemben **az állat- és növény-egészségügyi intézkedések alkalmazásáról szóló WTO-egyezmény igyekszik megakadályozni, hogy a kormányok a növények, állatok és emberek egészségének megfelelő szintű védelmét** – ez a tagországok szuverén joga – **protekcionista célokra használják fel.** Ennek megfelelően a WTO a tagországokat a nemzetközi standardok elfogadására biztatja a szóban forgó intézkedések kidolgozásánál, és az ekvivalencia elvének alkalmazását javasolja ugyanazon szintű állat- és növény-egészségügyi védelem fennállása esetében. **Ha a tagországok a nemzetközi standardoknál magasabb szintű védelmet kívánnak alkalmazni, akkor tudományos kockázatbecsléssel kell megalapozni a bevezetésre kerülő intézkedéseket.**

Gyakorlati nehézséget okoz, hogy **a tagországok a technikai eszközök** (*Technical Barriers of Trade: TBT*) **széles skáláját vonultatják fel az élelmiszerbiztonsági intézkedések során,** beleértve a címkézési követelményeket, az ellenőrzés, vizsgálat és karantén szabályozását, a termék jellegzetességeinek specifikációit és az importtilalmat. **Ezeknek az intézkedéseknek a kereskedelemre gyakorolt hatása különböző szintű lehet,** és nehéz megítélni azt, hogy az élelmiszerbiztonság adott szintje csak minimális mértékben torzítja-e a nemzetközi kereskedelmet. Ebből következik, hogy a kormányoknak az elfogadott intézkedések harmonizálásának az erősítésére célszerű törekedniük.

5. Az Uruguay-i Forduló eredménye és az új WTO forduló

Az Uruguay-i Forduló mezőgazdasági megállapodása (*Uruguay Round Agreement on Agriculture: URAA*) az agrárpolitikát is a multilaterális szabályoknak és fegyelemnek vetette alá. Ennek keretében vámokkal helyettesítették a nem vámjellegű importvédelmet, megnyíltak a zárt piacok, különböző kategóriákba sorolták (sárga, kék és zöld doboz) a belföldi támogatásokat a kereskedelemtorzítás mértéke szerint, a kereskedelmet a legnagyobb mértékben torzító támogatások (sárga doboz) csökkentését pedig fokozott figyelemmel kísérték.

Az URAA három támogatási kategóriát – piacra jutás, exporttámogatás és belső támogatás – határozott meg. A megállapodás az első két kategóriában a kereskedelem-korlátozó eszközök nyílt használatának korlátozását, a harmadikban a belföldi támogatások által előidézett kereskedelemtorzítás visszaszorítását célozta meg.

A WTO-megállapodás hatására a fejlett országok ma a bázisidőszakhoz (1986-1988) képest elméletileg 36%-kal alacsonyabb vámszinten, 36%-kal kisebb exporttámogatással, (illetve 21%-kal kisebb exporttámogatást élvező termék-mennyiséggel) és 20%-kal alacsonyabb – csökkentési kötelezettség alá tartozó – belső támogatással működtetik agrártámogatási rendszereiket. **Az agrárgazdaság támogatottsága ennek ellenére nem csökkent**, hanem a támogatások erőteljes strukturális átrendeződése mellett még nőtt is az ún. implementációs időszak (a vállalt kötelezettségek végrehajtásának időszaka) alatt. **Csak a csökkentési kötelezettség alá tartozó támogatások esetében mérséklődött a támogatási szint a kötelezettségvállalás mértékében** (ez az elméleti támogatási mérték képezi majd a támogatások leépítésére vonatkozó új kötelezettségvállalások bázisát 2005. január 1-től).

A hatályos WTO Mezőgazdasági Megállapodás ún. Béke záradéka (*Peace Clause*) 2003. december 31-én lejár. Ha ezt követően a korábban védettséget élvező támogatási formákról kiderül, hogy azok piactorzító hatást idéznek elő, akkor bármely WTO tagország bíróság előtt megtámadhatja a szóban forgó támogatásokat alkalmazó tagországot és vele szemben kereskedelemkorlátozó intézkedéseket vezethet be.

5.1. Piacra jutás

A GATT/WTO-megállapodás legnagyobb eredménye az volt, hogy a vámrendszer lett a WTO tagországok agrárkereskedelmének az alapja. A vámoknak számos előnyük van a nem vámjellegű akadályokkal szemben, mert átláthatóbbak, könnyebben csökkenthetők és kevésbé alkalmasak a diszkriminációra és korrupcióra. A vámok a gazdasági folyamatokat is kevésbé torzítják, mert lehetővé teszik a világpiaci árak közvetítését a belföldi piac felé. **Ha nem is**

csökkent a mezőgazdaság támogatottsága, de a vámok csökkentése komoly előrelépést jelentett a nemzetközi kereskedelemben.

Az ipari szektortól eltérően a mezőgazdasági vámok felső határértékhez kötöttek. Számos OECD tagország azonban saját vámszintjét az 1986-88. évi bázisidőszakra vonatkozó vámegyenérték szintje felett kötötte le (a bázisidőszakhoz viszonyítják a csökkentési kötelezettséget). Így egyes WTO tagországok a protekciónizmus növelésével is teljesíteni tudták kötelezettségvállalásukat. A vámok átlagos 36 %-os csökkentése és a minimális 15 %-os csökkentési kötelezettség azt eredményezte, hogy az érzékeny termékek vámcsökkentését minimális szinten lehetett tartani.

Az OECD tagországokban a mezőgazdasági termékek átlagos vámszintje 60, az ipari termékeké csupán 5 %. A mezőgazdasági termékek vámszintje globális szinten is jóval magasabb mint az ipari termékeké, ugyanis a mezőgazdasági termékek vámszintje megközelíti az 50 %-ot, ezzel szemben az ipari termékeké csupán 3-4 %-ot tesz ki. **Az EU-ban a mezőgazdasági termékek becsült átlagos vámszintje megközelíti a 20 %-ot.** Magyarországon azonban az agrártermékek átlagos vámszintje a forgalommal súlyozva **meghaladja a 20 %-ot**, vagyis hazánkban erősebb az agrártermékek vámvédelme, mint az EU-ban. A valódi vámvédelem azonban ennél mindig alacsonyabb a kereskedelmi partnerekkel kötött egyéb kereskedelmi megállapodások és kedvezmények miatt (1. és 2. melléklet).

Az OECD tagországi közül csak Ausztráliában, Kanadában és Új-Zélandon alacsonyabbak a mezőgazdasági vámok, mint az ipari termékek vámszintje. Érzékeny termékek esetében a legtöbb országban a vámszint akár az 500 %-ot is eléri. Az Európai Unióban alkalmazott MFN (*Most Favoured Nations: MFN*) vámok maximuma a mezőgazdasági termékeknél eléri a 470 %-ot, míg a nem mezőgazdasági termékeknél ez az érték 50 % alatt van. Magyarországon a hasonló értékek 127,5, illetve kevesebb, mint 50 %-ot tesznek ki. **Az OECD régió országai közül Ausztráliában, Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Új-Zélandon valamennyi mezőgazdasági termék vámszintje 150 % alatt van** (Juhász et al, 2003).

A preferenciális vámok alkalmazása néhány WTO tagország számára lényeges szempont. **Az EU multilaterális, regionális és bilaterális kereskedelmi és gazdasági megállapodásokban rögzített preferenciális és szabadkereskedelmi egyezmények segítségével valósítja meg kereskedelempolitikai célkitűzéseit.** Az EU esetében összességében csak néhány országra korlátozódik a kizárólag WTO kedvezményben részesülő nemzetközi kereskedelmi partnerek köre (1. és 2. melléklet).

Az EU agrárimportjának nagy része is olyan országokból származik, amelyek preferenciális vámelbánást élveznek. Az EU ugyanis a legtöbb kereskedelmi partnerországnak valamilyen vámkedvezményt nyújt, vagyis szűk azon országok köre, amelyek kizárólag a lekötött MFN vámok mellett exportálnak mezőgazdasági termékeket az EU-ba. A legnagyobb kedvezményeket az EU a

legkevésbé fejlett és az ACP² országoknak nyújtja, de a szabadkereskedelmi egyezmények és a fejlődő országok számára nyújtott Általános Preferenciális Rendszer (*General System of Preferences: GSP*) keretében vámkönnyítéseket élvez több más ország is. A GSP alkalmazásával az EU 143 országnak biztosít kedvezményt – vámcsökkentés és vámentesség formájában – a nemzetközi kereskedelemben. 2000-ben a Lomé Konvenciót felváltó ACP-EU Partnerségi Megállapodást, vagy az aláírás helyszínének nevét viselő Cotonou Egyezményt aláíró 77 ország közül 55 a WTO tagja, 40 pedig a legfejletlenebb országok közé tartozott. Az EU által korábban nyújtott egyoldalú, autonóm vámentesség helyére a kölcsönösség elvén alapuló Gazdasági Partnerség Megállapodás (*Economic Partnership Agreement: EPA*) lépett. Az EU 2002-ben a legfejletlenebb országokkal (számuk már 49-re emelkedett) újabb szabadkereskedelmi megállapodást – *Everything But Arms* – kötött (lásd a 3. 4. fejezetet).

A GATT/WTO-megállapodás hatályba lépése előtt (az 1986-88 közötti bázisidőszakban) alkalmazott vámoknál magasabb vámok lekötése lehetőséget teremtett arra, hogy ellentétes irányt vegyen a reform. **Az EU vámsorainak 100%-a lekötött, azaz nincsenek olyan termékek, amelyek vámszintje tetszés szerint emelhető lenne. Magyarország esetében ez az arány 91%, tehát a hazai vámok is kiszámíthatóak.**

A különböző vámrendszerek használata megnehezíti a vámok összehasonlítását. Például Ausztrália, Mexikó, Törökország, Japán, Dél-Korea, Új-Zéland és Izland a mezőgazdasági termékekre elsősorban értékalapú (ad valorem) vámokat vet ki. Ezzel szemben érték-, vagy kombinált (például ad valorem és értékvámok keveréke) vámok vannak túlsúlyban Svájcban, Norvégiában és az USA-ban, és általánosak az EU-ban és Kanadában is. Az EU-ban a termékek egy jelentős részére nem ad valorem (%-os) vám, hanem érték-, vagy kombinált vámok³ vonatkoznak, amelyeket meglehetősen nehéz az ad valorem vámokkal összehasonlítható, %-os értékű vámegyenértékké átszámítani. Az ad valorem vámok átláthatóbbak, mint az érték-, vagy kombinált vámok, mert ezeket könnyebb összehasonlítani az egyes országok és termékek között. Nehézséget okoz viszont, hogy az értékvám ad valorem egyenértéke a világpiaci ártól és az árfolyamtól függ, amelyek jelentős mértékben különbözhetnek az egyes időszakokban.

Az ad valorem vámok előnyei mellett néhány egyéb tényezőt sem szabad figyelmen kívül hagyni. Először is a vámrendszer megváltoztatása lehetővé teszi az egyes országok számára, hogy az értékvámok segítségével az ad valorem vámegyenértékhez képest magasabb új ad valorem vámokat vezessenek be. Másodsor, az importőrök csökkenthetik vámbefizetéseiket, ha a tényleges árnál

² ACP (African, Caribbean, Pacific): Afrikai, Karibi és Csendes Óceáni országok

³ Az Európai Unióban az ad valorem, azaz az áru értékének %-ában kifejezett vámok mellett érték, sőt kombinált vámok is vannak. A kombinált vámoknál a %-os érték mellett mennyiségre (általában 100 kg-ra) vetített értékvám (pl. min. 22 max. 45 EUR) is található, ahol a %-ban kifejezett vámszint, csak a forgalom ismeretében számítható ki.

alacsonyabb importárat vallanak be. Az alulszámházást nehéz nyomon követni, különösen a multinacionális vállalatok egymás közötti kereskedelmének az elszámolásánál. Ezek a tényezők együttesen valószínűleg az adminisztrációs terhek növekedéséhez vezetnek. Ha adott termék ára nő, akkor abszolút értékben a fizetendő vám nagysága is emelkedik. Mivel az árak és vámok iránya együtt mozog, az importárok tekintetében ez visszaélésekhez vezethet. Meg kell jegyezni azt is, hogy a fejlődő országok által alkalmazott ad valorem vámok előnye az értékvámokkal ellentétben, hogy nem tesznek különbséget a fejlődő országokba irányuló alacsonyabb és magasabb minőséget, illetve feldolgozottsági szintet képviselő exporttermékek között. Ez a megállapítás a minőség függvényében nagymértékű áringadozást mutató termékekre (az állatállományra és a kertészeti termékekre) és a feldolgozott élelmiszerekre hatványozottan érvényes.

Gyakran kétszintű vámkvótára volt szükség a minimum és a mindenkori (aktuális) piacra jutási követelmények teljesítéséhez. Ez a rendszer korlátozott mennyiségű importra (importkvótára) alacsonyabb, a kedvezményes vámkontingens feletti importmennyiségre pedig magasabb (büntető) vámszintet alkalmaz. A kedvezményes vámkvóta nagyságát a mindenkori vagy minimum piacra jutási rendelkezések határozzák meg. **A minimális piacra jutást szabályozó kedvezményes vámkontingens mozgásteret nyújt(ott) a vámkvóta tetszés szerinti elosztására, a mennyiségi korlátozás számos hátránya mellett.**

A jelenlegi WTO tárgyalásokon az elnöki javaslat a svájci, illetve az Uruguay-i formula helyett – a WTO tagországok egy része a svájci, másik része az Uruguay-i formulát preferálja – **a vámok differenciált mértékű (60-40 %-os) csökkentését szorgalmazza,** a meglehetősen nagy eltéréseket mutató vámtarifák leépítése, valamint a vámcúcsok és vámeszkaláció tompítása érdekében. A hármas szintű váMLEÉPÍTÉS a vámok 40-60 % közötti csökkentését jelenti 5 év alatt (3. táblázat).

3. táblázat

Harbinson javaslat a vámtarifa csökkentésére

Vámtarifa (ad valorem)	Átlagos vámcsökkentés %	Minimális vámcsökkentés %
> 90 %	60	45
15% - 90 %	50	35
≤15 %	40	25

Forrás: Stuart Harbinson, Chairman, Committee on Agriculture, First Draft of Modalities for the further commitments, 2003. WTO. Geneva

A Harbinson javaslat a fejlődő országok számára a fejlett országokénál alacsonyabb váMLEÉPÍTÉST irányoz elő (4. táblázat).

4. táblázat

Harbinson javaslat a vámtarifa csökkentésére (fejlődő országok)

Vámtarifa (ad valorem)	Átlagos vámcsökkentés %	Minimális vámcsökkentés %
>120 %	40	30
60-120 %	35	25
< 20-60 %	30	20
≤20 %	25	15

Forrás: Stuart Harbinson Chairman, Committee on Agriculture, First Daft of Modalities for the further Commitments, 2003. WTO. Geneva.

A vámcsökkentési javaslat különböző módon érinti az EU mezőgazdasági termékeinek nemzetközi kereskedelmét. Míg például a cukor a tervezett vámcsökkentés következtében nem lesz versenyképes az egységes piacon, addig a búza versenyképessége alig változik (5. és 6. táblázat).

5. táblázat

**A Harbinson javaslat hatása az EU nemzetközi cukorkereskedelmére
(vámcsökkentés)**

EUR/t	2003	Harbinson javaslat
Világpiaci ár	225	225
Importvám	419	230
Pótvám (speciális védintézkedés)	120	0
Vámmal növelt importár	764	455
Intervenciós ár	631	631
Importár és intervenciós ár különözete	+133	-176

Forrás: Stuart Harbinson, Chairman, Committee on Agriculture, First Daft of Modalities for the further commitments, 2003. WTO. Geneva

6. táblázat

**A Harbinson javaslat hatása az EU nemzetközi búzakereskedelmére
(vámcsökkentés)**

EUR/t	2003	Harbinson javaslat
Világpiaci ár	121	121
Importvám	95	52
Vámmal növelt importár	216	173
Intervenciós ár	101	101
Importár és intervenciós ár különözete	+115	+72

Forrás: Stuart Harbinson, Chairman, Committee on Agriculture, First Daft of Modalities for the further commitments, 2003. WTO. Geneva

A WTO tagországok többsége, beleértve az EU-t is, az Uruguay-i formulát helyezi előtérbe az ún. svájci formulával szemben. Míg az Uruguay-i forduló vámleépítési formulája a statisztikai vámátlag szintjén 6 év alatt 36 %-os vámleépítést jelentene, 15 %-nál nem kisebb terméksoronkénti vámleépítési kötelezettség mellett, a svájci formula az átlagnál magasabb vámok nagyobb mértékű csökkentésével, 25 %-hoz közelítő átlagos vámszintet eredményezne. A liberális agrárpolitikát folytató tagországok természetesen a svájci vámleépítési formulát követelik. Svájc nem ragaszkodik a róla egykoron elnevezett svájci formulához, Uruguay pedig elveti az Uruguay-i formulát.

A fejlődő országokra a speciális és különleges elbánás (*Special and Differential Treatment*) keretében **a speciális termékek** (*Special Products: SP*) tekintetében **átlagosan 10, termékenként legalább 5 %-os vámleépítés vonatkozik.** **A speciális termékek körének meghatározásával kapcsolatban a fejlett országok** (többek között az USA és az EU is) **amellett szállnak síkra, hogy a fejlődő országok hazai termelésének védelme, az élelmezésbiztonság és vidékfejlesztés szempontjainak előtérbe helyezése nem eredményezhet korlátlan termékvédelmet** (az alacsony vámleépítési kötelezettség tekintetében). Kizárólag szakmai kritériumok és konkrét célok felállítása esetében támogatják a – csak a népélelmezés szempontjából fontos – hazai termelés (szűk termékkört feltételezve) megkülönböztetett védelmét a fejlődő országokban.

Számos piacra jutási területet ténylegesen nem érintett a GATT/WTO-megállapodás. Ide tartozik a feldolgozottság foka alapján növekvő vámszint és az állami külkereskedelem piacra jutást befolyásoló hatása. Egyes WTO tagországok véleménye szerint a vámcsúcsok (a kiugróan magas vámok) és a vámeszkaláció (alacsony mezőgazdasági termék vám mellett magas az ugyanazon mezőgazdasági termékből készült feldolgozott termék vámszintje) az Uruguay-i formula alkalmazásával nem kezelhetők.

A feldolgozottsági szint növekedésével emelkedő vámszintek, illetve vámcsúcsok⁴ alkalmazása jelentős problémát okoz azoknak az országoknak, amelyek egyébként komparatív előnyre tennének szert az élelmiszeripari félkész- és késztermékek nemzetközi kereskedelmében. A vámok egyébként is korlátozzák az exportlehetőségeket, de **a feldolgozottsági szint alapján növekvő vámok – a vámeszkaláció – további hátrányt jelentenek a magas(abb) hozzáadott értéket képviselő termékek exportjával szemben.** Az OECD tagországokban a vámszint emelkedése elsősorban a feldolgozott kávé, kakaó, olajos magvak, zöldség és gyümölcs, valamint a dió esetében figyelhető meg. Ausztráliában, Kanadában, az EU-ban és Mexikóban a mezőgazdasági termékekre vonatkozó vámok nagyobb mértékben csökkentek, mint a feldolgozott termékeké. Az EU-ban (és hazánkban is) az élelmiszeripari termékek közül elsősorban a húsfélék, a tejtermékek, az ital- és a dohány termékekre jellemző a vámeszkaláció. Ennek fordítottja igaz Új-Zélandra (OECD, 1997).

⁴ Vámcsúcsoknak az átlagos vámszint háromszorosát meghaladó vámokat nevezzük.

A WTO tagországokban a vámkvóta 65 %-át nem használják ki teljes egészében, több mint 25%-ánál pedig a kihasználtság alig éri el a 20 %-os szintet (OECD, 2002a). Ez arra utal, hogy a WTO-megállapodás minimum piacra jutási rendelkezései nem érték el a kívánt hatást. **A vámkvóták alacsony kihasználtsága az importjog meghatározásával összefüggő mechanizmusnak az eredménye.** Több módszer segítségével osztják el a vámkvótát: egységes vámszint (a kvóta feletti mennyiségre vonatkozó magasabb vámot nem alkalmazzák), importengedély kiadása, a jelentkezés sorrendje (*first-come-first served*), történelmi importhányad, különböző aukciók és állami külkereskedelmi vállalatok, termelői csoportok és egyéb egyesülések vásárlásai alapján. Elvileg széles körű érdeklődést érdemelne olyan rendszer kialakítása, amely átlátható, diszkriminációmentes és nem jelent pótlólagos költséget az exportőrök számára. Az aukciók átláthatóak és igazságosak, sőt elvileg a vámkvóta rendszerrel járó kereskedelemtorzítás minimalizálását is lehetővé teszik. Ennek ellenére az aukciók esetében figyelhető meg a vámkvóta egyik legalacsonyabb kihasználtsága, ami arra enged következtetni, hogy egyéb tényezők (például a részvételi díj) is fontos szerepet játszanak a vámkvóta kihasználtságának az alakulásában.

Az új WTO Forduló elnöki javaslata szerint – a piacnyitás esélyének javítása érdekében – a legalacsonyabb vámszinten, 1995-ben nyitott GATT kvótákat újraszabályoznák, ugyanis a bázisidőszak – 1986-1988 – átlagfogyasztási szintje alapján működő jelenlegi hatályos rendszer tarthatatlan. Abból kell kiindulni, hogy ha időközben nőtt a fogyasztás, akkor emelkedjen a piacokhoz való hozzáférés lehetősége is. A tervezet szerint az **1999-2001 közötti évek átlagfogyasztási szintje jelentené a fogyasztás bázisát, vagyis a kedvezményes vámkvótákat az eddigi 5-ről a fogyasztás 10%-ára** – a fejlődő országok esetében a fogyasztás 6,6 %-ára (a speciális termékek kivételt jelentenek) – **kellene bővíteni 5 év alatt.** Ezt többek között indokolja az idejétmúlt bázisidőszak és bázisadatok, illetve a belföldi fogyasztás időközben feltételezhetően bekövetkezett növekedése, a fogyasztási szerkezet változása, az 1994 óta a WTO-hoz csatlakozó közel 30 új tagállam integrálásának a szükséglete (a WTO tagországainak száma jelenleg 146), valamint az átláthatóság megteremtésének a követelménye is.

Az EU 87, az USA 55 termékre nyitott GATT kvótát, ezzel szemben Új-Zéland és Ausztrália alig 2-3 GATT kvótával rendelkezik, mert a vámok mellett nem kényszerültek lefoglalásokkal is védeni a belső piacot. Az EU is sérelmezte, hogy az érdemi piaci nyitást (és kvótanyitást) követelő országok csupán néhány GATT kvótával rendelkeznek, amelyek alig fejtenek ki hatást a belső piacokra. **Az EU szerint a kedvezményes vámkvóta rendszer pozitív szerepet játszott a piacnyításban,** de a „kifinomult” kvótaadminisztrációs technikák kedvezőtlenül befolyásolták azok kihasználtságát. Így a tagországok jelentős része a kedvezményes vámkvóta rendszer kezelésének átláthatóságát és megbízhatóságát kritizálja. **Az EU javaslata között szerepel, hogy valamennyi tagország számára egységesen kötelezővé kellene tenni a kedvezményes vámszintű GATT kvóták nyitását.**

Magyarország az Uruguay-i Forduló keretében sok termék esetében (szám szerint 65) volt kénytelen alacsony, az átlagos vámszintnél lényegesen kedvezőbb vámszinten GATT kvótát nyitni, ezért nem szorgalmazza a kedvezményes vámszintű termékkör bővítését, a kvóta tervezett növelését és a kvótán belüli vámok intenzívebb csökkentését. Meg kell jegyezni, hogy a GATT kvótanyitási kötelezettség összefüggött az akkori lefölözések, statisztikai illetek, és a nem vámjellegű akadályok felszámolásának igényével, azaz a vámosítás (tarifikáció) kötelezettségével. A széles termékkört felölelő GATT kvótarendszer esetében meglehetősen adminisztrációigényes feladat a kvótamenedzselés, ezért azoknál a termékeknél, ahol az ún. MFN vámok szintje a kötelező vámcsökkenések eredményeként közel került a GATT kvótán belüli vámszintekhez, inkább a kvótarendszer megszüntetésére, semmint bővítésére célszerű törekednünk. Meg kell jegyezni, hogy a Magyarországra irányuló **importtermékek esetében alacsony a kvótakihasználás, ezért egyes WTO tagországok a kvótaadminisztráció magyar gyakorlatát is bírálják.**

Magyarországon a GATT vámkvóták bázisát képező 1986-88-as fogyasztási szint a szociális árrendszer mellett a mainál lényegesen magasabb és eltérő szerkezetű volt, tehát a jelenlegi fogyasztási szintre alapozott piacbővítő lépés akár visszalépést is jelenthet. Az 1997. évi ázsiai gazdasági válság a japánok fogyasztási szintjének alakulását is negatívan érintette. A Cairns-i csoport tagországainak véleménye szerint viszont a piaci nyitás nem jelenthet visszalépést, mert a már elért piacnyitási szint bázisához viszonyítva szükséges a 10%-os fogyasztás-arányos piacnyitást elérni (a fogyasztás 10 %-át kitevő importról van szó). Módszertani problémát okoz, hogy a kedvezményes GATT kvóta alá tartozó 65 terméket tartalmazó lista csupán töredékére ad konkrét fogyasztási adatokat a Központi Statisztikai Hivatal (KSH). A fogyasztási adatok kiszámításához nélkülözhetetlen a termékmérleg készítése.

Az EU szintén nem érdekelt a piacnyitás további szélesítésében a kvóták bővítésével. Az USA véleménye szerint hivatalos termékmérleg és fogyasztás-statisztika ilyen széles termékkörre nem készíthető, így meg kell határozni a kalkulációs módszertani alapelveket. Új-Zéland azt hangoztatja, hogy a piacra jutás feltételeinek javítása érdekében szükség van a vámkvóta bővítésére, annál is inkább, mert az elmúlt 15 évben világviszonylatban emelkedett a belső fogyasztás, ezért a piacra jutási esélyeket is javítani kell. Ehhez indokolt az adott termékpálya (pl. a baromfihús) összes termékére kiterjeszteni a piacnyitási kötelezettséget. Ausztrália szerint a GATT kvótákon kívüli magas vámszintek miatt ma nincs érdemi piacnyitási lehetőség, ezért a kedvezményes piacra jutás feltételeinek javítása elodázhatatlan feladat a fogyasztásra vonatkozó adatok felhasználásával. Kína azt az álláspontot képviseli, hogy a belső fogyasztásra alapozott piacnyitáskor az élelmezésbiztonsági kérdések mellett a vidék népességmegtartó képességének követelményét is figyelembe kell venni. Mivel Kínában több százmillió termelő saját fogyasztásra, azaz önellátásra állít elő mezőgazdasági terméket, a kínai javaslat kiveszi a mezőgazdasági foglalkoztatottak fogyasztását és létszámát a

kedvezményes piacra jutást biztosító kvóták (*Tariff Rate Quota: TRQ*) bázisának a meghatározásánál.

Az elnöki javaslat szerint a fejlődő országoknak általában nem kell csökkenteni a GATT kvóta vámszintjét (kivéve, ha a vámkvóta kihasználtsága az elmúlt 3 évben 65 % alatt volt).

A speciális mezőgazdasági védintézkedés (*Special Safeguard: SSG*) alkalmazása a nem vámjellegű akadályok felszámolásából származó hirtelen importnövekedés vagy világpiaci árnövekedés által előidézett belföldi piaci zavarok elhárítását tűzte ki célul. A védzáradék (*Special Safeguard Clause*) alkalmazására jogosult országokban az összes vámtarifasor 15 %-ára vonatkozott a speciális védzáradék. **A gyakorlatban ezeket az eszközöket alig alkalmazták** (azért is, mert a vámszint magas maradt), **ami azt sugallja, hogy eltúlozták a piaci zavartól való félelmet.** Meg kell jegyezni, hogy a fejlődő országok a piaci zavarok esetében nem élhetnek a speciális védzáradék lehetőségével, mert legtöbbjük egyszerű vámszintet alkalmazott a GATT/WTO tárgyalások lezárása előtt. **Speciális védintézkedést Magyarország eddig csak a cukor importjára vezetett be,** mert az veszélyezteti a hazai termelést.

Az EU a kritériumrendszer szigorú szabályainak rögzítését szem előtt tartva a speciális védzáradék alkalmazásával támogatja mind az érték-, mind a mennyiségalapú vámok kivetésének lehetőségét. A fejlődő országok speciális termékekeire azonban csak a mennyiségi alapú vámvédelmet tartja elfogadhatónak.

A kereskedelempolitika álláspontja szerint az állami külkereskedelem is korlátozhatja az importot, ha például nem vásárolja meg a vámkvóta teljes mennyiségét, vagy inkább a hazai termékeket kiegészítő és nem azzal versenyző terméket importál. Ennek ellenére a vámkvóta kihasználatlansága nem rosszabb az állami külkereskedelem esetében, mint az általános nemzetközi kereskedelemben. Ez az import iránti kereslet hiányát, vagy az import korlátozására irányuló szándékos állami politikát tükrözi. **Összességében mégis az állami külkereskedelem mutatja a vámkvóta legnagyobb kihasználtságát a vámkvóta elosztásánál használt összes módszer közül.** Az állami külkereskedelem tevékenységét csak annyiban érdemes elemezni, amilyen mértékben a piacra jutást és a versenyt korlátozza (OECD, 2001e).

A földrajzi jelzések kérdéseit a WTO a szellemi alkotások tulajdonjogának védelméről szóló, úgynevezett TRIPS-egyezmény (*Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights: TRIPS*) keretei között szabályozza, amely kimondja, hogy **a földrajzi megjelöléseknek általánosságban védelmet kell kapniuk, legalább a tisztességtelen verseny és a fogyasztók megtévesztésének megakadályozása tekintetében.** A borok és tömény szeszesitalok azonosítására szolgáló helynevek magasabb szintű védelmet élveznek, azaz abban az esetben is oltalomban részesülnek, ha a névhasználat által a tisztességtelen verseny, illetve a fogyasztók megtévesztése nem áll fenn. A kivételek az általános szabályok alól viszont lehetővé teszik, hogy **a földrajzi megjelöléseket nem kell a WTO-**

megállapodásnak megfelelően alkalmazni, ha a termékre való hivatkozásnál a földrajzi megjelölés a köznyelvben általános elnevezéssé (*generic word*) vált, ha a korábban már létező védjegy-jogokat jóhiszeműen szerezték meg vagy a korábbi használati módot folyamatosan fenntartották.

A piacnyitás, illetve a piacokhoz való hozzáférés esélyének javítása a vámleépítésen túl magában foglalja a földrajzi árujelzők körének bővítési lehetőségét (a borokra és égetett szeszekre nyújtott nemzetközi jogi oltalom más élelmiszeripari termékekre való kiterjesztéséről van szó). **Földrajzi jelzést meghatározott földrajzi területen termelt, feldolgozott, illetve előállított termék megjelölésére használnak**, amelynek különleges minősége, hírneve vagy egyéb jellemzője lényegében a szóban forgó földrajzi származásnak tulajdonítható. Ez a termékkör részeseül tehát a földrajzi jelzés szerinti védelemben (*Protection of Geographic Indication: PGI*). **Az eredetmegjelölés (*Protection of Designation of Origin: PDO*) esetében viszont a termék tulajdonságainak az adott területtel való összefüggése nem egyértelmű**, de különleges minősége, hírneve vagy egyéb jellemzője lényegében az adott földrajzi környezet, az arra jellemző természeti és emberi tényezők következménye.

Új-Zéland számos más WTO tagországgal (pl. a dél-amerikai államok) **együtt nem tudja elfogadni az EU eredetmegjelöléssel (*Protection of Designation of Origin: PDO*) és földrajzi jelzéssel (*Protection of Geographic Indication: PGI*) kapcsolatos követeléseit**, mert az újabb kereskedelmi akadályok felállítását jelentené az Unión kívüli országok termékeivel szemben és igazságtalan versenyhátrányba hozná a harmadik országokat. Gyakran hangoztatott érv, hogy az EU a köznyelvben általános elnevezéssel (*generic word*) illetett termékeket kíván nemzetközi jogi oltalom alá helyezni. A jogi oltalom kiterjedne az árujelzők ismertető jegyeinek adott terméken való feltüntetésére (beleértve azt is, hogy a szóban forgó termék tartalmaz-e genetikailag módosított alapanyagot).

A fentebb említett tagországok ugyanakkor elfogadják, hogy szükség van a termékek sajátosságainak körülírására, azok termelésének ellenőrizhetőségére és a hamisítások megakadályozására. Új-Zéland például a cheddar sajt egyik legjelentősebb termelője a világon, az angolok viszont maguknak kívánják ezt az árujelzőt kisajátítani. Az EU-ban a visszas helyzetet igazolja, hogy a legnagyobb vita a feta sajt körül bontakozott ki. Az Európai Bizottság döntést hozott, hogy csak a Görögországban előállított tejtermékekre vonatkozhat ez a név, ennek ellenére Németország és Dánia bíróság előtt támadta meg a határozatot. Az Egyesült Királyság egyetlen, földrajzilag jellegzetesnek minősített terméke a Stilton sajt, az uniós egyeztető tárgyaláson Dánia elérte a Danablu sajt, Franciaország pedig a France Comté sajt védelmét. **Az EU célja, hogy a WTO Doha-i Fordulója keretében a földrajzi megnevezésű élelmiszerfajták világszerte szigorú védelemben részesüljenek**, vagyis csak az adott térségből származó termékeken lehessen ilyen címkét feltüntetni.

5.2. Az exporttámogatás reformja

A GATT már az 1940-es évek végén megtiltotta a nem mezőgazdasági termékek exportszubszencióját. A mezőgazdasági termékekre még mindig jellemző az exporttámogatás, bár a WTO-megállapodás korlátozta az exporttámogatás alkalmazását. A WTO tagországok közül csupán 25 tagországot érintett a mezőgazdasági exporttámogatás csökkentése, ugyanis az EU-ra (15 tagállam) jut az OECD tagországok által a WTO felé notifikált összes exporttámogatás 90 %-a. Az EU exporttámogatási lehetősége még jelenleg is 14 milliárd dollár, vagyis legfeljebb ekkora összeget használhat fel exporttámogatás céljából (az is igaz, hogy az EU ennek az összegnek csupán 30 %-át költi exporttámogatásra).

A WTO-megállapodás követelménye volt mind a támogatásban részesíthető exportmennyiség, mind az exporttámogatásra felhasznált összeg csökkentése. A kötelezettségvállalás első évei egybeestek a világpiacon árnövekedésével, ezért nem okozott nehézséget a csökkentési kötelezettség teljesítése. A WTO kötelezettségvállalás, valamint a tényleges exporttámogatás összehasonlításával választ kapunk arra, hogy az EU milyen mértékben használta ki az exporttámogatás kereteit. Az EU a mennyiségi kereteket lényegesen nagyobb mértékben merítette ki, mint az értékplafonokat, vagyis a lehetőséghez képest alacsonyabb fajlagos (egységnyi mennyiségre jutó) export-visszatérítést állapított meg. E jelenséggel legerőteljesebben a gabonaágazatban találkozunk, ahol 1996-2002 között a búza 60 és a takarmánygabona 81 %-os kihasználása mellett is az EU az értékplafonokat csak 17 és 34 %-nyi mértékben töltötte ki. Ezzel szemben Magyarországon a gabonafélék és húsfélék exporttámogatási kereteinek érték- és mennyiségi kihasználtsága magasabb volt, 65-95 % között ingadozott (Juhász et al, 2003).

Az exporttámogatás csökkentési kötelezettségének hatását enyhítette az a tény, hogy az egyik évben ki nem használt exporttámogatást (mennyiséget és összeget) át lehetett vinni a következő évre és ennyivel növelhető volt az exporttámogatásban részesíthető volumen, vagy az exporttámogatás összege. Ez a lehetőség 2000-ben megszűnt, de az OECD tagországok közül az Európai Unió kivül még másik 5 ország élt ezzel a joggal. Az EU-ban szinte minden termékcsoportnál előfordult a korábbi években felhalmozódott szubszencionálási tartalék felhasználása, így az adott évi keret kihasználása meghaladta a 100 %-ot (pl. a búza kivételével egyéb gabonaféléknél 1999-ben 161 %, sertéshúsnál 1999-ben 154 és 2000-ben 150 % volt a szubszenció keret kihasználása).

A nemzeti agrárpolitika hatékonyságát az is meghatározza, hogy a WTO tagországok milyen részletesen bontják le az egyes termékekre vagy termékcsoportra a kötelezettségvállalást. Svájc a tejtermékekre együttesen vállalt kötelezettséget, ezzel szemben az EU külön kötelezettséget vállalt a vajra, sovány tejporra, sajtra és egyéb tejtermékekre. Ez azt jelenti, hogy Svájcnak a kötelezettségvállalás teljesítésénél van bizonyos mozgástere a támogatás átcsoportosítására az egyik tejtermék kategóriából a másik kategóriába. Ez

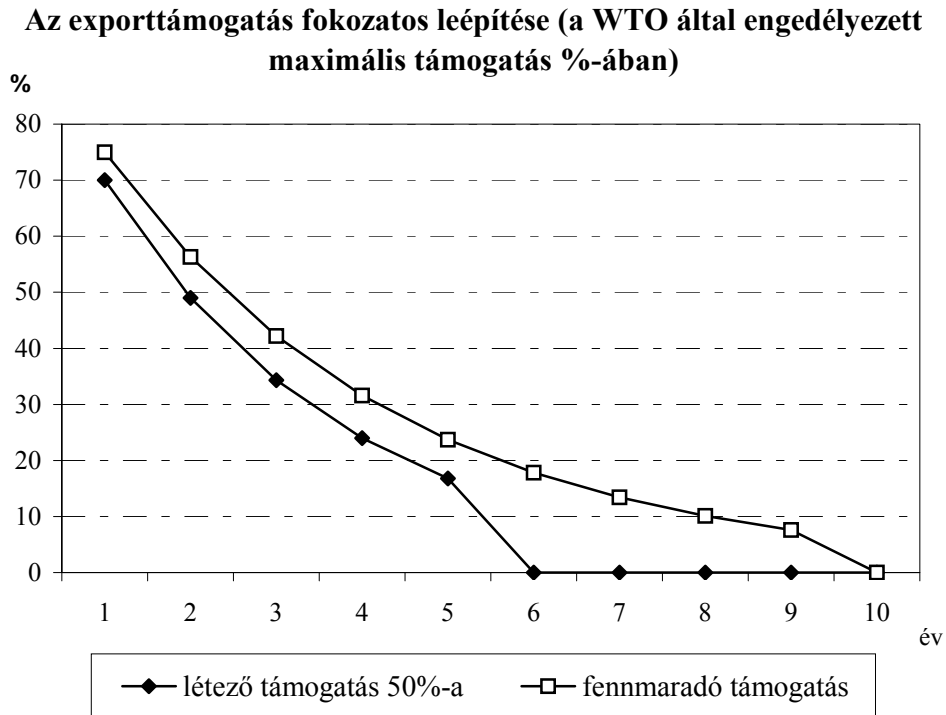
lehetőséget nyújt arra, hogy azok a tejtermékek kapjanak kiemelt támogatásokat, amelyek világpiacon ára éppen csökken.

A technológia fejlődésének (mikro- és ultrafiltráció) és a tejkomponensek alacsony vámtételeinek köszönhetően jellemzővé vált a tejkomponensek világkereskedelmének ugrásszerű emelkedése. Ilyen komponens többek között a bébiételek, a mélyfagyasztott édességek, a sütő- és édesipari termékek előállításához felhasznált (savóból és tejből készült) fehérjekoncentrátum. A tejfehérje koncentrátum a generikus típusú sajtokhoz is felhasználható. A tejkalcium az élelmiszerek kalciumtartalmának növelésére alkalmas. A kazein és kazeinát a bébiétel, a festék, a ragasztó és a gomb előállításában, valamint a gyógyszer- és textiliparban játszik fontos szerepet. Sőt, az utóbbi években egyre több sajtot használnak fel pizzák, hamburgerek és szendvicsek készítéséhez, mert a nemzetközi kereskedelemben a tradicionális tejtermékeknél lényegesen alacsonyabb vámtarifa vonatkozik rájuk. Ehhez hasonló okok miatt nő a cukrozott vajolaj szerepe a jégkrémek előállításában.

A jelenleg zajló WTO tárgyalásokon az elnöki javaslat **az exporttámogatások teljes felszámolását irányozza elő. Az EU szükségesnek tartja az export versenyképességét befolyásoló valamennyi támogatási forma (exporthitel, hitelgarancia, élelmiszersegély, állami külkereskedelem) szabályozásának szigorítását** (13. ábra).

Vitathatatlan tény, hogy az exporttámogatások a legnagyobb mértékű kereskedelemtorzító eszközök közé tartoznak. Az exportszubszidió az exportőr országok között kíméletlen versenyt idézhet elő azoknak az országoknak a hátrányára, amelyek nem tudnak versenyezni az exporttámogatással. Alacsony világpiacon áruk időszakában gyakrabban alkalmazzák az exporttámogatásokat, ami hátráltatja a nemzetközi áruk stabilizálódását. Az exporttámogatás az alacsonyabb importár következtében néhány fejlődő ország számára előnyt jelent, ugyanakkor az alacsony importár negatív hatást gyakorol a fejlődő országok helyi piacaira és mezőgazdasági termelőire, akik tömegesen a termelés feladására kényszerülhetnek. **A WTO tagországok elkötelezték magukat az exporttámogatások csökkentése, illetve fokozatos megszüntetése mellett.**

Az EU javaslata szerint a fejlődő országokba irányuló alapvető élelmiszerek (búza, olajosmagvak, pálmaolaj, dohány) exportja esetében fel kell számolni az exporttámogatás valamennyi formáját. Ezzel a fejlődő országok egyik legfontosabb követelése teljesülne anélkül, hogy bárki versenyelőnyre tenne szert a piacokért folytatott kereskedelmi versenyben. **A fejlődő világ a mezőgazdaságból élő lakosság elszegényedése miatt az exportszubszidió következtében kialakuló alacsony világpiacon árukat teszi felelőssé.**

Forrás: Stuart Harbinson, Chairman, Committee on Agriculture, First Draft of Modalities for the further commitments, 2003. WTO. Geneva

Megjegyzés:

Az exporttámogatásra vonatkozó Harbinson javaslat:

- a létező exporttámogatás 50%-ának fokozatos leépítése 5 év alatt
- a fennmaradó exporttámogatás 50%-ának fokozatos leépítése 9 év alatt

Az államilag támogatott exporthitelek kereskedelemösztönző szerepe abban nyilvánul meg, hogy ténylegesen csökkentheti az importőr költségét. Az exporthiteleket közvetlen hitel, hitelgarancia, hitelbiztosítás vagy kamattámogatás formájában nyújtják. **Az exporthitelek esetleges exporttámogatási funkcióját felismerve a WTO tagországok megegyeztek abban, hogy az exporthiteleket a nemzetközileg elfogadott elvek alapján alkalmazzák.** Az OECD tagországok nyújtják az exporthitelek zömét, amelyek a kivitel viszonylag kis hányadát érintik, ennek ellenére folyamatosan nő az exporthitelek nagysága. Az OECD elemzései azt mutatják, hogy néhány (nem az összes) exporthitel program hozzájárul az importőr költségeinek csökkentéséhez, a szabad piaci viszonyokhoz képest kedvezőbb importfinanszírozási lehetőség miatt.

Az USA vezető szerepet játszik a támogatott exporthitelek nyújtásában és az export-hitelgarancia, valamint biztosítási rendszerek alkalmazásában (ma már évente több mint 4 milliárd USD-t használ fel ilyen célokra), ráadásul az alacsony világpiaci árak időszakában intenzív nemzetközi élelmiszersegély-programokat is működtet. Nem véletlen, hogy **az EU az új WTO-megállapodás hatálya alá kívánja vonni az USA által alkalmazott exporthitel-támogatásokat és a**

garanciavállalásokat is, mint burkolt exporttámogatásokat (egyébként az exporthitel-támogatások összege az EU-ban megközelítőleg 1 milliárd dollár). Ide tartozik még a nemzetközi élelmiszersegélyezési rendszer transzparens szabályozásának igénye is. Az utóbbi években az USA nyújtotta az exporthitelek legnagyobb hányadát, és ezért az ebből származó kereskedelemtorzítás felelőssége is elsősorban az USA-t terheli (OECD, 2001f).

Az államilag támogatott exporthitelek segíthetnek a fejlődő országok likviditási problémáit, de a gyakorlatban **az exporthitelek túlnyomó részét más OECD tagországok számára nyújtják, ezért ritkán töltik be a likviditási gondok enyhítésének a szerepét a fejlődő országokban.** Korlátozott alkalmazásuk ellenére fennáll annak a veszélye, hogy az exporttámogatások csökkentésével párhuzamosan nőhet az exporthitelek jelentősége, mind az erre a célra felhasznált összeg, mind a fajlagos (exporthitel) támogatás tekintetében.

Az exporthitelekkel kapcsolatban több kérdés is felvetődik a WTO tárgyalásokon. Ilyen a figyelembe vehető hitelkamat maximuma, valamint a londoni bankközi ajánlott kamatláb (*London InterBank Offered Rate: LIBOR*), azaz a LIBOR+ a működési költségeket fedező kamatrés mozgó, vagy fix változata (a kamatrés tekintetében az OECD véleménye lehetne a meghatározó), a kockázatviselés megosztásának a kérdése, a kedvezményes hitelnyújtás futamideje és az állami garanciavállalás maximumának (%-ban) a rögzítése.

Az élelmiszersegély potenciális exporttámogatásként is felfogható. A GATT/WTO-megállapodás ajánlásokat fogalmazott meg az élelmiszersegély elosztásának a feltételeivel kapcsolatban. Az első ajánlás kimondja, hogy az élelmiszersegély ne kötődjön a mezőgazdasági termékek kereskedelmi célú értékesítéséhez, a második javaslat az élelmiszersegélynél a FAO elveinek megfelelő elosztást helyezi előtérbe, a harmadik javaslat pedig az élelmiszersegély élelmiszeradományként történő elosztását hirdeti. **Az élelmiszersegélyről szóló 1999. évi nemzetközi egyezmény** szerint az egyes országok által nyújtott élelmiszersegély legalább 80 %-át élelmiszeradománynak (a mennyiség, az érték, vagy a kettő kombinációja alapján) kell tekinteni. Ennek az **egyezménynek az volt célja, hogy megnehezítse az élelmiszersegély exporttámogatási célra való felhasználását.**

Az élelmiszersegélyek kérdésében több módosító javaslat is született. Ezek közé tartozik a monitoring bevezetése sürgősségi esetekben, az élelmiszersegélyek pénzügyi műveletének a vizsgálata, valamint az eladhatatlan kereskedelmi készletek élelmiszersegélyként történő levezetésének a megakadályozása.

Az állami külkereskedelmi vállalatok (pl. Új-Zéland, Ausztrália, Kanada) **úgyszintén az exporttámogatás potenciális forrását jelentik.** Például az állam felhatalmazza az állami külkereskedelmi vállalatokat, hogy a piaci árnál magasabb árat fizessenek a farmer termékeiért, és egyben fedezzék mindazokat a veszteségeket, amelyek a fölöslegek alacsony világpiaci áron történő eladásából származnak. Ehhez hasonló hatást váltana ki, ha az állami külkereskedelmi

vállalatok az exporthoz kötődő hiteleket kapnának, adókedvezményeket élveznének, vagy ha különbséget tehetnének a belföldi és világpiac között. Ezt a típusú kereskedelemtorzítást az állami külkereskedelmi vállalatok mellett a termelői tanácsok és a magánkereskedelmi monopóliumok is alkalmazzák, mert például a belföldi áregyeztetési mechanizmusok segítségével különbséget tesznek a belföldi és nemzetközi árak között.

Az export megadóztatása, az embargó és egyéb kereskedelemkorlátozó intézkedések is torzítják a nemzetközi kereskedelmet. Csökkenő termelés időszakában az exportkorlátozás fékezi az élelmiszerek világpiaci kínálatát és növeli a nemzetközi piaci árakat, ami aláássa az élelmiszerek méltányos áron történő világpiaci kínálatának megbízhatóságát. A WTO-megállapodás nem csökkentette jelentős mértékben az exportkorlátozás lehetőségeit, habár a megállapodás szerint a tagországok figyelembe veszik az exporttilalomnak vagy exportkorlátozásnak a fejlődő országok élelmezésbiztonságára kifejtett hatását.⁵

5.3. A belső támogatások reformja

Az URAA szerint a belső támogatásokat sárga, kék és zöld dobozba sorolták (Gábor et al, 2001). A sárga dobozba tartozó támogatások torzítják a kereskedelmet a legnagyobb mértékben, a zöld dobozos támogatások tekintetben a legkisebb hatást fejtik ki. A sárga doboz tartalmazza az összesített belső támogatottsági mutatót (*Total Aggregate Measurement of Support: AMS*), ami a belső támogatáscsökkentési kötelezettség sarokköve. A belső támogatottsági mutató összegének a kiszámításánál, illetve az 1986-1988-as bázisidőszakhoz viszonyított csökkentési kötelezettség teljesítésénél a sárga dobozos támogatásokat összesítve kell figyelembe venni

A kék dobozos támogatás is az AMS kalkuláció része csökkentési kötelezettségvállalás nélkül, amennyiben a támogatás a szántóföldi növénytermesztésben bázisterületre, referenciahozamra, az állattenyésztésben pedig korlátozott állatlétszámra, vagy a termelés bázisszintjének legfeljebb 85 %-ára vonatkozik. Ez az osztályozás magában foglalta a kompenzációs jövedelemtámogatásokat az EU-ban és a veszteségtérítési kifizetéseket az USA-ban.

A zöld dobozos támogatásokat tartják a legkevésbé kereskedelemtorzító intézkedésnek, ezért csökkentési kötelezettség sem vonatkozik rájuk. A minimális kereskedelemtorzítás fogalmát nem határozták meg precízen, kivéve azokat a támogatási eszközöket, amelyeket a tárgyalófelek megállapodása alapján a zöld dobozba soroltak. Ide tartozik a kutatás, az elemi károk támogatása és a közvetlen jövedelemtámogatás, de a zöld doboz kizárja a termelési inputhoz kötődő támogatásokat.

⁵ Ez a rendelkezés nem vonatkozik a fejlődő országokra, hacsak az ország nem tartozik a szóban forgó élelmiszertermék nettó exportőrei közé.

A gyakorlatban eddig kevés országnak okozott gondot az AMS kötelezettség teljesítése. Ennek alapvető oka, hogy az Uruguay-i Forduló ideje alatt született számos kompromisszum megkönnyítette a kötelezettségvállalások teljesítését. Először is a bázisidőszak (1986-88) megválasztása a szokatlanul magas belső támogatások időszakára esett. Másodsor néhány kereskedelemtorzító támogatási formát – a kék dobozba sorolva – mentesítettek a csökkentési kötelezettség alól. Harmadszor az AMS inkább az összes támogatás alapján és nem termék szerint került kiszámításra, ami azt jelentette, hogy az egyik terméknél fel nem használt támogatást a másik termék támogatására lehetett felhasználni. A nagy kérdés, hogy ezek a kompromisszumok a jövőben is fennmaradnak-e. **A notifikáció késlekedése hátráltatta és továbbra is hátráltatja a monitoring és ellenőrzés folyamatát.**

A WTO kötelezettségvállalás teljesítésének első időszakában a gabonafélék viszonylag magas világpiaci árai lehetővé tették az adott árszínvonal fenntartásához szükséges támogatások csökkentését. A világpiaci árnövekedés trendjének megfordulása és a támogatások növelése időszakában azonban a tagországok a belső támogatások korlátozására kényszerültek. Ennek ellenére **számos ország a támogatásokat a kevésbé kereskedelemtorzító támogatási formák irányába csoportosította át a csökkentési kötelezettség alól mentesülő zöld dobozos támogatásként notifikálva.** Gazdasági szempontból nem világos, hogy a támogatásoknak ez a típusú átcsoportosítása milyen mértékben torzítja továbbra is a termelést és kereskedelmet. **Az EU, Japán és az USA képviseli az OECD tagállamok összesített támogatásának (sárga, kék, zöld dobozos és *de minimis* támogatások, valamint a speciális és kedvezményes vámelhárítás) 90 %-át, így az ezekben az országokban végbemenő reformok fejtik ki a legnagyobb hatást a világpiacra.**

A belső támogatásokról szóló WTO rendelkezések következetes sorrendet állítottak fel a kereskedelemtorzítás függvényében. Eszerint a zöld dobozba sorolt támogatási formák kevésbé torzítják a kereskedelmet, mint a kék dobozos támogatások, amelyek kevésbé fejtenek ki kereskedelemtorzító hatást, mint a sárga dobozba tartozó támogatások. Itt az a kérdés, hogy milyen mértékben kereskedelemtorzító az adott támogatási jogcím. Elméletileg semmilyen agrárpolitika sem választható el teljes mértékben a termeléstől, ebből adódóan a kereskedelemre kifejtett következményektől sem. Ha a támogatás a gazdálkodás folyamatához kötődik, akkor ez a támogatási eszköz a mezőgazdasági termelés ösztönzését jelenti az egyéb gazdasági tevékenységekhez képest. **A termeléstől (állítólag) leválasztott (*decoupled*) támogatások** – például a közvetlen támogatások az EU-ban – **is érintik a termelést, mert befolyásolják a jövedelem és vagyon alakulását, a várakozásokat és kockázatokat.** Mégha ezek a támogatások nem is gyakorolnak jelentős hatást a mezőgazdasági termelés növekedésére, mégis olyan mértékben befolyásolják a termelést, mint amennyivel több erőforrást köt le a mezőgazdaság ahhoz képest, mint amennyit az említett támogatások nélkül lekötne.

Az ártámogatások termeléstől való leválasztásának mértéke a támogatási eszközök összetételétől függ. Az ártámogatás a kínálatkorlátozás mellett (kvóta) kisebb hatást gyakorol a kereskedelemre, mint a termeléstől (állítólag) független támogatási forma. A kereskedelmi tárgyalások szemszögéből nézve a termelés korlátozása a termeléshez kötődő támogatási programok költségét is behatárolja, és így az AMS-hez való hozzájárulás összegét is. A kínálatkorlátozó intézkedések hatálya alá tartozó termékek (termelési kvóta) számára nyújtott koncentrált támogatás továbbra is akadályozza a szerkezetváltást, ugyanakkor enyhíti más országok versenyképesebb termelőinek a veszteségét (például a tejkvóta az EU-ban).

Az OECD tagországokban a termeléstől leválasztott támogatások növekvő mértékű alkalmazása korlátozza a támogatások fajlagos növeléséből származó – már amúgy is magas – világszintű ártorzításokat. A rendíthetetlen agrártámogatások azonban a farmereket arra ösztönözték, hogy ne csökkentsék a vetésterületet (vagy az állatállomány létszámát). Ha a termelők arra számítanak, hogy a terület nagyságához kapcsolódik a támogatás, még ha fix is a támogatásra jogosult terület nagysága (bázisterület), akkor sem tesznek olyan lépéseket, amelyek csökkentik a potenciális támogatási jogosultságot. Ha a támogatási összeg, vagy támogatási rendszer alapján véve garantált, a farmerek nemigen mozdulnak el olyan irányba, amely végül megfosztaná őket a támogatásuktól (lásd a közvetlen támogatásokat az EU-ban). Mivel a magas agrártámogatással rendelkező OECD tagországokban **a termeléstől leválasztott támogatási formák előtérbe kerülése ellenére sem láthatjuk a termelés csökkentésére irányuló tendenciát, az utóbbi időszak reformjai valószínűleg nem tudják megfordítani a termelők ösztönzésére irányuló több évtizedes támogatások kumulált hatásait.**

A támogatási formák átcsoportosítása (sárga dobozból zöld dobozba) önmagában is jelentős lépés, de ennek hatása erősebb, ha a támogatások általános szintje – például a PSE mutató – is csökken. Ha figyelembe vesszük a támogatások magas szintjét és azt a feltételezést, hogy a termelők továbbra is magas agrártámogatásokban részesülnek adott támogatási forma keretében, akkor igencsak mérsékelt hatással számolhatunk.

Az új WTO forduló a belső támogatások 60 és a kék dobozos támogatások (1999-2001. évi bázison) 50 %-os csökkentését irányozza elő 5 év alatt (a kék dobozos támogatások is az AMS kalkuláció részét képezik). A fejlődő országokra azonban a belső támogatások 33 és a kék dobozos támogatások 40 %-os csökkentése vonatkozik 10 év alatt (a kék dobozos támogatások az AMS kalkuláció részét képezik a végrehajtási időszak 5. évétől kezdve). Az AMS nemzeti valutában, külföldi valutában és valutakosár alapján is kalkulálható.

Az elnöki javaslatcsomag értelmében az EU, Japán, Norvégia és Szlovénia által alkalmazott, termelés-csökkentő programokra nyújtott kék dobozos direkt kifizetéseket a legutolsó notifikáció szintjén kell rögzíteni és erről a szintről 50 %-kal csökkenteni. Az EU a belső támogatások 55%-os csökkentését javasolja, de

valószínűleg elfogadja a 60%-ot is, ha az egyéb támogatási formák pl. (exporthitel, állami külkereskedelem) korlátozása területén szintén sikerül eredményeket elérni.

Ez a javaslat kérdésessé teheti a termelés csökkentő programokhoz kapcsolódó közvetlen kék dobozos támogatásoknak az EU-hoz 2004-ben csatlakozó tagországokra való kiterjesztését, mert az 1999-2001 közötti éveket kell bázisidőszaknak tekinteni, amikor ezekben az országokban nem nyújtottak kék dobozos támogatásokat. Ha Magyarország az EU által felkínált egyszerűsített közvetlen zöld dobozos támogatási rendszert (átalánytámogatás) alkalmazza (jelenleg ez valószínűsíthető), akkor nem kell foglalkoznunk a kék dobozos támogatások sorsával.

Ausztrália szerint az EU-ban a kék dobozban jegyzett direkt támogatást élvező növények esetében az 1992. évi KAP-reform óta nem csökkent a kibocsátás. Így megkérdőjelezhető a termelés csökkentő programok támogatása és elmélete. Ausztrália – a kék és sárga dobozos támogatások fúziója mellett – ezeknek a támogatásoknak a teljes leépítését szorgalmazza. Az USA 1996-ig alkalmazta a kék dobozos támogatások rendszerét, de rájött arra, hogy ezek a támogatások ösztönző hatást fejtettek ki a tradicionális termékek termelésére. Ennek következtében emelkedtek az inputok (pl. műtrágya, a növényvédő-szer) árai, sőt a földár is, ami csökkentette a mezőgazdasági termelés nemzetközi versenyképességét. Új-Zéland azon a véleményen van, hogy a kék dobozos belső támogatásokat a WTO-megállapodás idején (1994-ben) átmeneti jelleggel engedélyezték, az átmeneti időszak pedig nem tarthat a végtelenségig. Brazília pedig úgy ítéli meg, hogy a kereskedelmtorzító hatások skáláján a zöld, a kék, a sárga dobozban kifizetett támogatások közül egyedül a zöld dobozos támogatásokról bizonyosodott be, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem torzítják a kereskedelmet, ezért a kék dobozos támogatásokat fel kell számolni.

Ausztrália álláspontja szerint a bázisidőszak figyelembe vételével (1999-2001 közötti évek) kell a sárga dobozos támogatásokat notifikálni és a csökkentés mértékét, a támogatásban részesített termékekre lebontva, azaz diszaggregálva végrehajtani. Az EU a támogatások csökkentésének végrehajtására a hat éves időszakot megfelelőnek tartja és a termékenkénti diszaggregálás megvitatását a Béke klauzula (*Peace Clause*) hatályának meghosszabbításától teszi függővé (ez nem tűnik reális elképzelésnek). A bázisidőszak tekintetében elfogadhatónak tartják az 1999-2001 közötti éveket.

Az EU kifejtette, hogy a sárga dobozos támogatások csökkentésének feltétele a kék dobozos támogatások változatlan formában történő megőrzése. Az EU szerint a sárga és kék dobozos támogatások semmiképpen nem moshatók össze és nem kezelhetők azonos módon. Az USA a kék dobozos, a Cairns-i csoport, mind a sárga, mind a kék dobozos támogatások teljes megszüntetését követeli. A GATT-megállapodás ún. kék doboza lehetővé tette az EU számára, hogy mintegy 30 milliárd ECU illetve euró költségvetési kiadásra mentességet kapjon a csökkentési kötelezettségvállalás alól. Érthető tehát, hogy az EU ezeket a támogatási lehetőségeket igyekszik továbbra is megtartani. Az USA 19,1 milliárd dollár AMS-

be tartozó belső támogatási szinttel gazdálkodik, az EU pedig több, mint 60 milliárd euróval (7. táblázat).

7. táblázat

A „sárga és kék doboz” alakulása az EU-ban a Harbinson javaslat alapján

Mrd EUR	Jelenleg	Harbinson	Harbinson + EU közvetlen támogatás (termeléstől független)
Sárga doboz (felső határérték)	67	27	27
Sárga doboz (jelenleg)	35	27	27
Kék doboz	30	15	0
Zöld doboz	19	19	49 (19+30)
Összesen	84	61	76

Forrás: Stuart Harbinson, Chairman, Committee on Agriculture, First Draft of Modalities for the further commitments, 2003. WTO. Geneva

Megjegyzés:

Belső támogatások

- Harbinson javaslat (60%-os csökkentés 5 év alatt)
- EU javaslat (55%-os csökkentés 6 év alatt)
- Harbinson javaslat a „kék dobozos” támogatásokra (50%-os csökkentés)

A zöld dobozos támogatások óriási hangsúlyt kaptak a WTO-megállapodás hatályba lépése óta (1995), ezért számos tagország a zöld dobozos támogatások erős korlátozását követeli az ilyen típusú támogatások növekedésének a visszafogása érdekében (az USA évi közel 40 milliárd dollárt költ el a zöld dobozba sorolt belföldi élelmiszersegélyre, aminek segítségével csökkenteni tudja az agrárrendtartás gondjait is, mert pótlólagos keresletet gerjeszt a hazai termékek iránt). Ez természetesen érinti az új KAP-reform keretében bevezetésre kerülő termeléstől független (*decoupled*) támogatásokat is, ami a kék dobozos támogatások zöld dobozba történő átmentését szolgálja (a közvetlen támogatások egy része továbbra is a termeléshez kötődik majd, ezért ezeket a támogatásokat a kötelező területpihentetés fennmaradása esetén kék dobozba kell sorolni).

A *de minimis*-elv alapján nem terhelik az AMS összegét azok a nem termékspecifikus támogatások, melyek összege nem haladja meg mezőgazdaság bruttó termelési értékének 5 %-át; illetve azok a termékspecifikus támogatások, amelyek összege nem lépi túl az adott termék termelési értékének 5 %-át.

Az elnöki dokumentum a *de minimis* támogatások 50%-os csökkentését javasolja 5 év alatt. A fejlődő országokra továbbra is a 10 %-os *de minimis* szint lesz érvényes, sőt a *de minimis* alapján lehetőséget kapnak a nem termékspecifikus

támogatások beszámítására a negatív termékspecifikus AMS támogatásokba, a mezőgazdasági bruttó termelési érték 10 %-a erejéig.

Az EU a *de minimis* szint eltörlését javasolja a fejlett országokra vonatkozóan, mivel a *de minimis* támogatások hatása kereskedelemtorzító és egyes tagországok számára a támogatások csökkentési kötelezettségének a kijátszására ad lehetőséget (a Cairns csoport is ezt a javaslatot támogatja). Az EU arra hivatkozik, hogy például az USA – a magas mezőgazdasági bruttó termelési érték birtokában – a *de minimis* keretében akár évi 20 milliárd dollárnál is nagyobb belső piactorzító támogatást is képes nyújtani, mert az 5%-os védernyő (*de minimis* szabály) alapján ezekre a támogatásokra nem vonatkozik a csökkentési kötelezettség. Az USA azonban ragaszkodik a *de minimis* szint fenntartásához arra hivatkozva, hogy annak a kereskedelemre gyakorolt hatása igen csekély.

AZ EU nem ért egyet azzal az elnöki javaslattal sem, amely a fejlődő országok számára tenné lehetővé a *de minimis* keretében a nem termékspecifikus támogatások beszámítását a negatív termékspecifikus AMS támogatásokba.

Magyarország számára nem kedvező a *de minimis* szint csökkentése, ezért az EU ez irányú törekvését sem támogathatjuk. A nem termékspecifikus támogatások beszámítása a negatív termékspecifikus AMS támogatásokba csak az olyan fejlődő országok tekintetében elfogadható, amelyek természeti, gazdasági vagy más adottságaik miatt ténylegesen rászorulnak az ilyen támogatások alkalmazására.

Új-Zélandon megszüntették a korábbi mezőgazdasági támogatásokat, ami sokak előzetes félelme ellenére nem eredményezte a mezőgazdaság tönkremenetelét. A gazdaságok száma gyakorlatilag alig változott, de a főbb ágazatok között jelentős átrendeződés történt, csökkent ugyanis az extenzív állattartó gazdaságok száma és nőtt a zöldség-gyümölcs, valamint az intenzív állattenyésztés (tejtermelés és juhászat) jelentősége. A gazdálkodók a piaci igényekhez történő alkalmazkodás következtében növelték a termelékenységet és nőtt a jövedelmezőség. Az EU gyakorlatával ellentétben nem vezették be a kvótarendszert, mert Új-Zéland véleménye szerint az ellentétes a fenntartható mezőgazdasági termelés megvalósításával.

5.4. Nem kereskedelmi szempontok

Az EU célja, hogy egyensúly legyen a kereskedelmi szempontok, azaz a piacra jutás, az exportverseny és a belső támogatások, valamint a nem kereskedelmi szempontok (pl. a multifunkcionalitás) között. Az EU alapvető érdeke a nem kereskedelmi szempontok alá sorolt sorolt programok – környezetvédelem, élelmiszerbiztonság és vidékfejlesztés – támogathatósága, de ennek fejében egyetért a belső támogatások és exporttámogatások drasztikus csökkentésével.

Az EU felfogása szerint a mezőgazdaság nem csupán kereskedelmi termékeket termel, hanem multifunkcionális jellegű, így járulékos társadalmi javakat és szolgáltatásokat is előállít. **Az EU a WTO Doha-i Fordulója során a mezőgazdasági termelés multifunkcionális jellegének elismertetésére, és a multifunkcionális célok elérését szolgáló kormányzati beavatkozások korlátlan támogathatóságára törekszik.** A nem kereskedelmi szempontok (*Non-Trade Concerns: NTC*) keretében született EU javaslat – a mezőgazdaság sokfunkciós szerepe, a környezetvédelem, az élelmiszerbiztonság, a megfelelő állattartási technológiák alkalmazása, a vidék foglalkoztatási erejének megőrzése – **Magyarország számára is hasznos elemeket tartalmaz.** Kiemelt támogatást igényel a mezőgazdaság többfunkciós (multifunkcionális) szerepe, ami hozzájárul a fenntartható fejlődéshez, a környezetvédelemhez, a vidéki területek életképességének megőrzéséhez és a vidéki szegénység csökkentéséhez. A környezetvédelem egyébként is fontos társadalmi szempont. A multifunkcionális mezőgazdaság másik jellemzője a vidéki területek életképességének fenntartása és a szegénység enyhítése.

Ezek az intézkedések egyrészt megkövetelik az átláthatóságot, másrészt nem torzíthatják a termelést és a kereskedelmet. Új-Zéland egyetért a multifunkcionalitásra vonatkozó elképzelésekkel, de azokat nem olyan támogatási feltételek mellett tartja megvalósíthatónak, mint azt az EU-ban sokan vallják.

A WTO tagországok az **élelmiszerbiztonság** veszélyeztetése esetében alkalmazhatják az **elővigyázatosság elvét**, ha az intézkedés nem diszkriminatív, nem jelent burkolt kereskedelmi korlátozást és az intézkedés hatása arányos az élelmiszerbiztonság kockázatával. Egyes WTO tagországok az elővigyázatosság elvét eleve diszkriminatív beavatkozásnak tekintik, ezért az **EU szerint ki kell dolgozni az elővigyázatosság elvének alkalmazási feltételeit.**

A világ számos régiójában fellelhető járványos állatbetegségekre és a globalizált élelmiszeralapanyag-kereskedelemre való tekintettel **az elővigyázatossági elv rugalmas alkalmazását** – különösen a járvánnyal sújtott országok és régiók esetében – **Magyarország is fontosnak tartja.** Ezt a kérdést óvatosan kell kezelnünk az EU csatlakozási szerződésben lefektetett derogációs kérelmünk miatt, hiszen bizonyos ideig Magyarország nem lesz képes az érintett szabályok, előírások maradéktalan teljesítésére. Az állatjólét (*animal welfare*) biztosítására irányuló intézkedések ráadásul jelentős diszkriminációra is lehetőséget adnak a piaci konkurenciaharcban.

Ausztrália felvetése szerint visszatetsző, hogy Franciaországban tömők a libákat, Spanyolországban ölik a bikákat, Hollandiában egész baromfitelepeket számolnak fel állategészségügyi problémák miatt. Ebből következik, hogy az EU célja nem lehet más, mint az állatjóléti és az állategészségügyi intézkedések költségeit zöld dobozos támogatásként elismertetni.

Az EU prioritásai közé tartozik az is, hogy a piacra jutási lehetőségek bővítésével együtt tisztességes versenyhelyzetet kell teremteni azoknak a

termékeknek, amelyek minősége és hírneve földrajzi származási helyükhöz és hagyományos gyártási eljárásukhoz kapcsolódik. Ehhez megfelelő rendelkezések szükségesek annak érdekében, hogy azok hatékony garanciát nyújtsanak az agrártermékek és élelmiszerek nevével kapcsolatos visszaélések ellen a származási hely feltüntetésével, illetve megjelölésével.

5.5. Többfunkciós mezőgazdaság

Mivel az EU a jelenlegi WTO tárgyalásokon **nagy hangsúlyt fektet a mezőgazdasági termelés többfunkciós jellegének elismertetésére és támogatására,** a tanulmány a nem kereskedelmi szempontok közül **részletesen foglalkozik a mezőgazdaság multifunkcionalitásának elemzésével.**

5.5.1. Agrárpolitikai célok

Az agrárpolitika céljait alapvetően két kategóriába sorolhatjuk: az egyik kategóriába tartozik **az egyenlő elbánás (méltányosság) vagy jövedelemelosztás problémája,** a másik a piaci mechanizmusból származó **piaci kudarc korrekcióját** helyezi előtérbe. Az első kategória a mezőgazdasági háztartások jövedelemhelyzetével függ össze, míg a piaci kudarc esetében olyan társadalmi kérdésekről (környezetvédelem, talaj- és vízgazdálkodás, élelmiszerbiztonság, élelmezésbiztonság, stb.) van szó, amelyek esetében a piac nem tudja a társadalom által elvárt eredményt biztosítani.

Az emberi élethez szükséges és adott esetben nélkülözhetetlen nem-termékjellegű kibocsátásokat szokás összefoglalóan közjavaknak, illetve közszolgáltatásoknak nevezni. **Ezeknek a közjavaknak az értékét a piac általában nem méri, a társadalom tehát nem fizeti meg, annak ellenére, hogy valódi gazdasági értékük van.** Többek között ezt hívják piaci kudarcnak (*market failure*). **A közjavak (és a pozitív externális hatások) értékelése viszont meghatározó jelentőségű a vidékfejlesztés szempontjából a piaci kudarc esetén szükséges állami beavatkozás mértékének a megállapításához.** A multifunkcionális mezőgazdaság elemzésénél további lényeges szempont, hogy mennyiben választható el a mezőgazdasági termelés a leggyakrabban emlegetett, azaz legfontosabbnak tartott nem-termékjellegű kibocsátásoktól.

A gazdaságpolitika (és agrárpolitika) középpontjában gyakran áll a méltányosság és hatékonyság közötti átváltási viszony. Ez azt jelenti, hogy a nagyobb mértékű méltányosság érdekében a hatékonyság egy bizonyos részét fel kell adni. Kérdésként merül fel, hogy a hatékonyság mekkora csökkenését érdemes vállalni az egyenlőtlenség csökkenéséért. **A gazdaságpolitikai viták háttérében az húzódik meg, hogy a társadalomban az egyenlőtlenség vagy a hatékonyság játszik-e fontosabb szerepet.** Általános nézet, hogy a hatékonyságra, azaz a nemzeti jövedelem maximalizálására kell törekedni, mert így összességében mindenki több mindenhez juthat hozzá. Adott körülmények között (pl. egy

gazdaságpolitikai program eredményeképpen a gazdagok és szegények helyzete rosszabbodik, a középosztály helyzete pedig javul a nemzeti jövedelem növekedése mellett), azonban ez is félrevezető lehet, mivel nehéz eldönteni, hogy az egyenlőtlenség és hatékonyság növekszik-e vagy csökken (Stiglitz, 2000).

A mezőgazdasági háztartások jövedelmének megőrzése és támogatása a legtöbb OECD tagországban elfogadott elvnek tekinthető. Ez egyrészt politikai állásfoglalásban nyilvánul meg, másrészt erről tanúskodik a mezőgazdasági jövedelemhelyzet javítását célzó támogatási programok több évtizedes múltja is. **A piaci zavarra hivatkozva** akkor avatkozik be az állam, ha a piaci jelzések önmagukban nem teszik lehetővé az optimális termelési és fogyasztási szerkezet kialakulását. **Az állami beavatkozást a leggyakrabban az externáliák és közjavak létezésével indokolják, vagyis piaci kudarccal.**

Az externália alaptermészete, hogy az egyik szereplő döntésének (a termelésben, fogyasztásban és adásvételben) mellékhatásai a másik szereplő érdekébe ütköznek. Például a farmok túl sok nitrogént és növényvédőt szert használnak fel (negatív externália) vagy termékfölsőleget állítanak elő. Ugyanakkor a farmok hozzájárulhatnak a környezetvédelemhez és esztétikához egyaránt (pozitív externália). Ezekben az esetekben előfordul, hogy a piaci viszonyok alapján a kibocsátás nem hatékony, mert a piac nem téríti meg az externáliák (nem-termékjellegű kibocsátás) költségeit vagy nem kompenzálja az externáliák által képviselt hasznot.

A multifunkcionalitás évek óta napirenden tartott téma, ugyanis az OECD tagországok mezőgazdasági minisztereinek 1998. március 5-6-ai ülésén elismerték, hogy **a mezőgazdaság elsődleges funkcióján** – élelmiszertermelés és ipari nyersanyagok (pl. rostonövények) előállítás – **felül hozzájárul a tájvédelemhez, a környezetvédelemhez, a megújítható természeti erőforrások előállításához, a biodiverzitás megőrzéséhez, valamint a vidék társadalmi-gazdasági életképességének fenntartásához.** Ezeket az értékeket, javakat és szolgáltatásokat **nem-termékjellegű kibocsátásnak** (*non-commodity output*) **nevezik.** Ugyanakkor a mezőgazdasági miniszterek hangsúlyozták a piacorientált agrártermelés és a multilaterális kereskedelmi rendszer elsődleges szerepét. Ez azt is jelenti, hogy a **multifunkcionális (sokfeladatú) mezőgazdasági termelés nem fejthet ki termelés- és kereskedelemtorzító hatást,** ráadásul a mezőgazdasági termelési támogatások és a kereskedelmi korlátok csökkentése az erőforrások hatékonyabb felhasználását eredményezi nemzetgazdasági szinten (Pareto-javulás).

A hagyományos agrárpolitika termelésorientált, a multifunkcionalitás viszont a természeti erőforrásokra összpontosít. Az utóbbi években a **nem kereskedelmi szempontok** tárháza bővült, ezek a **multifunkcionalitás gyűjtőfogalom mellett magukban foglalják a belföldi élelmezésbiztonságot, az élelmiszerbiztonságot és élelmiszerminőséget, valamint az állatjólétet és vidékfejlesztést is.** A vidéki területek népességmegtartó erejének ösztönzését szolgálja a belföldi élelmezésbiztonság megteremtése, vagy a mezőgazdasági

tevékenység meghatározott szintű fenntartása. Ezek a szempontok közvetlenül a létező piacok működésének hatékonyságával függnek össze, tehát nem a piac hiányáról, illetve piaci kudarcról van szó, ezért ezek nem tartoznak a tiszta közjavak közé. **A közjavak ezzel szemben magukban hordozzák a piaci kudarc lehetőségét. A nem kereskedelmi szempontok két kategóriája (közjavak és egyéb) közötti kapcsolat abban mutatkozik meg, hogy mindkét kategóriát befolyásolhatja a szabad(abb) kereskedelem belföldi mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatása.**

A multifunkcionalitással és a szabad kereskedelemmel összefüggő vitákban két irány figyelhető meg. **Egyes vélemények szerint a multifunkcionalitással kapcsolatos támogatások torzítják a szabad kereskedelmet, mások szerint a szabad kereskedelem veszélyezteti a közjavak előállítását.** A drágán termelő és magas támogatottságú országok a mezőgazdasági támogatások folytatásában látják a közjavak biztosítását. Az olcsón termelő országok azzal érvelnek, hogy a támogatások (a termékspecifikus támogatások) segítségével a közjavak nem állíthatók elő optimális szinten.

A WTO-megállapodás hivatkozik a nem kereskedelmi szempontokra (non trade concerns) az élelmezésbiztonság és környezetvédelem figyelembe vételével. A WTO-megállapodás arra is kitér, hogy a fejlett tagországok tartózkodjanak olyan intézkedések bevezetésétől, amelyek negatív hatást fejtenek ki a legszegényebb és nettó élelmiszerimportőr fejlődő országok reformjaira.

Számos zöld dobozos támogatás vonatkozik a nem kereskedelmi szempontokra. Így például a közraktározás és a belföldi élelmiszersegély az élelmezésbiztonságot szolgálja, a közvetlen jövedelemtámogatás, a jövedelemgarancia biztosítási díjának támogatása (pl. Kanada) és az elemi károk térítése pedig közvetetten a vidékfejlesztéshez kapcsolódik. A vidékfejlesztést ösztönzi a beruházási és regionális támogatás is. A környezetvédelmi támogatások úgyszintén a zöld dobozba tartoznak.

Az élelmezésbiztonságra való törekvés nem akadályozhatja az agrárkereskedelem liberalizálását. A fejlődő országok számára a legnagyobb kérdés, hogy a fejlett tagországok támogatást nyújtanak-e a fejlődő országok számára a szabad(abb) kereskedelmi környezethez való alkalmazkodás elősegítéséhez, és hogy az élelmiszerexportőr országok megbízható partnerek lesznek-e a fejlődő országok élelmiszer iránti keresletének a kielégítésében.

Az élelmiszerimportőr fejlődő országok elsősorban az élelmezésbiztonság veszélyére hívják fel a figyelmet. A gazdag országok megengedhetik maguknak az élelmiszerimportot, legfeljebb ezen országok hátrányos helyzetű fogyasztóinak jelenthet gondot az élelmiszer megvásárlása. A fő kérdés, hogy a gazdag országok vajon szubvencionálhatják-e a belföldi termelést az önellátás bizonyos szintjének fenntartása érdekében, és ha igen, akkor milyen formában történjen a támogatás nyújtása.

Az állatjólét nem kapcsolódik szorosan a közjavak (közszolgáltatás) fogalmához. Az állattartás módja, illetve színvonala valószínűleg nem vagy csak kevésbé befolyásolja az állati termékek minőségét, **de morális és etikai szempontból az állati termékeket fogyasztók, és nem fogyasztók közérzetére egyaránt hatást gyakorol.**

A vidékfejlesztés, mint nem kereskedelmi szempont azon a feltételezésen alapszik, hogy a vidéki gazdaság meghatározó része a mezőgazdaság. A legtöbb fejlett országban a mezőgazdaság a GDP és az összes foglalkoztatottak viszonylag kis hányadát képviseli. Ha az **agrobusiness** (inputellátó ipar, mezőgazdaság, disztribúció) jelentőségét vesszük figyelembe, akkor már jóval magasabb a nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottság aránya. Az USA-ban az **agrobusiness** képviseli a nemzeti jövedelem 12 és az aktív népesség 17 %-át (Edmondson, 2001). Az agrobusiness által foglalkoztatottak 73 %-a azonban városban lakik (Majchrowski, 2001). Ez azért sem meglepő, mert az OECD kimutatása szerint az agrobusinessben foglalkoztatottak aránya a vidéki régiókban is ritkán haladja meg a 20 %-ot. **A mezőgazdasági háztartási jövedelem egyre nagyobb hányada nem mezőgazdasági tevékenységből származik.** Központi kérdés a nem mezőgazdasági tevékenység bővítése a vidéki régiókban, amit hátráltat a vidéki népesség új technológiához (pl. Internet) való hozzáféréseinek nehézsége. **A mezőgazdaságnak vidéken elsősorban a fejlődő országokban van fontos szerepe, ezért jelentős következményekkel járhat, ha ezekben az országokban a kereskedelem liberalizálásával csökken az agrártermelés.**

A mezőgazdaság nem-termékjellegű kibocsátásánál figyelembe kell venni a mezőgazdaságnak a piac által el nem ismert társadalmi értékeit. A multifunkcionalitás jelentőségének meghatározásához szükség van a nem-termékjellegű és termékjellegű kibocsátás összehasonlító elemzésére, annak ellenére, hogy nehéz és bonyolult feladat a nem-termékjellegű kibocsátás értékelése, vagy az inputok nem-termékjellegű kibocsátásra gyakorolt hatásának a meghatározása.

A multifunkcionalitással kapcsolatos viták során gyakran azt feltételezik, hogy **a mezőgazdaság a termékek előállításával egyenes arányban biztosítja a multifunkcionális szolgáltatásokat.** Ebből az következne, hogy a kereskedelem liberalizálásával csökkenő termék kibocsátás következtében a nem-termékjellegű kibocsátás és a társadalmi jólét is csökkenne. A fentebb bemutatott példák azonban azt bizonyítják, hogy nem vagy csak ritkán állapítható meg egyenes arány a termékjellegű és nem-termékjellegű kibocsátások között. **A mezőgazdasághoz kapcsolódó közjavak és közszolgáltatások előállítását a felhasznált inputok és előállított outputok kombinációja és az árak egymáshoz viszonyított aránya befolyásolja.** A közjavak előállítását tehát sokkal inkább a földhasználat, mint a mezőgazdasági tevékenység vagy az agrárpolitika határozza meg. **A hagyományos agrárpolitika ár-, jövedelem- és termékspecifikus támogatásai csak esetlegesen járulnak hozzá a környezetvédelemhez és a közjavak előállításához.** Az USA-ban például az agrár-környezetvédelmi program (*Conservation Reserve Program*:

CRP) is sokkal inkább a jövedelemtámogatási célokat (és a mezőgazdasági költségvetés tervezhetőségét, ellenőrzését), mint a környezetvédelmet szolgálja (Popp, 2002d).

Kérdés, hogy **melyik gazdálkodó a leghatékonyabb a nem-termékjellegű kibocsátás (non-commodity output) előállításában**, illetve hogy ezek a **nem-termékjellegű kibocsátások mennyiben tekinthetők közjavaknak**, mert **ettől függ a beavatkozás és finanszírozás jellegének és mértékének a meghatározása**.

A mezőgazdasági termeléssel összefüggő összes nem-termékjellegű kibocsátás figyelembe vételével lehet **megállapítani**, hogy **mely nem-termékjellegű kibocsátások tekinthetők közjavaknak**, mert **ez alapján dönthető el a leghatékonyabb beavatkozás és finanszírozás (piaci vagy állami) jellege**. A multifunkcionális mezőgazdasági termelés támogatásánál felmerülő adminisztratív költségek (tranzakciós költségek) is befolyásolhatják a különböző szabályozási lehetőségek megválasztását.

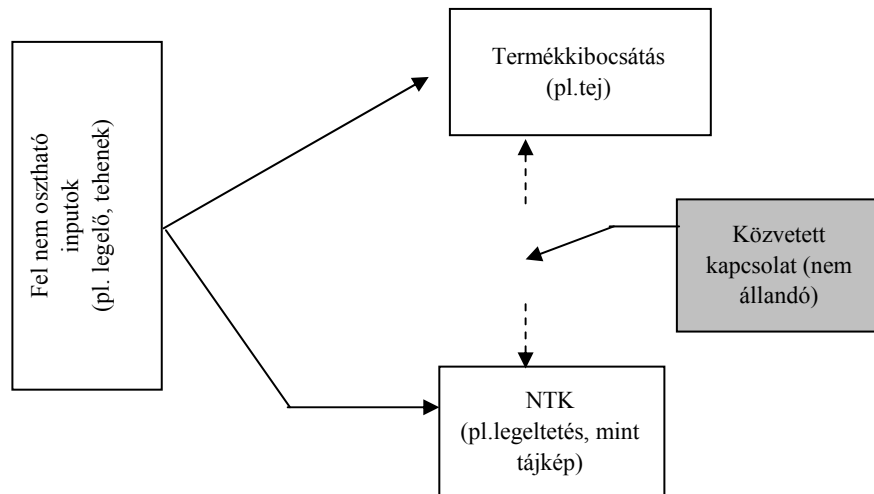
5.5.2. A kapcsolat erőssége a mezőgazdaság termelési és egyéb funkciói között

Először is meg kell vizsgálni, hogy mennyiben választható el a termelés a nem- termékjellegű kibocsátástól, illetve **milyen szoros a kapcsolat a mezőgazdasági termelés és a nem-termékjellegű kibocsátás között**. Gyenge **kapcsolat figyelhető meg** néhány olyan nem-termékjellegű kibocsátás vonatkozásában, amelyeket a mezőgazdaság (multi)funkciójához sorolnak. Ebbe a körbe tartozik a **vidéki kulturális érték és vidéki örökség megőrzése**, valamint a **mezőgazdasági foglalkoztatás**. **Ha a kapcsolat erős**, akkor a nem-termékjellegű kibocsátás nemigen függ a termelés szintjétől, sokkal inkább maga a termelési tevékenység fenntartása (például rizstermesztésnél a csatornarendszer fenntartása árvízvédelem céljából) vagy a termelési tényezők használata (föld, állat) játszik meghatározó szerepet. Ebben az esetben **a nem-termékjellegű kibocsátás a termelési tevékenység valamilyen szintű folytatásának és nem a termelés intenzitásának a függvénye**. Egyenes arányú (lineáris) kapcsolat (egységnyi mezőgazdasági termelési kibocsátáshoz egységnyi nem- termékjellegű kibocsátás tartozik) szélsőséges esetnek tekinthető, ami a gyakorlatban nem fordul elő, még az élelmezésbiztonság tekintetében sem.

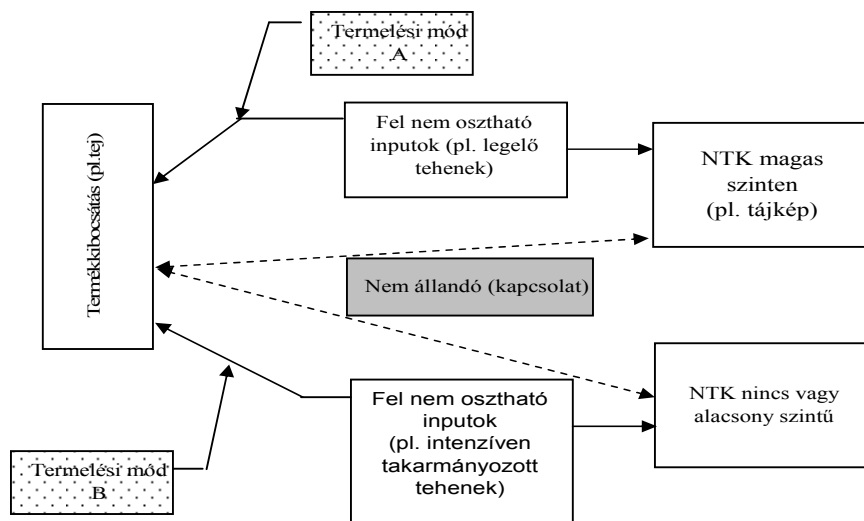
A meghatározott szintű termékjellegű output nem biztosítja szükségszerűen a nem-termékjellegű kibocsátás kívánatos mennyiségét és minőségét. Például a tejtermeléshez a legeltetés (a legeltetés jelenti a tájképet) fenntartása érdekében nyújtott ártámogatás a táj pusztulását is előidézheti, ha a tejtermelők intenzív takarmányozásra alapozott tejtermelésre állnak át (14. ábra).

Közvetett kapcsolat a termékkibocsátás és nem-termékjellegű kibocsátás (NTK) között

Közvetett kapcsolat a fel nem osztható input, valamint a termékjellegű és nem-termékjellegű kibocsátás között

A közvetett kapcsolat nem "állandó", mert az a termelési mód függvénye

Forrás: OECD: Policy letter. Multifunctionality, 2003, Paris

Az input és output között fennálló állandó (fix) kapcsolat esetében nem folyik verseny a fel nem osztható inputért. A fenti példából láthatjuk, hogy ha a legelőn található tehénlétszám és a tejtermelés között állandó kapcsolatot feltételezünk, akkor hatékony a tejtermelés. Ez a gyakorlatban általában nem fordul elő, mert a gazdálkodóknak adott termelési szint eléréséhez számos lehetősége van

az inputok kombinációjára. A lehetőségek a termelés színvonalától, nagyságától és szerkezetétől, a környezet feltételeitől, a rendelkezésre álló technológia színvonalától és a termeléshez kötött feltételektől függenek. A technológia fejlődése is bővíti az inputok technikai helyettesíthetőségét.

A mezőgazdaságban a pozitív externáliák gyakran sajátos helyeket, helyszíneket (tájakat) és régiókat érintenek. A gyakorlatban ritkán fordul elő, hogy a pozitív externáliák az adott országban az összes mezőgazdasági termeléshez, vagy művelés alatt álló földterülethez kapcsolódnak. **Az agrártermelés intenzitásával összefüggő negatív externáliák sem hagyhatók figyelmen kívül,** mert a termelési intenzitás fokozásával emelkedik a negatív externális hatás (környezetszennyezés, tájpusztulás, élővilág és biodiverzitás elvesztése) is.

A nem-termékjellegű kibocsátás kapcsolt terméknek (*joint production*) tekinthető, ha technikai szempontból egymástól függ két vagy több output előállítása. Eredetileg a kapcsolt termék csak az egymástól elválaszthatatlan outputokra vonatkozott (pl. gyapjú és juhús, búza és szalma, szójaliszt és szójaolaj). Az outputok közötti kapcsolatot befolyásolja, hogy milyen függőségi viszony alakul ki a szóban forgó termékek termelési eljárásában, vagy mennyiben versenyeznek egymással a gazdaság szintjén felhasználásra kerülő inputokért. A gazdaság összességében tehát több terméket állít elő, ha a termékek közös termelése olcsóbb, mintha külön-külön állítanák elő azokat. **Kapcsolt termékeknél az outputok kínálata vagy az inputok iránti kereslet másként reagál a relatív árváltozásokra, mint amikor az outputokat külön-külön állítják elő. Ha a felhasznált input felosztható az egyes outputokra, akkor elkülöníthető az egyes outputok funkciója. Ha viszont elkülöníthetők az előállított outputok, akkor különböző inputigényről és inputfelhasználásról van szó.**

A kapcsolt termelés mindenre kihat a mezőgazdaságban, mert az egyes inputok iránti keresletet más inputok árai is befolyásolják. Sokkal **jelentősebb a multifunkcionalitás elemzése szempontjából, ha az inputok nem oszthatók fel az outputokra, mert akkor az outputok a kínálatra gyakorolt keresztár-hatás miatt kölcsönösen függenek egymástól.**

A fel nem osztható input és nem-termékjellegű kibocsátás között háromféle kapcsolat, illetve kapcsoltság (*jointness*) létezik: az állandó fel nem osztható input, a változó fel nem osztható input csökkenő megtérülés mellett, és a változó fel nem osztható input nem csökkenő megtérülés mellett (8. táblázat).

8. táblázat

Kapcsolat a nem-termékjellegű kibocsátás és a fel nem osztható input között

Nem-termékjellegű kibocsátás	Erőforrás	Közös, állandó és fel nem osztható inputok	Közös, változó és fel nem osztható input
1. Állandó inputhoz kapcsolódik (elsősorban)			
<i>Árvízvédelem</i>	<i>föld</i>	<i>A gátak karbantartása (pl. munkaerő és gép)</i>	
<i>Vízellátás szabályozása</i>	<i>föld</i>	<i>Öntözővíz használata</i>	
2. Változó inputhoz kapcsolódik csökkenő megtérülés mellett			
<i>Legeltetési tejtermelés</i>	<i>föld</i>	<i>Legelő, sövények karbantartása</i>	<i>Tehenek tartása</i> A tehénlétszám kapcsolódik a táj élvezeti értékéhez. Meghatározott létszám alatt elérhető a kívánatos tájkép. Meghatározott tehénlétszám felett azonban csökken a tájkép élvezeti értéke.
<i>Búzatábla, mint tájkép</i>	<i>föld</i>		<i>A búzatábla fenntartása</i> A hektáronkénti tőszám (növénytűrség) meghatározhatja a tájkép értékét. A gyakorlatban nincs bizonyíték arra, hogy a növénytűrség komoly mértékben befolyásolja a tájkép élvezeti értékét.
3. Változó inputhoz kapcsolódik, nem csökkenő megtérülés mellett			
<i>Pozitív hatást fejt ki az agrárfoglalkoztatásra</i>			<i>Munka</i> A kézimunka-igényes termelés összefügg a mezőgazdasági foglalkoztatottak létszámával.

 Forrás: *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework, 2001. OECD. Paris*

Elemezzünk két termék- és két nem-termékjellegű kibocsátást (a tájképet, mint pozitív környezeti elemet és a szennyezést, mint negatív környezeti externáliát). Tételezzük fel a következőket. Minden terméket két input (föld és egy

vásárolt input) felhasználásával állítunk elő. A szennyezés csak az 1. számú termék előállításához vásárolt inputhoz kapcsolódik. A szennyezés mértéke exponenciálisan nő a vásárolt input felhasználásával, de a szennyezés csökken, ha az 1. számú termék előállítása egyre inkább földintenzív irányba mozdul el (nagyobb földterületen termelik). Például a műtrágya felhasználásánál a nitrát (szennyezés) bemosódhat a talajvízbe. Ha változatlan nagyságú területen több műtrágyát használunk fel, akkor nő a nitrátszennyezés veszélye. Ha viszont a változatlan mennyiségű műtrágyát egyre nagyobb földterületen terítjük, akkor csökken a nitrátkilúgozás lehetősége. Ebben az esetben a szennyezés és az 1. számú termék előállítása (egymástól elválaszthatatlan) kapcsolt termelésnek tekinthető, mert a vásárolt input nem osztható fel az előidézett szennyezés (nem-termékjellegű kibocsátás) és 1. számú termék előállítása között. Ez azt jelenti, hogy lehetetlen megállapítani, hogy a vásárolt input mennyiben járul hozzá az 1. számú termék és a szennyezés kibocsátásához. A vásárolt input azonban felosztható az 1. és 2. számú termék között.

A tájkép jelentősége nő a mezőgazdasági termelésre használt földterület növelésével, de csökkenő mértékben. A föld, mint input felosztható az 1. és 2. számú termékre, de nem osztható fel a két termék és a tájkép között. A tájkép szempontjából azonban kapcsolt termelésről (*joint production*) van szó. A termékjellegű kibocsátás növekedéséhez szükséges pótlólagos inputráfordítással a nem-termékjellegű kibocsátás is nő, de nem ugyanolyan mértékben, mint a termékjellegű output. Ez a lényege az inputok felhasználásának a kapcsolt termékek előállításában.

Míg az 1. számú termék kibocsátása a profit maximalizálása érdekében emelkedik, addig a szennyezés nagyobb mértékben nő. A két termékjellegű output technikailag kiegészíti egymást (itt komplementaritásról van szó), de mivel a környezet állapotának romlásával jár a szennyezés előidézése, az 1. számú termék és a környezet állapota technikailag versenyeznek egymással. Ha mindkét termék (1. és 2. számú termék) előállítása emelkedik, akkor a termékkibocsátáshoz képest kisebb mértékben nő a tájkép élvezete, technikailag tehát ki is egészítik egymást.

Az elemzés szerint **technikai szempontból függ egymástól a kapcsolt termékjellegű és nem-termékjellegű kibocsátás, gazdasági szempontból azonban csak az árakon keresztül létezik függőségi viszony közöttük. A kapcsolt outputok egymástól való gazdasági függősége az egyetlen közös nevező, amely alapján összehasonlítható a termékjellegű és nem-termékjellegű outputok előállításához kapcsolódó agrárpolitika.** Gazdasági szempontból egymástól független mezőgazdasági javakról beszélünk abban az esetben, ha kínálatukat csak saját árváltozásuk, de nem más javak árváltozása határozza meg. Három eset fordulhat elő: gazdasági szempontból egymással versenyző, egymástól független és egymást kiegészítő javakról beszélhetünk.

A nem-termékjellegű kibocsátás társadalmi értékeit és költségeit is figyelembe kellene venni a gazdálkodó döntéseinél. Mindez azt bizonyítja, hogy gazdasági szempontból egymásra hatással vannak a termékjellegű és nem-

termékjellegű kapcsolt termékek. Ha a nem-termékjellegű kibocsátásoknál a támogatás és adóztatás (negatív externália) különbözetét tekintjük árnak, akkor összehasonlíthatjuk a közvetlen beavatkozás hatását a nem-termékjellegű kibocsátás szintjére a hagyományos támogatási politika közvetett hatásával.

Az agrárpolitikában fontos tényező, hogy technológiai és gazdasági kölcsönhatások figyelhetők meg a termékjellegű- és nem-termékjellegű kibocsátások között. A két termékjellegű kibocsátás gazdasági szempontból versenyez egymással, míg a tájkép élvezetének nyújtása és a szennyezés gazdasági szempontból kiegészíti az 1. számú termék előállítását. A szennyezés gazdaságilag független a 2. számú termék előállításától, ugyanakkor a tájkép és a 2. számú termék gazdasági szempontból kiegészítik egymást. A két nem-termékjellegű kibocsátás gazdaságilag szintén kiegészíti egymást. Mivel a környezetszennyezés nő a szennyezés szintjének emelkedésével, a szennyezési adó tulajdonképpen negatív ár. Így a két nem-termékjellegű kibocsátás kiegészítéséből származó kereszthatás inkább negatív, mint pozitív. Mivel a környezet állapota javul a szennyezés csökkenésével, az 1. számú termék és a környezet gazdaságilag versenyeznek egymással.

5.5.3. Közjavak

Közjavakról (*public goods*) akkor beszélünk, ha az egyik piaci szereplő fogyasztása nem csökkenti a többi szereplő számára rendelkezésre álló javak mennyiségét. A magánjavakat (*private goods*) másokat kizárva kizárólagosan fogyasztják el (pl. búza), a közjavak (pl. tiszta levegő, kellemes táj) ezzel szemben korlátlan mértékben fogyaszthatók és fogyasztásukból nem zárható ki senki. A piac adott esetben nem termel elegendő közjavakat, mert a fogyasztó nem hajlandó fizetni értük, ráadásul a termelőt sem ösztönzik ezek előállítására. Néhány esetben a közjavakat nem lehet elválasztani a termeléstől, mégis externáliáról és magántermelésről van szó. A vidéki térségekben folytatott gazdálkodással lehet közjavakat előállítani a magánjavak termelésének növelése nélkül. Az államnak ugyanis lehetősége van támogatást nyújtani a kellemes vidéki táj karbantartásáért, illetve megőrzéséért termékfölöslegek előállítása (és a kereskedelem torzítása) nélkül.

Nem állíthatjuk, hogy a termeléssel szoros kapcsolatot vagy piaci kudarcot mutató valamennyi nem-termékjellegű kibocsátás a közjavakhoz tartozik. Ha a közjavak mérhető használati értékkel rendelkeznek, illetve térben korlátozottak, **piaci megoldás is kínálkozik a nem-termékjellegű kibocsátás finanszírozására.** Ilyen lehetőséget kínál a költségtérítés (belépődíj), a közjavakhoz történő hozzáférés korlátozása (kizárás) vagy az önkéntes hozzájárulás. **A használati értékkel nem vagy alig rendelkező nem-termékjellegű kibocsátás esetében egyértelmű közjavakról van szó, azaz az állam valamilyen szintű közvetlen beavatkozására (állami támogatásra) többnyire szükség van.**

Általánosságban elmondható, hogy **nincs átfogó ismeretünk arról, hogy a mezőgazdaság mekkora mennyiségben nyújt közjavakat és ezek a közjavak milyen mértékben tekinthetők a nettó pozitív vagy nettó negatív externáliák forrásának.** Az erre irányuló kutatások figyelembe vételével megállapítható, hogy nagyon bonyolult elvégezni a kormányzati beavatkozások költség-haszon elemzését, vagy összehasonlítani a különböző agrárpolitikai és nem agrárpolitikai beavatkozások hatékonyságát.

A környezet esetében elmondható, hogy **a mezőgazdaság sok pozitív és negatív externália forrása,** különösen a föld, víz és biodiverzitás tekintetében. Az elmúlt 10-15 évet vizsgálva vegyes képet mutat a mezőgazdaság környezetvédelmi teljesítménye. Sok régióban és országban viszonylag komoly mértékű a víz szennyeződése (nitrogén műtrágya, növényvédőszer), a talajerózió és a vízforrások kimerülése. Az utóbbi években javult az élővilág állapota, a tájvédelem és csökkent a mezőgazdaság által kibocsátott üvegházhatású gázok mennyisége. **A legjelentősebb előrehaladást a legszigorúbb környezetvédelmi előírásokat alkalmazó országokban, illetve régiókban tapasztalhatjuk.** Mivel gyakran helyi követelmények teljesítéséről van szó, nem lehet egyértelmű kapcsolatot felfedezni a mezőgazdasági támogatások és a környezetvédelem között, de **az agrárpolitikai reform során több forrást kellene biztosítani a már bizonyítottan közvetlen hasznot hozó környezetvédelmi előírások teljesítéséhez.**

A mezőgazdaság a kellemes tájkép látványa mellett egyéb szélesebb körű közjavakat is előállít. A szóban forgó közjavak nyújtása nem függ a termelés méretétől. Gyakran éppen a termékek zömét előállító farmok nem nyújtják a kívánt tájképet és vidéket. Mivel ezeknek **a közjavaknak a tulajdonságait helyi szinten lehet értelmezni** (meghatározni), **a megfelelő mértékű beavatkozás is eltérő lehet a különböző régiókban,** országos szintű beavatkozásra pedig nemigen van szükség, és nem is jelentene hatékony megoldást (meghatározott régiókat érintő nemzeti programra viszont szükség lehet). Hasonló megítélés alá esik a mezőgazdaság vidéki gazdaságra kifejtett hatása is. A mezőgazdaság központi szerepet játszhat egyéb tevékenységek és a foglalkoztatottság tekintetében. **A mezőgazdaság forrásainak is van tőke-használózási költsége** (*opportunity cost*), ezek felhasználásával más gazdasági tevékenység is képes ugyanekkor hasznot hozni. **Ha szükség is van állami támogatási eszközökre, a helyi kezdeményezések** (például az infrastruktúra fejlesztése) azonban még **fontosabb szerepet játszhatnak.**

A közjavak és magánjavak természetéből fakadó megkülönböztetés tehát nem feltétlenül indok az állami beavatkozásra. Bizonyos esetekben mégis jogos lehet a meghatározott mértékű állami beavatkozás. Az állami beavatkozás mindig pénzbe kerül és nincs értelme a beavatkozásnak abban az esetben, ha a költségek meghaladják a potenciális haszon értékét (amennyiben ez mérhető).

5.5.4. Piaci kudarc

A mezőgazdaságról azt vallják, hogy sokkal jobban ki van téve piaci kudarcnak, mint egyéb nemzetgazdasági szektorok. A mezőgazdasági tevékenységhez közjavak és externáliák is társulnak, amelyek többsége a környezetvédelemhez kapcsolódik, de egy része a kulturális értékekhez (kellemes tájkép) tartozik. **Ha ezen a területen a piaci kudarchoz közeli állapot lép fel, akkor indokolt lehet a kormányzati beavatkozás.**

Érdekes helyzet alakul ki például akkor, ha a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának eredményeként csökkennek a hazai termékek árai, és importból elégítik ki a hazai keresletet. Ebben az esetben a drága (támogatott) termelés megszüntetéséből és a negatív externáliák csökkenéséből adódó magtakarításokat kell szembeállítani a nem-termékjellegű kibocsátás esetleges veszteségeivel. Negatív hatást fejthet ki a termelés feladása vagy olyan termékek előállítás, amelyek nem vagy kevésbé kapcsolódnak a nem-termékjellegű kibocsátáshoz, habár a földhasználat megváltoztatása pozitív hatást is előidézhethet a gazdaság számára.

A termelők viselkedése döntő, mert a szerkezetváltásnak sok formája van és **nem minden szerkezetváltás idéz elő olyan mértékű veszteséget a nem-termékjellegű kibocsátásban, ami feltétlenül piaci kudarchoz vezet.** A leghatékonyabb farmerek olyan módon növelhetik a farmméretet vagy változtathatják meg a termelési rendszert, hogy az a társadalomnak is javára válik.

Nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy a jelenlegi agrárpolitikák mennyiben teszik lehetővé a közjavak és az externáliák előállítását, mert az elemzések nem mutatnak változást (*status quo*) ezen a területen. Az agrárpolitikákról feltételezhetjük, hogy közel optimális mennyiségű közjavak és nettó pozitív externáliák nyújtását teszik lehetővé. **A felvetett kérdés tisztázásához azt is meg kell vizsgálni, hogy a jelenlegi agrárpolitika (támogatások) nélkül milyen mértékű piaci kudarc alakulna ki, és mennyibe kerülne az alternatív agrárpolitika megvalósítása?**

Ezek a kérdések sok problémát okoznak, mert **szét kell választani a jövedelemhelyzetet a piaci kudarcától.** A költség-haszon elemzés elvégzéséhez először is meg kell becsülni, hogy a mezőgazdasági támogatások mekkora hányadára lenne szükség a piaci kudarc felszámolásához. Másodsor **a piaci kudarcok létezését inkább igazolni kellene, mint feltételezni.** Nem lehet abból kiindulni, hogy a piacorientált mezőgazdasági termelés minden esetben kevés közjóságot bocsát ki. Ez azt is jelenti, hogy a *status quo* helyett a jelenlegi agrárpolitika nélküli esetében fellépő piaci kudarc nagysága (kiterjedtsége) képezhetné az összehasonlítás alapját, amikor összevetjük az alternatív agrárpolitika bevezetésének eredményeit a változatlan agrárpolitika eredményeivel. **A beavatkozás optimális szintje az elérhető haszon és a felmerülő költség függvényében határozható meg,** mert ha csökken a fajlagos költség, akkor nő a közjavak optimális kibocsátása.

Előfordulhat, hogy a mezőgazdaság olyan tájképet nyújt, amelyet társadalmilag többre értékelnek, mint a termőföld egyéb célú használatát. Vajon **kormányzati beavatkozás nélkül kisebb lenne-e a társadalmi haszon** (a tájkép értéke)? A piaci kudarc léte vagy nem léte is természetesen a speciális esetek közé tartozik. Az OECD tagországok évente 300 milliárd dollárnál több mezőgazdasági támogatást nyújtanak. Felvetődik tehát a kérdés, hogy ez a támogatás azoknak a nagy mennyiségű közjavaknak és nettó pozitív externáliáknak a forrása, amelyek egyébként nem léteznének?

5.5.5. Jövedelmezőség és piaci kudarc

A mezőgazdaságban a piaci kudarc megakadályozása alapvetően befolyásolja a gazdák jövedelemhelyzetét. Ha adót vetnek ki a negatív externáliákra, akkor csökken a farmer jövedelme. Fordított esetben, ha a farmer támogatást kap a társadalom által elismert közjavak nyújtásáért, akkor a jövedelme is emelkedik. **Először tehát a piaci kudarc megakadályozását célzó eszközöket kell alkalmazni, és ezután lehet foglalkozni a jövedelmezőség problémájával.** Mivel speciális eszközökre van szükség a különböző közjavak biztosítása tekintetében, a jövedelemhelyzet orvoslása önmagában is több eszközt igényel. Az agrárpolitikai reformok következtében hirtelen csökkenő jövedelmeket a termeléstől független átmeneti közvetlen jövedelemtámogatással lehet ellensúlyozni, míg a nem megfelelő termelési szerkezet által előidézett jövedelem-kiesés az egész nemzetgazdaságra érvényes szociál- és adópolitikával kompenzálható.

Természetesen nem csak a közjavak és externáliák képezik a piaci kudarc potenciális forrásait. Piaci kudarcok léphetnek fel abban az esetben is, ha nincs megfelelő verseny az eladók és vevők között. Ez azonban inkább jogi szabályozási kérdés és nem indok a támogatásra. Ehhez hasonlóan **a kormányok is vonakodhatnak attól, hogy kizárólag a piacra bízzák az élelmezésbiztonság garanciáját,** amelyet veszélyeztethet az élelmiszervásárlást ellehetetlenítő gyors piaci árnövekedés, háború vagy embargó. A gazdagabb OECD tagországokban az élelmiszerek árának gyors emelkedése nemigen fordulhat elő, különösen azokban az országokban, ahol a belföldi árak jóval meghaladják a világpiaci árakat. Az áruhiányt pótolhatja a hazai termelés, a hazai termelési kapacitások fenntartása, a készletezés és a széleskörű nemzetközi piac.

A hazai termelésre való kizárólagos hagyatkozás két okból is veszélyt jelenthet. Egyrészt nemzeti (nem nemzetközi) szinten mindig fennáll a terméskiesés lehetősége, másrészt szélsőséges esetben a fő mezőgazdasági inputok (például üzemanyag) kínálatának mesterséges befolyásolása legalább olyan mértékben sebezheti az ellátást, mint a nemzeti élelmiszertermelés esetében. A kereskedelem liberalizálása néhány fejlődő országban növeli az importtermékek árát, ami negatív hatással van az élelmezésbiztonságra. Ezeket a hatásokat azonban ellensúlyozzák a fejlődő országok számára rendelkezésre álló nyitott piacok által nyújtott lehetőségek és előnyök, mint a magasabb jövedelem és növekvő vásárlóerő (OECD, 2002b).

A rendszeres támogatás stabilizálhatja a mezőgazdasági jövedelmeket, de a jövedelemtranszfer alacsony hatékonysága mellett ez nem ösztönöz a jövedelem- szerzés diverzifikációjára és a jövedelemkockázat menedzselésére. A kormányok fontos szerepet játszhatnak a kockázatmenedzselésben: biztosítás támogatása és tőzsdei határidős és opciós piacok által kínált instrumentumok használatára való ösztönzés (OECD, 2000c).

5.5.6. Tranzakciós költségek

„ A tranzakciós költségek elmélete...a kilencvenes évek óta egyre növekvő népszerűségnek örvend az agrárközgazdászok körében...”(Fertő-Szabó, 2001:34). **A tranzakciós költségek akkor válnak fontossá, ha a különböző szabályozáshoz kapcsolódó tranzakciós költségek különbsége nagyobb, mint a hatékonyság különbsége a szabályozási opciók között.** Ez azt jelenti, hogy a közjavak közvetlen előállítása magas adminisztrációs és tranzakciós költséget eredményez, és ezek a pótlólagos költségek meghaladják a nagyobb gazdasági hatékonyságból származó nyereséget. Ennek valószínűsége nő, ha alacsony a közjavak közvetlen előállításának a hatékonysága, azaz nagyon szoros a kapcsolat a mezőgazdasági termelés és a közjavak előállítása között. A legfontosabb kérdés, hogy milyen szoros ez a kapcsolat és a közjavak előállításánál mekkora az adminisztrációs és tranzakciós költség relative nagysága. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy hogyan változik a kapcsolat szorossága az egyes közjavak esetében, és mennyire szoros a kapcsolat a termelés szerkezetével és méretével (OECD, 2001g).

A különböző támogatási formák közül a legnagyobb hatékonysági veszteséget a piaci ártámogatás és az outputra alapozott támogatás okozza. Ezek a veszteségek az erőforrások elosztására (allokációjára) vonatkoznak a termék-előállítás és fogyasztás tekintetében. **Nehéz feladat a nem-termékjellegű kibocsátást pontosan, megfelelő mennyiségben és minőségben, valamint a megfelelő helyen előállítani.** A nem-termékjellegű kibocsátás javításához nélkülözhetetlen a szabályozás és a feltételekhez vagy kísérő intézkedésekhez kötött eszközök alkalmazása.

A támogatási források pazarlása elkerülhető, ha kiválasztott paraméterre irányul vagy feltételhez kötött a támogatás. A közgazdaság alapelve szerint a kitűzött célokat hatékonyabban lehet elérni közvetlen, mint közvetett módon. Ebből következik, hogy általában **jobb megoldást jelent a közjavak előállításának a közvetlen támogatása, mint a közjavak externália formájában történő biztosítása támogatásokon keresztül.** Célzott eszközök alkalmazásával **növelhetjük a közjavak optimális kibocsátásának szintjét,** mert ezáltal csökkenthetjük a közjavak előállításának fajlagos költségét. Más szóval, ha fajlagos megtakarítást tudunk elérni a közjavak előállítását ösztönző eszközök alkalmazásánál, akkor nagyobb lesz a közjavak kibocsátása. Említést érdemel, hogy **a célzott támogatások egyúttal sok információt és ellenőrzést igényelnek, ezért a célzott támogatás bevezetése viszonylag nagy tranzakciós költséggel is jár.**

5.5.7. Nemzetközi kötelezettségvállalás (WTO)

Ha a mezőgazdasági termelők olyan pozitív externáliákat vagy közjavakat állítanak elő, amelyeket a piac nem ismer el, akkor ezeket a támogatásokat nem kellene termelői támogatásnak tekinteni, hanem a társadalmilag optimális szinten biztosított közjavak és közszolgáltatások ellenében nyújtott díjazásnak. A „*subsidy*” és „*support*” angol szavak egyaránt támogatást jelentenek és nem tesznek különbséget abban a tekintetben, hogy anyagi vagy más jellegű javak előállításának támogatásáról van-e szó. Sem a „*subsidy*”, sem a „*support*” szó nem foglalja magában a piac által el nem ismert társadalmi értéket képviselő közjavak (közszolgáltatások) díjazását.

A farmerektől gyakran díjazás nélkül is elvárták és elvárják a nem-termékjellegű kibocsátás biztosítását (pl. a farmon található gyalogutak, illetve ösvények használatának engedélyezése a lakosság számára az Egyesült Királyságban). Általában nem tartjuk szokatlan gyakorlatnak a közpénzek felhasználását a gépjárművek elsőbbségadási szabályainak érvényesítéséhez, de nem foglalkozunk a gyalogosok elsőbbségadásának érvényesítéséhez szükséges díjazással (az Egyesült Királyságban a farmernek ezt biztosítani kell a farmon).

Nemzetközileg elfogadhatóbb a földre alapozott kifizetés, mint a termékhez kötődő támogatás, még akkor is, ha a földhasználatra alapozott támogatás sem teljesen semleges hatású a termelésre és kereskedelemre. Az erőforrásra (pl. földre) alapozott kifizetésekkel bővíteni lehetne a WTO zöld dobozába sorolt támogatási kategóriákat (Blandford, 2001).

5.6. A globális kereskedelmi rendszer összeomlásának veszélye

A globális kereskedelem legnagyobb veszélye, hogy egyre inkább az USA nagy külkereskedelmi hiányának van kitéve. 1996-2002 között az USA külkereskedelmi hiánya évi 191-ről 485 milliárd dollárra emelkedett. Az USA-ban 1996-ban 1 dollár exportra 1,31 dollár import jutott, 2003 első felében 1 dollár exporttal szemben már 1,8 dollár import állt.

Az USA-ban a külkereskedelmi mérleg hiánya például Kínával szemben meghaladja a 100 milliárd dollárt, ami közel kétszerese a Japánnal szemben fennálló külkereskedelmi deficitnek. Kína nemzeti valutájának csúszó leértékelése (a dollárhoz képest) tulajdonképpen exporttámogatásnak tekinthető, ami még inkább növeli a Kínában előállított textilipari cikkek és játékok versenyképességét a világpiacon (egyes szakértők szerint a csúszó leértékelés megszüntetése a kínai valuta mintegy 10-40 %-os felértékelődéséhez, az export drasztikus csökkenéséhez és a munkanélküliség gyors emelkedéséhez vezetne). Az is igaz, hogy ebből a kedvező exportpiaci helyzetből a Kínában található amerikai vállalatok is profitálnak, ráadásul az USA importőrei (a Wal-Mart évi mintegy 10 milliárd dollár értékben importál kínai termékeket, ami a Kínából származó behozatal 10 %-át

jelenti) is komoly hasznot húznak az olcsó kínai ruhanemű és egyéb cikkek belföldi piacon történő értékesítéséből (a fogyasztók pedig olcsó termékeket vásárolhatnak).

Nem számíthatunk arra, hogy ez a tendencia folytatódni fog az USA-ban, mert ehhez a külkereskedelmi deficit évi 50-100 milliárd dolláros növekedésére lenne szükség. Az egészséges nemzetközi kereskedelmi rendszer feltétele, hogy az egyes országok egyaránt legyenek szorgalmas exportőrök és importőrök. Ha az adott országok az exportból származó bevételt nem költik el (importra), vagy az alacsony gazdasági növekedés miatt csökkentik az importot, akkor a nemzetközi kereskedelmi rendszer összeomlik. Ezt a problémát egyelőre az USA óriási külkereskedelmi hiánya leplezi.

Kérdéses, hogy a jövőben hogyan növelhető a nemzetközi kereskedelem. Európa szerepe a nemzetközi kereskedelem élénkítésében kétségesnek tűnik, mert az alacsony gazdasági növekedés nem teszi lehetővé az import növelését. Ezen felül Európa nemzetközi kereskedelmi mérlege gyakran kis pozitívumot mutat, ami azt jelenti, hogy az importhoz képest többet exportál, aminek következtében csökken a világpiacon kereslet. Dél-Amerika hasonló helyzetben van, ahol több nagy ország (Argentína, Brazília) eladósodása már gazdasági növekedésüket is veszélyezteti, ezért az importnál magasabb export (értékes dollárbevétel) segítségével tudják csak visszafizetni nemzetközi hiteleiket. Afrika pedig annyira szegény, hogy nem sokat jelent a globális kereskedelem alakulásában.

Így Ázsiának kellene a nemzetközi kereskedelmi rendszert az összeomlástól megmenteni, de **az ázsiai országok kíméletlen exportőrök és kevésbé lelkes importőrök.** Arról nem is beszélve, hogy a külkereskedelmi mérleg pozitív szaldójának folyamatos fenntartására és a nemzetközi kereskedelemről származó többletbevételek (export mínusz import) felhalmozására törekszenek. Azt is figyelembe kell venni, hogy ezekben az országokban az elmúlt időszakban hogyan alakultak a devizatartalékok, vagyis a külkereskedelmi többletből és nemzetközi beruházásokból származó bevételek.

1996-2003 között néhány fontosabb ázsiai ország (Japán, Kína, Hong Kong, Tajvan, Dél-Korea és Indonézia) devizatartaléka 500-ról 1300 milliárd dollárra emelkedett. Ezen belül Japánban ez az érték 217-ről 534, Kínában 107-ről 345, Hong Kong-ban 64-ről 116, Tajvanban 88-ról 182, Dél-Koreában 34-ről 128, Indonéziában 18-ről 33 milliárd dollárra nőtt. **Ezeket a pénzeszközöket általában biztonságos befektetésekbe helyezik, például az USA állampapírjait vásárolják meg.** Azt is hozzá kell tenni, hogy ennek eredményeként az állampapírok ára magas, a kamat pedig alacsony szinten mozog. Fordított helyzetben viszont – például az állampapírok eladása esetében – a kamatszint emelkedése súlyos gondot idézne elő az USA gazdaságában a beruházások visszafogásától kezdve a fogyasztói- és jelzáloghitelek kamatterheinek növekedéséig bezárólag (Stelzer, 2003).

A nemzetközi kereskedelmi rendszerből tehát hiányzik a körforgás, vagyis azok az országok, amelyek exportálnak, nem importálnak automatikusan. Ez pedig a globális kereskedelem szempontjából nagyon rossz

állapot. A szabad kereskedelem létjogosultságát az igazolja, hogy végeredményben mindenki javát szolgálja. Ennek lényege, hogy az egyes országok azt termelik, amit legolcsóbban elő tudnak állítani (a komparatív előnyök alapján). Így a szegény országok olcsó élőlátás-igényes javakat (pl. cipő, játék, ruhanemű) adnak el gazdag országoknak, ahonnan szofisztikált, tudásigényes termékeket (pl. repülőgép, gyógyszer, ipari gépek) vásárolnak. Ennek következtében minden országban nő az életszínvonal. Adott országban belül a dolgozók és az iparágak egy része átmenetileg vesztes lehet, de a fogyasztók zöme nyer, a dolgozók többsége pedig a nemzetközi kereskedelemben versenyképes iparágakban kerül alkalmazásra. **Ha az egyes országok az exportbevételeket importra használják fel, akkor a nemzetközi kereskedelem nem teszi tönkre folyamatosan a munkahelyeket, mert körforgásban vannak az exportból származó bevételek és az importhoz szükséges kiadások.**

Ha azonban túl sok ország az exportbevételek (vagy annak egy részének) felhalmozására törekszik, összeomlik a szabad kereskedelem logikája. Ebben az esetben a nemzetközi kereskedelem csökkentheti a globális gazdasági növekedést és tönkretelheti a munkahelyeket, ugyanis **túl sok eladó harcol ugyanazon kevés vevőért. Az egyes országok a stagnáló világpiac minél nagyobb hányadért versenyeznek és megpróbálják külföldre áthelyezni a munkanélküliséget.** Az 1990-es években az USA gazdasági fellendülése és óriási külkereskedelmi deficitje mérsékelte ezeket a hatásokat (az USA a világ népességének 4,5%-ával rendelkezik, a világon előállított GDP 31%-át képviseli, de az energiaforrások 25%-át használja fel). A gazdasági növekedés azonban időközben csökkent, a dollár árfolyama gyengült (az USA exportjának versenyképessége nőtt) és stabilizálódott a külkereskedelmi hiány nagysága.

Évtizedeken keresztül a nemzetközi kereskedelem növekedése (jelenleg évi 8 billió dollárt tesz ki) elősegítette a világgazdaság növekedését és csökkentette a szegénységet. **Amennyiben a nemzetközi kereskedelmi rendszer nem tudja megoldani az alapvető problémát, vagyis nem képes az USA piacától való túlzott függőségi viszonyt mérsékelni, akkor globális szinten politikai feszültség és gazdasági hanyatlás alakulhat ki. A nemzetközi kereskedelemben nagyobb egyensúlyra és fenntarthatóságra kell törekedni.** Ebből következik, hogy Európában nagyobb gazdasági növekedést, Dél-Amerikában az eladósodás csökkentését kell elérni, Ázsiában pedig fel kell hagyni a felhalmozás állandó növelésével, és mérsékelni kell a gazdasági növekedés exporttól való függőségét.

Ezek a változások vagy bekövetkeznek spontán módon, vagy nem. Japán példája figyelmeztető jel, mert gazdasága a termelési szerkezet diverzifikációjának elmaradása miatt továbbra is az export által vezérelt, és az óriási külkereskedelmi többlet ellenére továbbra is stagnál. Ha ugyanez a folyamat máshol is megtörténik, akkor növekvő protekcionizmussal, csökkenő versenyképességgel és diszkriminatív kereskedelmi blokkok kialakulásával számolhatunk. Mindez problémás jövőképet vetít előre.

6. A kereskedelem liberalizálásának hatása az EU mezőgazdaságára

6.1. A kereskedelem liberalizálásának következménye

A mezőgazdaság gazdasági erejét sokkal inkább a piacon elfoglalt helye, mintsem a támogatások színvonala határozza meg. A piaci pozíció viszont nagymértékben függ a logisztika színvonalától, a termékpálya alsó és felső szakaszainak hatékonyságától és a piacorientált termelés mértékétől.

A nemzetközi kereskedelem liberalizálása globális szinten is a protekcionizmus fokozatos felszámolását jelenti, ugyanis a világ számos országában illetve és régiójában esetenként az EU-nál is erőteljesebb protekcionista eszközöket is alkalmaznak. Továbbá **a liberalizált kereskedelem az EU-ban előállított mezőgazdasági termékek számára a világ más részein bővülő piacra jutási lehetőséget kínál.**

A nemzetközi kereskedelem liberalizálásának várható eredménye, hogy a világpiacra megszűnik az agrártermékeknek a támogatások kereskedelemtorzító hatása által előidézett árcsökkenése. A nemzetközi modellek azt mutatják, hogy a szabadabb kereskedelem magasabb világpiaci árakhoz vezethet, aminek következtében csökken a különbség a belföldi és nemzetközi árak között (jelenleg ezt az árkülönbözetet támogatásokkal kell áthidalni).

Az EU-ban nagyon sok termék nem élvez ár- vagy jövedelemtámogatást, ezért e termékek számára a kereskedelem liberalizálása új piacra jutási esélyek nyújtásával több előnyt jelent, mint hátrányt. E körbe tartoznak a kertészet és az abrakfogyasztó állattenyésztés termékei, a vetőmagvak egy része és az étkezési burgonya. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy ezeknek a termékeknek a versenyképességét közvetlenül érintheti a földárak alakulása, valamint az állatjóléti, az állati takarmányozási és a (trágyakezelésre vonatkozó) környezetvédelmi előírások szigorodása.

Az EU általában termékeny földterülettel rendelkezik, ezért a termelésre vonatkozó szigorodó előírások ellenére a földterület nagy része gazdasági szempontból nemigen lesz vonzó más célú használatra (kivéve a nagy népsűrűségű tagországokat). Ez azt jelenti, hogy a földművelésre alapozott mezőgazdasági termelés lesz a jellemző a szabad(abb) kereskedelmi viszonyok között is.

Az ár- és jövedelemtámogatás leépítésével csökken a föld és a kvóták tőkeértéke. Ez a jelenlegi tulajdonosok számára adósságszolgálati (adósságtörlesztési) problémákat idézhet elő, ennek ellenére nem akadályozhatja meg, hogy a következő generációk a liberalizált termelői árviszonyok mellett is kihasználják a termőföld által kínált lehetőségeket. **A jövőbeni generációknak**

tehát már alacsonyabb költséget jelent a földvásárlás vagy földbérlet, aminek következtében emelkedik a nemzetközi versenyképesség.

A nemzetközi kereskedelem liberalizálása az EU-ban különböző hatást fejt ki a főbb ágazatokra attól függően, hogy milyen mértékű lesz a kereskedelmi akadályok lebontása (Massink et al, 2002).

6.2. Szántóföldi növények

Az EU-ban a gabonafélék árát a világpiaci árszintre szükséges csökkenteni, hogy az importvám és export-visszatérítés leépítése komoly mértékben ne befolyásolja a belföldi árszintet. **A dollár és euró árfolyamváltozása is hatással lesz a gabonafélék nemzetközi árarányaira.**

A cukorrépa esetében más a helyzet. Ha a cukor ára akár 30 %-kal is csökkenne az EU-ban, akkor sem közelítené meg a világpiaci árat, sőt teljesen liberalizált világpiacon a fő cukortermelők, Ausztrália és Brazília ennél jelentősen alacsonyabb áron lenne képes cukrot exportálni az EU-ba. **Az EU piacán bekövetkező 30 %-nál nagyobb mértékű áresés és a kereskedelem teljes liberalizálása esetében sem szűnne meg a cukorrépa termelése az Unióban.** Gazdaságilag vonzó alternatív termelés hiányában komoly jövedelemvesztés mellett is lenne cukorrépa termelés, a cukorrépa-feldolgozók pedig javítanák a feldolgozás hatékonyságát, és szoros kapcsolatot építenének ki a nagy és intenzív termelést folytató farmokkal. Ez egyben azt is jelenti, hogy már **a közepes hozamot elérő farmokról is kiszorulna a cukorrépa termelés.**

Az árak és jövedelmek csökkenése sok szántóföldi növénytermelőt a termelés feladására vagy más növények termelésére fog kényszeríteni. **A gyengébb minőségű szántófölddel rendelkező farmok számára a koncentráció vagy az extenzív szarvasmarha-tartás lehet a kiút.** A szántóföldi növénytermesztők számára a jövőben egyre inkább a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzés vagy új mezőgazdasági jövedelemforrás létrehozása lesz a meghatározó. **Az intenzív állattenyésztés szerepe is növekedhet a kereskedelem liberalizálásával, mert olcsóbb lesz a gabonafélék állati takarmányként történő felhasználása.**

A szántóföldi zöldségtermesztés növelése nem jöhet szóba a kereskedelem teljes liberalizálása esetében, mert a vámvédelem leépítésével ebben a szektorban egyértelműen nő a harmadik országok versenyképessége.

A kereskedelem teljes liberalizálása és a közvetlen jövedelemtámogatás megszüntetése azt jelentené, hogy a hagyományos szántóföldi növénytermesztésnek nem lenne jövője az EU-ban, mert még a nagygazdaságok is felhagynának a termeléssel. **A kereskedelem mérsékelt liberalizálása esetében a koncentráció és termelékenység fokozásával a farmerek megfelelő jövedelemhez juthatnak.** A gabonaféléknél így a koncentráció folyamatának erősödésére, vagy a gabonaféléknek kizárólag vetésforgóban való termelésére lehet számítani. **A**

cukorrépa csak akkor lehet versenyképes, ha mind a termelés, mind a feldolgozás hatékonysága nő. Az étkezési burgonya előállításában komoly versenyre számíthat az EU a szomszédos országok részéről, habár a csökkenő földárak bizonyos mértékig növelhetik a burgonyatermelők versenypozícióját.

A feltételekhez kötött vidékfejlesztési támogatás pedig a környezetbarát termelést, beleértve a biotermelést, a helyi specialitások előállítását, az élővilág megőrzését, a tájvédelmet, a vízgazdálkodást és a rekreációs (üdülési) célokat szolgálja.

6.3. Tejtermelés

Az Agenda 2000 keretében a marhahús intézményes ára csökkent, a tejé pedig az új KAP reform értelmében, az Agenda 2000-ben meghatározott mértéknél is jobban fog csökkenni a trágyakezelésre vonatkozó előírások szigorodásával párhuzamosan, ami **alacsonyabb jövedelmezőséget idéz elő a tejtermelésben.** A holland Agrárgazdasági Kutató Intézet (LEI) számításai szerint az átlagos holland tejtermelő évi jövedelemvesztesége eléri a 6 600 eurót (Massink et al, 2002). **A jövedelemveszteséget részben ellensúlyozza a tejkvóta alacsonyabb költsége, a földár csökkenése, a termelés koncentrációjának és hatékonyságának emelkedése, valamint a bevezetésre kerülő közvetlen tejprémium.** A tejtermelő farmok száma Hollandiában a 2000. évi 27 ezerről 2010-ig 16 ezerre esik vissza. Ugyanakkor az egy tejtermelő farm által előállított tej mennyisége átlagosan évi 400-ról 700 ezer kilogrammra emelkedik.

A tejfeldolgozásban is további koncentráció várható és nagyobb szerepet kap a magasabb hozzáadott értékű tejtermékek előállítása. A tejtermelésben várható reformok a tejár akár 20 %-os zuhanásához is vezethetnek (ez az Agenda 2000 megállapodáshoz képest 5 %-kal nagyobb árcsökkenést jelent),⁶ ez az árszint már megközelíti a nemzetközi egyensúlyi árat. Ennek eredményeként a tejkvótákra a gyakorlatban egyre kevésbé lesz szükség (habár 2013-ig fennmarad a tejkvóta rendszer), s a külkereskedelem liberalizálásával tovább csökkenhet a tej ára. A kereskedelem fokozatos liberalizációja mellett a közvetlen tejprémiumok folyósításával azonban életben lehet tartani a tejtermelő gazdaságok jelentős részét.

Az EU tejiaci szabályozásában végbemenő változások összességében a tejtermelő farmok számának drasztikus csökkenését és a termelés intenzitásának növelését eredményezik. A viszonylag magas földárak és specializáció ugyanakkor növelni fogja a fajlagos – egy tehenre és egy hektárra jutó – tejtermelést. A hatékony takarmányozás és a fejés automatizálása (fejőrobotok alkalmazása) miatt a legeltetés helyett a teheneket elsősorban zárt térben fogják tartani. A kereskedelem teljes liberalizálása esetében az EU-ban a tejet elsősorban a

⁶ A KAP-reform a vaj intervenciós árának 25, a sovány tejpor intervenciós árának 15 %-os csökkenését irányozza elő 2004-2008 között és megszünteti a tej alapárát.

földterülettel alig vagy nem rendelkező nagygazdaságokban, és speciális környezetvédelmi, élővilág-fejlesztési és tájvédelmi előírásoktól mentes régiókban fogják előállítani.

6.4. Marhahús

Az Agenda 2000 keretében a marhahús szektorban 2002. július 1. óta már csak alacsony áron történő rendkívüli felvásárlásokra kerülhet sor. A piaci támogatás nagy részét a magántárolás támogatása jelenti. Az állatprémiumok jogosultságához eleget kell tenni az állatsűrűsége, környezetvédelemre és trágyakezelésre vonatkozó előírásoknak is. Az élővilág megőrzését célzó program által is támogatott húshasznú szarvasmarha tenyésztés tűnik vonzó lehetőségnek, számos marhahústermelőnek viszont a borjúhús előállítására kell átállnia. A professzionális marhahústermelők pedig magas minőségű termékek előállítására fognak összpontosítani egy jól szervezett termékpálya résztvevőjeként.

A kereskedelem további liberalizálásával egyre több vágómarha termelő a mezőgazdaságon kívüli munkalehetőségre vagy magas minőségű végtermék előállítására fog törekedni. A KAP reformja keretében továbbra is fenntartható lesz a termeléshez kötődő állatprémium, ami életben tartja a húshasznú szarvasmarha tenyésztésével foglalkozó farmokat.

A kereskedelem teljes liberalizálása és a közvetlen támogatások megszüntetése azonban a húshasznú szarvasmarha-tartást is veszélyeztetné, mert életképességük teljes egészében az ökológiai (például az élővilág megőrzése program keretében nyújtott) támogatás függvénye lenne. A többi vágómarha előállítással foglalkozó farm életképessége pedig a húshasznú tehénnel rendelkező farmok termelésétől függne, illetve legfeljebb, mint „hobbitevékenység” maradna fenn.

A termőföldért vívott versenyben a vágómarha előállítás legnagyobb versenytársa a tejtermelés lesz, míg a borjúhizlalás területén a hízalásra beállítandó borjúkért folyik majd a (hasznosítási irányok közötti) verseny.

6.5. Sertés és baromfi

A sertés- és baromfihús termelést a gabonafélék és a marhahús piaci árának alakulása is érinti, de az egyéb intézkedéseknek még ennél is sokkal nagyobb hatása lesz a szóban forgó termékek előállítására. **Az állatjóléti és környezetvédelmi normák (trágya és ammónia) sok kistermelőt a termelés feladására kényszerítenek.** A sertéshús előállítása az EU egyes tagországaiban (pl. Hollandiában) csökkenni, az alacsonyabb termelési költséggel rendelkező tagországokban és egyes tagjelölt országokban pedig növekedni fog. **A tojástermelés tekintetében majd elválnak, hogy a szigorúbb állatjóléti**

intézkedések következtében az EU-ban mennyire marad versenyképes ez a szektor.

A külkereskedelem további liberalizálása a sertés- és baromfihús importját szintén befolyásolja. Az USA-ból származó drágább sertéshús is megjelenik az EU piacán, habár ennek mennyisége a dollár/euró árfolyamának alakulásától és az ehhez kapcsolódó termelési költségektől függ. **A harmadik országok baromfihús –elsősorban a csirkemell – exportjának a növekedésére is számítani lehet az egységes piacon.** A csökkenő vámok hatására nő a Brazíliából származó friss csirkemell importja, aminek hatása már jelenleg is érezhető.

A nemzetközi kereskedelem további liberalizálása a baromfiszektor számára előnyt jelent, mert csökkenek a takarmányárak. Ha a kukorica majd világpiaci áron lesz beszerezhető, akkor akár 25 %-kal is csökkenhet a takarmány ára, ami növeli a baromfihús előállítás versenyképességét az EU-ban.

A magasabb árfekvésű sertés- és baromfihús importjának növekedése az árverseny miatt hátráltatni fogja az EU-ban a biohús előállítását. A tojásra ez nem vonatkozik.

Teljesen szabad kereskedelem esetében a baromfitartók előnyére válna a takarmánygabona, elsősorban a kukorica árának csökkenése (ebben a helyzetben az intervenciós árat is csökkenteni kellene). Ez új perspektívákat is nyújtana a baromfihús előállítóknak, mert növelhetnék a csirkemell exportjának világpiaci részesedését.

A növénytermesztő farmok a gabonafélék alacsonyabb ára – egyelőre nem csökken az intervenciós ár, csupán a havi árnövekmény, de a nemzetközi kereskedelem liberalizálása olcsóbb importot eredményez – következtében jobban járhatnak, ha baromfihús előállításra állnak át. A gabonafélék és a baromfihús előállításának nyereséges kombinációja magyarázatot ad arra, hogy a jövőben mind az EU-ban, mind globális szinten **fokozatosan megváltozik az abrakfogyasztó ágazatok (baromfi- és sertés) földrajzi allokációja, mert a sertés- és baromfitartók a takarmánytermelők közvetlen közelében fognak elhelyezkedni.** A tapasztalatok azt mutatják, hogy a növénytermesztő farmok a baromfihús előállítását helyezik előtérbe a sertéshús-előállítással szemben.

Az abrakfogyasztó ágazatok nem profitálhatnak az ökológiai és tájvédelmi célokhoz kötött támogatásokból. Az organikus, környezet- és állatbarát termelés vagy az élelmiszerbiztonság gazdasági életképességét **sokkal inkább a fogyasztók, mintsem a speciális jövedelemtámogatás nagysága határozza meg,** vagyis arról van szó, hogy a fogyasztók mennyit hajlandók fizetni az ilyen módon előállított termékekért. A közvetlen jövedelemtámogatás csak az állatjólét ösztönzése céljából jöhet szóba. Ez különösen a tojástermelésben játszhat fontos szerepet, ha a jelenlegi vámok csökkentésével nő az EU-nál alacsonyabb állatjóléti standardokkal rendelkező országokból származó tojásimport.

6.6. Juhászat

Az EU-ban a bányahús esetében a juhprémium segítségével igyekeznek kiegyenlíteni az árkülönbséget a célár és aktuális piaci ár között, ami viszonylag alacsony támogatási összeget jelent. **Mivel alapjában véve a juhtenyésztésben az anyajuh-prémium a protekcionizmus egyetlen formája, ezért az importvédelem megszüntetése nem eredményezne jelentős változást.** A kereskedelem teljes liberalizálása, beleértve a közvetlen jövedelemtámogatás (anyajuh-prémium) megszüntetését, viszont komoly hatást gyakorolna a juhtenyésztésre. Közvetlen jövedelemtámogatás nélkül a juhtenyésztés csak azokban a kedvezőtlen adottságú régiókban maradna fenn, ahol a juhtartók a speciális kiegészítő támogatásra (*Rural World premium*) jogosultak.

A bányahús iránti nemzetközi kereslet növekedése és a napjainkban megfigyelhető **új-zélandi termelés csökkenése** (a tejtermelés javára) **hatására már középtávon is a világpiaci árak emelkedésére lehet számítani**, ami azt is jelenti, hogy jövedelemtámogatás nélkül is életképes lehet a juhtenyésztés az EU-ban.

7. Az agrárpolitika várható iránya az OECD tagországokban

A piacorientált termelés lényege, hogy a nemzetgazdaság javát szolgálja, ha az erőforrások allokációja megfelel a piaci visszajelzéseknek. A piacorientált termelés irányába történő elmozdulás azt is jelenti, hogy a korábbi időszakhoz képest kevésbé torz a termelés, a fogyasztás és a nemzetközi kereskedelem.

A piacorientált termelés hagyományosan a hatékonyság fogalmával függ össze, de az érvek kényszerítő ereje még nagyobb, ha egyéb racionális megfontolások is szerepet játszanak. **A jövedelemtranszfer hatékonyságának elemzése alapján elmondható, hogy a piacorientált támogatási eszközök – ha a támogatás nem kötődik a mezőgazdasági termelési vagy a fogyasztási döntésekhez – sokkal hatékonyabb támogatást jelentenek a célba vett háztartások számára, mint a piaci beavatkozások.** Hasonló a helyzet, ha a kormány beavatkozik a piaci zavarok elhárításába (például közjavak, közjólét biztosításánál), mert ebben az esetben is számos piacorientált lehetőség kínálkozik jobb megoldásnak (a piaci kudarcot előidéző okot kell megszüntetni).

A kormányok **legnagyobb kihívása az, hogy megfelelő egyensúlyt találjanak a jövedelemátcsoportosítás, a regionális vagy globális közjavak (közszolgáltatások) biztosítása és a globális felelősség** (azoknak a lépéseknek a mellőzése, amelyek igazságtalan terhet rónak más országok vállára) **között.** A támogatási eszköz megválasztása sokkal inkább központi kérdés, mint önmaga a cél. Az alternatív agrárpolitikai eszközök lehetőséget nyújtanak a kormányok számára, hogy a kitűzött célokat minimális kereskedelemtorzító intézkedésekkel, illetve hatásokkal ériék el.

A belföldi reform a legfontosabb tényező. A kereskedelempolitika képezi a multilaterális tárgyalások alapját, de kevés kereskedelmi vita lenne az OECD tagországok, valamint az OECD tagországok és a fejlődő országok között, ha a már elfogadott követelményeknek megfelelő belföldi agrárpolitika kialakítását célozták volna meg. Főleg a belső támogatásokat kell olyan világos célkitűzések alapján megfogalmazni, ahol az alternatív támogatási intézkedések teljesítménye mérhető és összemérhető a *status quo* eredményével. Az agrárpolitika értékelését átláthatóvá és nyilvánossá kellene tenni az érdekelt felek tájékoztatása érdekében, így az agrárpolitika kidolgozói felelősséget vállalnának döntéseikért. A gyakorlatban a világos célok kitűzése valószínűleg a célok eléréséhez szükséges eszközök alapvető irányváltását teszi szükségessé a méltányosság és a piaci kudarcok elhárítása érdekében.

Így például az alacsony mezőgazdasági jövedelemmel kapcsolatos probléma általános adózási és társadalombiztosítási programokkal is megoldható, ugyanis ezeknek az eszközöknek a legnagyobb a jövedelemtranszfer-hatékonyságuk, ráadásul a jövedelemtámogatásnak ez a formája nem torzítja a termelést és a kereskedelmet. Megjegyezzük, hogy a közjavak vagy a pozitív externáliák termelését ösztönző támogatás is növeli a farmerek jövedelmét.

Arról van szó, hogy a farmerek a társadalom többi tagjához hasonló elbánást követelnek, habár a javak és közjavak előállításáért (extenzív növénytermesztés és állattenyésztés) jelenleg is kapnak javadalmazást. **A termeléshez kötődő támogatás nem tudja egyszerre biztosítani a közjavak optimális mennyiségét és a megcélzott kedvezményezettek kielégítő támogatását.** Az ilyen támogatási eszközök jövedelemelosztása tipikusan regresszív, mivel inkább a (jövedelmezőbb) nagygazdaságokat, mint kisgazdaságokat hozzák előnyös helyzetbe, a fogyasztókat az élelmiszerre költött jövedelemhányadnak megfelelően adóztatják meg, és nettó költségterhet jelentenek a fejlődő országok számára. Ugyanakkor elősegítik a gazdasági hatékonyság és versenyképesség érvényesülését.

A piac maga is hozzájárul néhány szociális probléma megoldásához. A mezőgazdasági reálárak folyamatos csökkenésének a mezőgazdasági háztartások jövedelmére kifejtett hatását automatikusan csillapítja a kevésbé hatékony gazdálkodó termelésből való kiválásának és a jövedelemforrás diverzifikálásának a kényszere (ez a hatékonyság és versenyképesség irányába mutat). Számos OECD tagországban sok farm **mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelme nem éri el a mezőgazdasági háztartások átlagos jövedelmének az 50 %-át** (OECD, 2001c). A piaci visszajelzések tehát enyhítették a csökkenő árak hatását. A közjavak esetében **a kormányok versenypályázatot (tender) írhatnak ki, amelyből kiderülhet, hogy valóban a farmerek bizonyulnak-e a szóban forgó közjavak leghatékonyabb előállítóinak, és ha igen, akkor mely farmerek.**

Egyéb társadalmi célok szélesebb fejlesztési kezdeményezésekkel, mint például vidék- és településfejlesztéssel valósíthatók meg. Ebbe a körbe tartozik a környezetvédelmi célok kitűzése is nemzetgazdasági szintű szabályozással, adóztatással (a szennyező fizet elv alapján) és támogatásokkal (ha a kívánt környezetvédelmi szolgáltatás egyéb módon nem biztosítható). Végül előfordulhat, hogy az agrár-specifikus társadalmi érdekeket piaci vagy nemzetgazdasági szintű eszközökkel nem lehet megfelelően szolgálni, ezért ebben az esetben az e célok elérését szolgáló agrárpolitika bevezetése jelenthet megoldást. Ezeknek a specifikus érdekeknek az egyértelmű beazonosítása (például a környezet vagy vidéki táj védelme) önmagában is fontos lépés a világos célokat szolgáló agrárpolitika tervezése (és a monitoring) céljából.

Szélesebb összefüggésben azt láthatjuk, hogy **a kormányok gyorsabb gazdasági növekedést segíthetnek elő az infrastruktúra, oktatás és képzés, valamint a kutatás és fejlesztés területén megvalósuló beruházások támogatásával** (OECD 2001h). A mezőgazdaság előnyét szolgálják mind az általános beruházások, mind az agrár-specifikus beavatkozások, mert hozzájárulnak a közegészségügy és az élelmiszerbiztonság javításához.

A belső agrárpolitika a nemzetközi kereskedelmet is befolyásolja. A kevésbé hatékony belső agrárpolitika nettó költsége felnagyítva gyűrűzik be a nemzetközi piacokra. Az is lehetséges, hogy a kereskedelempolitika jelenti az egyetlen eszközt a hazai termelők védelmére az importtal versenyző szektorokban.

A kereskedelempolitika reformja önmagában is fontos lépés, de a **multilaterális tárgyalások döntő szerepet játszanak a belföldi reformok előmozdításában.**

Az 1994. évi WTO-megállapodás végrehajtásának tapasztalatai azt sugallják, hogy **számos lehetőség van a kereskedelem liberalizálásának ösztönzésére.** Ezek közé tartozik a kötelezettségvállalás szigorítása a joghézagok megszüntetésével, a támogatások rugalmas besorolási lehetőségeinek szűkítésével és a reformfolyamatnak a korábban nem, vagy kevésbé érintett területekre való kiterjesztésével (pl. exporthitel, exporthitel-garancia, nemzetközi élelmiszersegély, állami külkereskedelem).

A nemzetközi kereskedelem reformja összességében nagyobb gazdasági növekedéshez vezet, de a kereskedelem liberalizálása nem mindenki számára hoz előnyt, legalábbis rövidtávon. A protekcionizmus segítségével korábban védelmet élvező ágazatokban a termelők egy csoportjának problémát okoz a növekvő verseny. A megváltozott körülményekhez való alkalmazkodást átmeneti támogatások is elősegíthetik, a kevésbé életképes alternatívákkal rendelkező háztartások számára azonban a szociális juttatások kínálják a megfelelő megoldást.

A mezőgazdasági kereskedelem liberalizálása mind az OECD, mind a fejlődő országok számára széles körű lehetőséget biztosít. Főleg a fejlődő országok exportőrei húznak hasznot a piacra jutás javulásával, míg a belföldi piacot ellátó termelőknek előnyt jelent, hogy már nem kell a szubvencionált exporttal versenyezniük. Ennek ellenére sok termelő hátrányos helyzetbe kerülhet. A fejlődő országokban a támogatást élvező termelők egy része nagyobb piaci versenynek lesz kitéve (a vámvédelem csökkenése miatt), míg a fogyasztók esetleg többet fizetnek majd az importált termékekért (a világpiaci ár növekedése következtében), a korábban preferenciális vámelbánásban részesülő exportőrök pedig egyéb potenciális exportőrök versenyével fogják szembe találni magukat (a vámpreferencia a vámok általános csökkentésével párhuzamosan erodálódik). Az OECD tagországok által a fejlődő országok számára biztosított nagyobb piacra jutás lehetőségét a fejlődő országok exportkapacitásainak egyidejű növelésével (pénzügyi támogatás segítségével) szükséges egybekötni.

A kereskedelem liberalizálásának központi eleme az agrártámogatások csökkentése. Számos ország már tett pozitív irányú lépéseket a legkevésbé hatékony és leginkább kereskedelemtorzító támogatási formák átcsoportosításával, de ezek **a reformok egyenlőtlenséget mutatnak az egyes termékek és országok tekintetében.** A jövedelemtranszfer hatékonyságának elemzéséből világosan kiderül, hogy a jelenlegi termeléshez kötött támogatások közvetlen jövedelemtámogatással történő helyettesítése esetén a támogatások 50 %-os leépítése mellett sem csökkenne a mezőgazdasági háztartások jövedelme. További megtakarításokat jelenthet az alacsonyabb jövedelmű mezőgazdasági háztartások célzott támogatása.

A reformok által felszabaduló pénzügyi forrásokkal a kormányok olyan területek beruházását segíthetik elő, amelyek inkább kiegészítik, mintsem

korlátozzák a mezőgazdasági piacok működését (funkcióját). A beruházások néhány területét – infrastruktúra, képzés, kutatás és fejlesztés, élelmiszerbiztonsági rendszerek – viszonylag könnyű általánosságban meghatározni, de a konkrét javaslatokhoz további elemzésekre van szükség.

A transzparens agrárpolitika (az adófizetői transzferek megjelenítésével) nemcsak hatékonyabb, mint a kevésbé átlátható agrárpolitika (pl. ártámogatás), de ezen felül a lakosság is sokkal inkább tudatában lesz annak, hogy ki mit fizet, és ez kinek a javát szolgálja. **Az OECD tagországok agrárpolitikája központi szerepet játszhat a tisztességes, versenyképes és fenntartható globális élelmiszergazdaság megteremtésében.**

Összefoglalás

A tanulmány célja, hogy **az agrárpolitikák mozgásterének bemutatásával könnyen megértsük a Közös Agrárpolitika (KAP) változásait, beleértve a nemzetközi agrárkereskedelem liberalizálásának folyamatát is. Ez hozzájárul a magyar agrárpolitikában reálisan kitűzhető célok megértéséhez is.**

1. A KAP szükségszerű reformjai

Európában a mezőgazdasági protekcionizmus hosszú időre nyúlik vissza, ennek ellenére a mezőgazdasági vámok sokkal kisebb kereskedelmi akadályt jelentettek, mint a KAP keretében bevezetett importvám rendszer.

Az EU agrárpolitikáját ma már nem a második világháború utáni időszak, hanem a 21. század követelményei alapján kell megítélni. A KAP 1992. évi reformja összefüggésbe hozható az 1986-ban elkezdődött GATT Uruguay-i Fordulójának határozataival, amelyek a mezőgazdasági támogatások (belső- és exporttámogatás) jelentős mértékű csökkenését célozták meg. **A Közös Agrárpolitika a természet- és környezetvédelmet sem segítette elő,** mert egyrészt a magas ártámogatás a nagyobb gazdaságok gyors kialakulásához vezetett, másrészt a termelés intenzifikálásával jelentős környezeti károk is keletkeztek.

Az EU-ban a nagy árutermelő farmok hozzájárulnak a világ növekvő élelmiszer-szükségletének kielégítéséhez, fontos gazdasági szerepet játszanak a vidéki térségek életében, környezetvédelmi szempontból pedig a trópusi őserdők megmentését szolgálják (ez a trópusi országok élelmiszer-importkeresleti hajlandóságán és fizetőképességén is múlik). **A piacra termelő gazdaságok jövője az EU-ban is az agrárkereskedelem további liberalizálásától függ. A kisgazdaságok támogatása a vidékfejlesztési politika keretében – ezek a táj karbantartását, valamint meghatározott területek nem agrárjellegű (pihenés, szórakozás, sport) hasznosítását célzó közvetlen támogatások – pedig nem veszélyezteti az agrárkereskedelem liberalizálását.** Az Agenda 2000 kiemelten kezeli a vidék fokozott támogatását, de nem tudja megakadályozni – csak lassítani – a vidék lakosságának elvándorlását a városokba.

Az árutermelő farmokat érinti a legjobban a földárak alakulása **az EU-ban, ahol a magas agrártámogatás beleágyazódott a földárba és szinte megfizethetetlen földárak kialakulásához vezetett. A mezőgazdasági kereskedelem liberalizálásával az EU-ban előreláthatólag csökken a földár,** ami azt jelenti, hogy a földárak csökkenésével párhuzamosan a mezőgazdasági jelzáloghitel jelzálogértéke is csökken, de a hiteltörlesztés nagysága változatlan marad. Az EU-ban is tulajdonképpen a csökkenő földárak ellensúlyozása céljából kompenzálják az árutermelő farmokat a múltban alkalmazott támogatási formák visszavonásának következményei miatt (1992. évi KAP-reform, Agenda 2000). **A földárak csökkenésének ellensúlyozására nyújtott (átmeneti) támogatás indokoltnak látszik a mezőgazdasági kereskedelem további liberalizálása érdekében.**

A mezőgazdasági termelési módszerekkel kapcsolatban jelentős társadalmi elégedetlenség tapasztalható. **A fogyasztók biztonságos élelmiszert és társadalmilag elfogadható termelési módszereket igényelnek**, és mindezekre garanciát kérnek a mezőgazdasági szektor szereplőitől. Nem véletlen, hogy a KAP új reformja is ebbe az irányba mutató lépés.

2. A nemzetközi kereskedelem liberalizációja

A kereskedelem liberalizációja évszázadok óta megfigyelhető folyamat. A növekvő méretgazdaságosság (mérethozadék) az intézmények átalakítását és harmonizálását követeli meg. Az EU egységes piacának létrehozásával egyidőben a nemzeti szabályozásokat és intézményeket EU szintű szabályozásokkal és intézményekkel helyettesítették. Hasonló folyamat szemtanúi lehetünk jelenleg globális szinten is, ahol **a technológia előrehaladása globalizálja a világkereskedelmet.** Ez újabb szabályozások és intézmények kialakítását, azaz globalizációját teszi szükségessé.

A globalizáció és a kereskedelem liberalizálása elleni fellépés érthető, ha elhanyagolják vagy korlátozzák a szabályozások és intézmények globalizálását. A globalizáció speciális eszközök alkalmazását igényli a liberalizálódó kereskedelem negatív következményeinek megelőzése vagy ellensúlyozása érdekében. Ebből következik, hogy **a WTO eszközei is bővítésre, javításra szorulnak**, és ezeket még jobban összhangba kell hozni az egyéb nemzetközi politikai eszközökkel.

A globális kereskedelem legnagyobb veszélye, hogy egyre nagyobb mértékben az USA nagy külkereskedelmi hiányának van kitéve. Ha az egyes országok az exportból származó bevételt nem, vagy csak részben költik el importra, akkor a nemzetközi kereskedelmi rendszer összeomlik. Ezt a problémát egyelőre az USA óriási külkereskedelmi hiánya leplezi. **Nem számíthatunk arra, hogy ez a tendencia folytatódni fog**, mert az USA-ban időközben csökkent a gazdasági növekedés, gyengült a dollár árfolyama (ezzel párhuzamosan nőtt az export versenyképessége) és stabilizálódott a külkereskedelmi hiány nagysága. A nemzetközi kereskedelemben nagyobb **egyensúlyra és fenntarthatóságra** kell törekedni, mert **ha nem mérséklődik az USA piacától való túlzott függőségi viszony, akkor globális szinten politikai feszültség és gazdasági hanyatlás** alakulhat ki.

A nemzetközi kereskedelmi rendszerből tehát hiányzik a körforgás, mert az exportőr országok nem automatikus importőrök. Elsősorban néhány fontosabb ázsiai ország (Japán, Kína, Hong Kong, Tajvan, Dél-Korea és Indonézia) **törekszik a nemzetközi kereskedelemről származó többletbevételek felhalmozására.** A felhalmozott pénzeszközöket általában biztonságos befektetésekbe helyezik, **például az USA állampapírjait vásárolják meg.** Ha viszont körforgásban vannak az exportbevételek és az importkiadások, akkor a nemzetközi kereskedelem nem teszi tönkre folyamatosan a munkahelyeket (a munkanélküliség külföldre helyezésével).

3. A támogatások hatása a jövedelmezőségre

A liberalizálódó agrárkereskedelem ellenére a világ agrártermelésének mintegy kétharmadát képviselő OECD tagországokban továbbra is magas a mezőgazdaság támogatottsága, habár a becsült összes támogatás (*Total Support Estimate: TSE*) a GDP %-ában kifejezve a vizsgált időszakban – 1986-1988 és 2000-2002 közötti évek átlagában számolva – **2,3-ről 1,2 %-ra csökkent.** Összességében elmondható, hogy az OECD tagországok **támogatáspolitikája** az utóbbi időszakban **a kevésbé piac- és kereskedelemtorzító támogatások irányába mutat.**

A mezőgazdasági háztartások jövedelmének emelésére irányuló agrárpolitika eredményességét a jövedelemtranszfer hatékonyságával mérhetjük. Az elemzések szerint **a támogatások legfeljebb 50 %-a kerül a mezőgazdasági háztartásokhoz** (a területalapú közvetlen támogatás 50, a piaci ártámogatás csupán 25 és az inputtámogatás alig 20 %-a jut el a termelőhöz).

A belföldi támogatások jövedelemtranszfer hatékonysága és kereskedelemtorzító tendenciája közötti kapcsolat elemzése azt mutatja, hogy **minél nagyobb a farmer termelési döntéseit nem befolyásoló támogatások aránya, annál nagyobb jövedelem marad a mezőgazdasági háztartásoknál** és annál kisebb a támogatások termelésre és kereskedelemre gyakorolt hatása. **A mezőgazdasági háztartások jövedelemhelyzetének pontos megismeréséhez azonban hiányoznak a teljes körű háztartás szintű adatok.** Kockázatsökkentési stratégiával (szerződéses termelés, biztosítás, határidős szerződések és opciós üzletek, vertikális integráció) is mérsékelhető a jövedelemingadozás.

Az új KAP-reform szerint a termelők által különböző jogcímen felvehető támogatások döntő hányadát egységes farmtámogatás (*single farm payment*) címen összevonják egyetlen támogatási formába (2005-2007 között). **Az egységes farmtámogatás a termeléstől független lesz,** aminek következtében **a jövedelemtranszfer hatékonysága is nő.**

4. GATT/WTO

Az 1948. január 1-én hatályba lépett GATT-megállapodás hatására a merkantilista elméletet felváltotta a komparatív előnyök elmélete és az agrártermékek kivételével megnyílt a szabadabb nemzetközi kereskedelem lehetősége. **A GATT-megállapodás azonban figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a komparatív előnyök a mezőgazdaságban jóval nagyobbak és tartósabbak, mint a gazdaság egyéb ágazataiban.**

Az 1994. évi GATT/WTO-megállapodás legnagyobb eredménye az volt, hogy a vámrendszer lett a WTO tagországok agrárkereskedelmének az alapja. **Az OECD tagországokban a mezőgazdasági termékek átlagos vámszintje 60, az ipari termékeké viszont csak 5 %.**

A WTO-megállapodás 1995. évi hatályba lépése előtt alkalmazott vámoknál magasabb vámok lekötése (a vámok csökkentésénél az 1986-88 közötti időszak számított bázisidőszaknak) **lehetőséget teremtett arra, hogy ellentétes irányt vegyen a reform.** A jelenlegi WTO tárgyalásokon **az elnöki javaslat** a svájci, illetve az Uruguay-i formula – a svájci formula az átlagnál magasabb vámok nagyobb mértékű csökkentésével a 25 %-hoz közelítő átlagos vámszintet eredményezne, míg az Uruguay-i formula 6 év alatt 36 %-os vámleépítést jelentene – **a vámok differenciált mértékű leépítését szorgalmazza**, ami 5 év alatt a vámok 40-60 % közötti csökkentését jelenti. A fejlődő országokra a fejlett országokénál alacsonyabb vámleépítés vonatkozik. **A vámcsökkentési javaslat különböző módon érinti az EU mezőgazdasági termékeinek nemzetközi kereskedelmét**, mert míg például a cukor a tervezett vámcsökkentés következtében nem lesz versenyképes az egységes piacon, addig a búza versenyképessége alig változik.

A fejlődő országokra a speciális és különleges elbánás (*Special and Differential Treatment*) keretében a speciális termékek (*Special Products: SP*) tekintetében átlagosan 10, termékenként legalább 5 %-os vámleépítést irányoznak elő.

A WTO-megállapodás minimum piacra jutási rendelkezései nem érték el a kívánatos hatást, mert **a tagországokban a vámkvóta 65 %-át nem használják ki teljes egészében**, több mint 25%-ánál pedig a kihasználtság alig éri el a 20 %-ot. Az új WTO forduló elnöki javaslata szerint az **1999-2001 közötti évek átlagfogyasztási szintje jelentené a fogyasztás bázisát**, vagyis **a kedvezményes vámkvótákat az eddigi 5-ről a fogyasztás 10%-ára** – a fejlődő országok esetében a fogyasztás 6,6 %-ára (a speciális termékek kivételt jelentenek) – **kellene bővíteni 5 év alatt.**

Az állami külkereskedelem is korlátozhatja az importot, ha például nem vásárolja meg a vámkvóta teljes mennyiségét, vagy inkább a hazai termékeket kiegészítő és nem azzal versenyző terméket importál. Összességében mégis az állami kereskedelem mutatja a legnagyobb vámkvóta kihasználtságot.

Számos WTO tagország újabb kereskedelmi akadályok felállításától tartva nem hajlandó elfogadni az EU eredet-megjelöléssel (*Protection of Designation of Origin: PDO*) és földrajzi jelzéssel (*Protection of Geographic Indication: PGI*) kapcsolatos követeléseit.

Már az 1947. évi GATT-megállapodás megtiltotta a nem mezőgazdasági termékek exportszubszencióját, a mezőgazdasági termékekre azonban 25 tagország jelenleg is nyújt exporttámogatást (az EU exporttámogatási lehetősége ma is 14 milliárd dollárt tesz ki). **A jelenleg zajló WTO tárgyalásokon az elnöki javaslat az exporttámogatások teljes felszámolását irányozza elő az export versenyképességét befolyásoló egyéb támogatási forma** (az exporthitel, a hitelgarancia, az élelmiszersegély, az állami külkereskedelem) **szabályozásának a szigorítása mellett.**

A belső támogatásokat sárga, kék és zöld dobozba sorolták. A sárga dobozba tartozó támogatások torzítják a kereskedelmet a legnagyobb, a zöld dobozos támogatások pedig a legkisebb mértékben. **A sárga doboz tartalmazza a belső támogatáscsökkentési kötelezettség kalkulációjához szükséges összesített belső támogatottsági mutatót** (*Total Aggregate measurement of support: AMS*). A kék dobozos támogatás is az AMS kalkuláció része csökkentési kötelezettségvállalás nélkül (ez természetesen a zöld dobozra is érvényes). **A gyakorlatban eddig kevés országnak okozott gondot az AMS kötelezettség teljesítése, mert az Uruguay-i Forduló ideje alatt született számos kompromisszum megkönnyítette a kötelezettségvállalások teljesítését.**

A támogatási formák átcsoportosítása (sárga dobozból zöld dobozba) fontos lépés volt, de ennek ellenére **a támogatások általános szintje** – például a PSE mutató – **nem csökkent megfelelő mértékben. Az új WTO forduló a belső támogatások 60 és a kék dobozos támogatások** (1999-2001. évi bázison) **50 %-os csökkentését** irányozza elő 5 év alatt (a kék dobozos támogatások is az AMS kalkuláció részét képezik). A fejlődő országokra azonban a belső támogatások 33 és a kék dobozos támogatások 40 %-os csökkentése vonatkozik 10 év alatt (a kék dobozos támogatások az AMS kalkuláció részét képezik a végrehajtási időszak 5. évétől kezdve). **Az USA a kék dobozos, a Cairns-i csoport mind a sárga, mind a kék dobozos támogatások teljes megszüntetését követeli. Az EU szerint viszont a sárga és kék dobozos támogatások semmiképpen nem moshatók össze és nem kezelhetők azonos módon.**

A zöld dobozos támogatások óriási hangsúlyt kaptak a WTO-megállapodás hatályba lépése óta (1995), ezért **számos tagország a zöld dobozos támogatások erős korlátozását követeli** az ilyen típusú támogatások növekedésének visszafogása érdekében. Ez természetesen érinti **az új KAP-reform** keretében bevezetésre kerülő termeléstől független támogatásokat is, ami **a kék dobozos támogatások zöld dobozba történő átmentését szolgálja** (a közvetlen támogatások egy része továbbra is a termeléshez kötődik majd, ezért ezeket a támogatásokat a kötelező területpihentetés fennmaradása esetében kék dobozba kell sorolni).

Az elnöki dokumentum a de minimis támogatások 50 %-os csökkentését (5-ről 2,5 %-ra) **javasolja** 5 év alatt. A fejlődő országokra továbbra is a 10 %-os *de minimis* szint lesz érvényes, sőt lehetőséget kapnak a *de minimis* alapján a nem termékspecifikus támogatások beszámítására a negatív termékspecifikus AMS támogatásokba, a mezőgazdasági bruttó termelési érték 10 %-a erejéig. **Az EU a de minimis szint eltörlését javasolja a fejlett országokra vonatkozóan**, mivel az egyes tagországoknak a támogatások csökkentési kötelezettségének kijátszására ad lehetőséget. **Az USA** azonban ragaszkodik **a de minimis szint fenntartásához** arra hivatkozva, hogy a kereskedelemre gyakorolt hatása igen csekély.

A WTO-megállapodás egyértelműen hozzájárult a KAP reformjához. A külső tényezőkön túlmenően azonban elsősorban belső okok, mindenekelőtt **az agrártermékek minőségével és élelmiszerbiztonságával kapcsolatos társadalmi aggályok is elősegítették a KAP újabb reformját.**

Nem kereskedelmi szempontok

Az EU a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos társadalmi elvárásokat, mint **nem kereskedelmi szempontokat** (*non-trade concerns*) szintén **napirendre tűzte** a nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokon. A nem kereskedelmi szempontok közül **kiemelkedik a multifunkcionális típusú mezőgazdasági termelés kérdése**, ami összefügg az EU agrártámogatásainak esetleges átcsoportosítási lehetőségével.

A gazdag országokban a mezőgazdaság szerepe jelentéktelen a nemzetgazdaságban. Ezzel szemben a föld- és egyéb természeti erőforrások használata tekintetében a mezőgazdaság jelentősége nő, mert erőteljesen fokozódik a verseny a szóban forgó erőforrásokért a mezőgazdaság és a nemzetgazdaság más szektorai között. Mivel a mezőgazdaság nem-termékjellegű kibocsátásának (*non-commodity output*) kínálatára magas jövedelemrugalmasság jellemző, **a földhöz és egyéb természeti erőforrásokhoz kapcsolódó nem-termékjellegű kibocsátás értéke nő.**

Több funkció jellemzi a mezőgazdaságot, de ez nem kizárólag a mezőgazdaságra érvényes. A mezőgazdaság elsődleges funkciója az élelmiszer és növekvő mértékben az ipari nyersanyagok (gyógyszer, bio-üzemanyag, rostonvények) előállítás. A mezőgazdaságnak ezen kívül egyéb funkciója is van, **amelynek hatása pozitív és negatív is lehet fizikai, gazdasági és politikai értelemben.** A pozitív hatásokhoz sorolható a tájvédelem, a biodiverzitás, kulturális örökség megőrzése, a vidékfejlesztés és az élelmiszerbiztonság. A negatív hatások körébe tartozik a környezetszennyezés (a talaj és a víz) és a táj pusztulása.

A mezőgazdaságból származó nem-termékjellegű kibocsátások szervezett piaca általában hiányzik, ezért a mezőgazdasági termelők termelési döntéseikben gyakran nem veszik figyelembe a nem-termékjellegű kibocsátások hatásait. **A nem-termékjellegű kibocsátások** (pl. a tájkép és a környezetvédelem) **társadalmi értékének internalizálása** – külső hatások belsővé alakítása, azaz a járulékos költségeket és hasznokat, az elsődleges tevékenységet folytató termelők számára érzékelhetővé kell tenni – **nélkül ezeknek a kibocsátásoknak a szintje messze elmarad a társadalmilag optimális mértéktől.** A külső hatások (externália) internalizálása hiányában tehát a pozitív externália alultermelést, a negatív externália túltermelést idéz elő a társadalmilag kívánatos szinthez képest. A belföldi agrárpolitikák számos országban a mezőgazdasághoz kötődő különböző externáliákat és közjavakat (közszolgáltatásokat) egymástól függetlenül célozzák meg, a legtöbb gazdasági modell egymástól elszigetelve vizsgálja az externáliákat abból a feltételezésből kiindulva, hogy a többi externália állandó (fix) és lényegtelen. **A sokféle externália és közjavak hatását tehát egymás között, valamint a piaci termékekkel kapcsolatban is elemezni kell.**

A piaci kudarcok kérdése

Az agrárpolitikai eszközök tekintetében **fontos követelmény a mezőgazdasági termelők jövedelemszempontjaival és a piaci kudarcok** (*market*

failure) **korrekciójával összefüggő célok szétválasztása.** Még ha ugyanazokat az eszközöket is alkalmazzák a szóban forgó célok eléréséhez, minden esetben meg kell határozni a kormányzati beavatkozás optimális mértékét. Az agrárpolitika tehát nem indulhat ki abból, hogy a mezőgazdasági háztartások jövedelem-színvonalának meghatározott küszöbértékig történő emelése optimális szinten biztosítja a szóban forgó közjavakat is.

Nem szabad összekeverni a jövedelemhelyzetet a nem-termékjellegű kibocsátás támogatásával. A mezőgazdaság alacsony jövedelem-színvonalának problémáját nem lehet a piaci kudarcok elhárításának a támogatására hivatkozva megoldani vagy fordítva. Továbbá figyelembe kell venni azt is, hogy a mezőgazdasági támogatások jövedelemelosztási hatása nem esik egybe a közjavak előállítását célzó támogatások optimális allokációjával (megoszlásával). Így például a piaci ártámogatás termékkibocsátásra (reáloutput) vonatkozik és ennek eredményeképpen (a farmméretek szóródása esetében) a nagyobb farmok több támogatást kapnak, bár a kisméretű farmok ugyanúgy hozzájárulnak a közjavak előállításához.

Természetesen sok a megválaszolatlan kérdés azzal kapcsolatban, hogy **mi legyen az agrárpolitika szerepe a közjavakkal és externáliákkal összefüggő piaci kudarc elhárításában.** A **piacorientált** és célzott eszközök alkalmazásának irányába történő elmozdulás mértéke a különböző agrárpolitikai változatok gazdasági hatékonyságától és az alternatív lehetőségekkel kapcsolatos tranzakciós költségek nagyságától függ. Ha ebbe az irányba mozdulnak el a nemzeti agrárpolitikák, akkor a költségmegtakarítás mellett diverzifikált célkitűzések is megvalósíthatók, beleértve a környezetvédelmet és vidékfejlesztést is.

Lényeges szempont, hogy milyen szoros kapcsolat áll fenn a termelés és az egyéb funkciók között. Ha nincs, vagy laza a kapcsolat, akkor a termeléstől független a többi funkció, tehát nem célszerű a termelés támogatása. Gyenge kapcsolat figyelhető meg a mezőgazdasági termelés és egyes egyéb funkciók (pl. a kulturális örökség megőrzése és a foglalkoztatás) között. A nem-termékjellegű kibocsátás, azaz a mezőgazdaság egyéb funkciója ritkán – ha egyáltalán – függ a termelés intenzitásától. Ha viszont a termeléssel létezik is valamilyen szintű kapcsolat, az egyéb funkciók érvényesülése bizonyos szint felett már nem igényel többlettermelést (meghatározott intenzitású termelés már elegendő). **Szoros kapcsolat fennállása esetében viszont indokolt lehet a beavatkozás,** főleg abban az esetben, ha egységnyi termeléshez egységnyi nem-termékjellegű funkció társul. Ilyen kapcsolat azonban a gyakorlatban nemigen létezik. **A mezőgazdaság pozitív hatásai leginkább meghatározott helyeket, régiókat érintenek** (helyspecifikus hatásokról van szó). Ebből következik, hogy a mezőgazdaság egyéb funkciói célzott (a szóban forgó funkció és helyszín, valamint régió tekintetében) támogatással biztosíthatók.

A piaci megoldások feltárása elősegíti a hely-specifikus funkciók érvényesítését. A nem kívánt hatások pedig állami beavatkozással megszüntethetők, ugyanakkor nem szabad eltekinteni a nem megfelelő agrárpolitika fenntartásának

költségeitől sem. Az agrárpolitikának az adott hely, régió és ország jellegzetességei mellett **a kívánatos és nem kívánatos belföldi és nemzetközi pozitív és negatív hatásokat is figyelembe kell venni.** Néhány esetben a tranzakciós költség magasabb lehet, mint amekkora ilyen jellegű költség általában felmerül az agrárpolitikai eszközök alkalmazásánál, ezért **az állami beavatkozás összköltségének minimalizálása és az elérhető eredmény maximalizálása érdekében valamennyi szóba jöhető lehetséges megoldást (scenáriót) meg kell vizsgálni.**

5. Veszélyek és lehetőségek

Az egyes kormányok **legnagyobb kihívása, hogy megfelelő egyensúlyt találjanak a jövedelemátcsoportosítás, a (regionális és globális) közjavak (közszolgáltatások) biztosítása és a globális felelősség** (azoknak a lépéseknek a mellőzése, amelyek igazságtalan terhet rónak más országok vállára) **között. A belföldi reform a legfontosabb tényező.** Sokkal könnyebb a politikusoknak azt mondani, hogy megértem a gazdálkodók problémáját, de a vámok emelését a nemzetközi kötelezettségvállalások nem teszik lehetővé, mint azt, hogy a problémák oka a komparatív előnyök hiánya, így a nemzetgazdaság a mezőgazdasági termelők nélkül jobban járna. A kereskedelempolitika képezi a multilaterális tárgyalások alapját, de kevés kereskedelmi vita lenne a nemzetközi kereskedelemben, ha az érintett országok a már elfogadott követelményeknek megfelelő belföldi agrárpolitika kialakítását célozták volna meg. Főleg a belső támogatásokat kell olyan világos célkitűzések alapján megfogalmazni, ahol az alternatív támogatási intézkedések teljesítménye mérhető és összemérhető a status quo eredményével.

A piacorientált termelés a nemzetgazdaság javát szolgálja, ha az erőforrások allokációja megfelel a piaci visszajelzéseknek és az agrárpolitika a hatékonyság mellett egyéb racionális megfontolásokat is figyelembe vesz. A jövedelemtranszfer hatékonyságának elemzése alapján elmondható, hogy **a piacorientált támogatási eszközök** – ha a támogatás nem kötődik a mezőgazdasági termelési vagy a fogyasztási döntésekhez – **sokkal hatékonyabb támogatást jelentenek a célba vett háztartások számára, mint a piaci beavatkozások.** A piaci kudarcok elhárításába való állami beavatkozás esetében (pl. a közjavak, a közjólét biztosításánál) is számos piacorientált lehetőség – a piaci kudarcot előidéző okot kell megszüntetni – kínálkozik a legjobb megoldásnak.

A belső agrárpolitika a nemzetközi kereskedelmet is befolyásolja. A kevésbé hatékony belső agrárpolitika nettó költsége felnagyítva gyűrűzik be a nemzetközi piacokra. A kereskedelempolitika reformja önmagában is fontos lépés, de **a multilaterális tárgyalások döntő szerepet játszanak a belföldi reformok előmozdításában.** A reformok által felszabaduló pénzügyi forrásokkal a kormányok gyorsabb gazdasági növekedést segíthetnek elő az infrastruktúra, az oktatás és a képzés, valamint a kutatás és fejlesztés területén megvalósuló beruházások támogatásával. A beruházások néhány területét – infrastruktúra, képzés, kutatás és fejlesztés, élelmiszerbiztonsági rendszerek – viszonylag könnyű általánosságban meghatározni, de a konkrét javaslatokhoz további elemzésekre van szükség.

A transzparens agrárpolitika (adófizetői transzferek) kialakítása egyrészt hatékonyabb, mint a kevésbé átlátható agrárpolitika (pl. az ártámogatás) alkalmazása, másrészt a transzparencia növelésével a lakosság sokkal inkább tudatában lesz annak, hogy ki mit fizet, és az kinek a javát szolgálja. **Az OECD tagországok agrárpolitikája központi szerepet játszhat a tisztességes, versenyképes és fenntartható globális élelmiszergazdaság megteremtésében.**

A nemzetközi kereskedelem liberalizálása, a környezetvédelmi és állatjóléti előírások változása szinte valamennyi mezőgazdasági ágazat helyzetét befolyásolja az EU-ban. A piaci szabályozás alá tartozó ágazatok helyzete romlani fog a kereskedelem liberalizálásának következményeként. A kereskedelem teljes liberalizálása, beleértve a közvetlen jövedelemtámogatások leépítését is, nagyon komoly mértékben érintené a juhtenyésztést és a marhahús előállítását. A termeléshez kötődő támogatások további fenntartása – az új KAP-reform ezt lehetővé teszi – és speciális támogatási eszközök segítségével (élővilág megőrzését célzó támogatás) jövedelmező maradhat a húshasznú szarvasmarhatartás.

Kevésbé kiszámítható az abrakfogyasztó ágazatok (a sertés- és a baromfiágazat) **sorsának alakulása.** A termelés csökkentése ezekben az ágazatokban **sokkal inkább az állatjóléti és környezetvédelmi standardok alkalmazásának lesz köszönhető, mint a kereskedelem liberalizálásának.** A nemzetközi kereskedelem további liberalizálása **előnyt is jelenthet** az abrakfogyasztó szektorok és a tejtermelés számára. Az előnyök közé sorolható **a kvóta és takarmány alacsonyabb költsége,** valamint a csökkenő importvámok következtében javuló exportelhetőség a harmadik országok piacán. A tejtermelés a specializáció, a koncentráció és a termelés intenzifikálása irányába fog elmozdulni, ami homogén minőségi tejtermelést fog eredményezni.

A kertészeti termelés a nemzetközi kereskedelem liberalizálásából **profitálhat** a harmadik országok piacán kínálkozó nagyobb exportlehetőségek miatt, **ugyanakkor** a csökkenő importvédelem révén **erősebb importversenynek is ki lesz téve.**

A társadalom által elvárt termelési módszerek (beleértve az organikus termelést is) segítségével előállított termékek valószínűleg hátrányba kerülnek a liberalizált piacon. Az árkülönbözet csökkenésére számíthatunk a nemzetközi piacon versenyképes standard termékek (pl. a magas minőségű húsok) és a speciális minőségű termékek (pl. organikus termékek) körében az utóbbi hátrányára. Ennek az lehet az eredménye, hogy a fenntartható termelést folytató kisgazdaságok egy részét felváltják az intenzívebb termelést előtérbe állító nagygazdaságok.

A kereskedelem liberalizálása hozzájárulhat a korábbi termelési gyakorlat visszaállításához, s ezáltal bizonyos szinten a **termelés regionalizálódásához.** A növénytermesztők visszatérhetnek arra a gyakorlatra, hogy a saját állatállomány vagy közvetlen környezetükben található állattartók számára állítanak elő

takarmányt. Az állattenyésztők és növénytermesztők között kölcsönös szerződések jöhetnek létre a takarmány előállítás és trágyaelhelyezés tekintetében.

A kereskedelem liberalizálásából eredő **jövedelem-kiesést részben kiegyenlíthetik az állatjólét, az élelmiszerbiztonság, az élővilág és tájgazdálkodás javítását célzó speciális támogatási formák**. Ezek a feltételekhez kötött támogatások elősegítik a mezőgazdaság iránt támasztott társadalmi igények kielégítését.

A farmerek döntő hányada számára a jövőben egyre inkább mint másodlagos jövedelemforrást jelent a gazdálkodás. Az új nemzetközi piaci viszonyok között a farmerek innovatív hozzáállással piaci szegmenseket is találhatnak termékeik számára. Ugyanez vonatkozik a **feldolgozóiparra is, amely számára előnyt jelent a termelés koncentrációja és a harmadik országokból származó termékek könnyebb beáramlása az egységes piacra**, valamint a magasan hozzáadott értékű termékek értékesítésének nagyobb lehetősége a nemzetközi piacokon.

A becsült összes támogatás (*TSE*) a 2000-2002 közötti évek átlagában Magyarországon **2,6 %-ot** tett ki, míg az **OECD régiójában átlagosan csupán 1,2 % volt a mutató értéke a GDP %-ában kifejezve**. A **PSE** mutató, valamint az **egy termelőre, illetve az egy hektárra jutó támogatás** viszont ugyanebben az időszakban Magyarországon **alacsonyabb volt, mint az OECD átlaga**.

A **mezőgazdasági háztartások jövedelemhelyzetének pontos elemzéséhez azonban hazánkban is hiányoznak a háztartás-szintű adatok**. A **mezőgazdasági háztartási modell pedig speciálisnak** tekinthető a munkaidő és források megosztása (piacra termelés, mezőgazdaságon kívüli tevékenység, szabadidő, háztartási munka) tekintetében.

A WTO-ban egyes tagországok a **kvótaadminisztráció magyar gyakorlatát is bírálják**, mert alacsony a kvótakihasználása Magyarországra irányuló importtermékek esetében. A **cukor importjára a WTO keretében speciális védintézkedést vezettünk be**, mert az veszélyezteti a hazai termelést. **Magyarország** több tagországhoz hasonlóan szintén **késlekedik a támogatások notifikációjával**, ami a WTO-ban hátráltatja a kötelezettségvállalások teljesítésének ellenőrzését. **Az élelmiszerbiztonság tekintetében az EU mellett Magyarország is támogatja az elővigyázatossági elv rugalmas alkalmazását** – különösen a járvánnyal sújtott országok és régiók esetében –, **de arról sem szabad megfeledkezni, hogy az EU csatlakozási szerződésben lefektetett derogációs kérelmünk értelmében meghatározott ideig nem leszünk képesek az élelmiszerbiztonságra vonatkozó előírások érvényesítésére**.

Az **EU csatlakozás önmagában is befolyásolja a különböző ágazatok várható jövedelempozícióját, amelyre további hatást gyakorol a nemzetközi kereskedelem liberalizálása**. A **mezőgazdasági termékek becsült átlagos vámszintje az EU-ban alig éri el a 20 %-ot, Magyarországon viszont ennél magasabb a vámszint**. Összességében elmondható, hogy a **nagyobb támogatást**

élvező ágazatok (tej-, sertés- és baromfiágazat) helyzete fog romlani az EU csatlakozás és a kereskedelem liberalizálása következményeként.

Summary

Agricultural policies and their impacts upon farm trade liberalisation

By shedding a light on the various agricultural policies, the study provides a better understanding of the **Common Agricultural Policy (CAP) developments, including farm trade liberalisation**. Conclusions made will further assist in developing objectives when considering the **Hungarian agricultural policy design**.

1. Reforms of the CAP

Europe has a long history of farm protectionism dating at least from the 16th century. It could be stated that agricultural tariffs distorted less international trade than import tariffs imposed by the Common Agricultural Policy.

At any rate CAP must be judged by the global requirements of the twenty-first century rather than by the European standards of 1945. Following the CAP reform in 1992, a policy alignment to substantially decrease agricultural support (both domestic and export support) can be noted, which is similar to the objectives of the Uruguay Round Agreement that was conducted under the GATT in 1986. **Agricultural policy (CAP) was not linked to the protection of the environment, price supports have not preserved rural landscape or traditions**. On one hand, high price supports have actually encouraged rapid commercialisation of farming, encouraged farmers to enlarge fields, with little regard to the impact of environment.

In the EU, larger commercial farms play an important role to satisfy the increasing demands for food products world-wide, their economic role in rural development is also important as well as their effort to protect tropical forests. **The future of these commercial farms is highly dependent on the liberalisation of agricultural trade. Rural development supports provided for small farms – farming that contribute to the landscape, rural environment and rural amenities in disadvantaged regions, especially those with special beauty and tradition – will not impact upon farm trade liberalisation**. Agenda 2000 was also designed to increasingly support rural economy, however it cannot prevent – only slow down – the process of rural outmigration.

The development of land prices in the EU has greatly impacted upon commercial farms, where high **agricultural subsidies have become farmland values, resulting in high land prices**. With **trade liberalisation land prices will decrease as a result of agricultural trade**. The first and foremost impact of moving to liberalised trade is that the value of EU farmer's land will decrease. Those who have mortgages will have less collateral value, but their payments remain as high as before. Those who have accepted land as their inheritance will have less value than they expected and may be less value than their siblings received. As a matter of fact, direct payments offered by the EU is an offsetting compensation for farmers because they have been asked to give up a valuable set of entitlements under the CAP reform

in 1992 and Agenda 2000. **Transitional offsetting compensation for decreasing land prices seems a rationale policy in order to facilitate liberalisation of agricultural trade.**

In terms of production methods used in agriculture there is an **increasing social pressure** and outcry **for implementing food safety measures and socially acceptable production methods.** Customers expecting guarantee from every player of the agricultural supply chain. The new CAP reform has already incorporated the demands of consumers into its policy design.

2. International trade liberalisation

Trade liberalisation has been experienced over decades. To be able to match up with the increasing economic efficiency (output), it is necessary to continuously restructure and harmonise the institutional systems. Thus, at the same time of creating the single market in the EU the suitable institutions were introduced as well. Currently we can also notice a similar process world-wide through the **globalisation of international trade, which is due to rapid technological developments.** This will require additional rules and institutions.

Negative attitudes and outcry against globalisation and free trade liberalisation are understandable, if the globalisation of regulations and institutional systems themselves are neglected or restricted in any way. In order to avoid or counter- balance the negative side effects of trade liberalisation, it is necessary to develop and employ special measures that can facilitate the globalisation process itself. Consequently, we could say that measures employed by the **WTO need fine-tuning and improvement as well and have to be harmonised with other internationally used policy measures.**

The biggest danger presented by the global trade is that the US has an increasingly negative foreign trade balance. The carefully balanced system of international trade will collapse if a number of countries spend on imports only a proportion of their income earned from exports. In the case of the US this problem is hidden behind the huge negative trade balance. Indicators such as the slowing economy, declining exchanged rates (at the same time increased export competitiveness) and the stagnant foreign trade deficit show that the **above trend will not continue in the US for long.** It is in the interest of all WTO member countries to create a well-balanced and sustainable international environment for free trade. **If the high dependency on the US market does not weaken, than it is likely to bring increasing political tensions and finally a decline in economic growth.**

The truth is, the international trade system is not a completed full cycle, since not all exporters will become automatically importers as well. Primarily a number of Asian countries (such as Japan, China, Hong Kong, Taiwan, South Korea and Indonesia) **usually invest heavily for example in US government securities from money they earn in international trade.** But, if incomes from

exports are well balanced against expenditures for imports international trade flow will not continue destroying workplaces (by reallocating unemployment abroad).

3. The impact of subsidies upon profitability

Despite of the liberalisation efforts of agricultural trade, in OECD countries generating two thirds of the world agricultural output, the level of agricultural subsidies is still high. However, during the examined period (as the average 1986-1988 and 2000-2002) the Total Support Estimate (TSE) as the percentage of **GDP decreased from 2,3% to 1,2%**. In summary, we can conclude that **support to the agricultural sector in OECD member states have moved towards less market and trade distorting forms of assistance.**

It is important that income support be pursued in an effective and efficient way. The performance of policies intended to raise the incomes of agricultural households can be measured in terms of a “**income transfer efficiency**” calculation. The ratio captures the share of support that actually raises the net income of farm households. According to analyses **no support policy to agricultural activity succeeds in delivering more than 50 % the monetary transfers from consumers and taxpayers as additional income to farm households. In the case of area payment the share is 50 %, for market price support and deficiency payments, the share is 25 % or less, for input subsidies it is less than 20 %.**

The analysis of the relationship between the income transfer efficiency and the level of trade distortion indicates that **if the proportions of subsidies not linked to production are higher, a higher income transfer efficiency can be observed and a higher share of the money would be retained by the farmer.** At the same time, these forms of subsidies have less impact upon production and trade. **We are, however, lacking of correct and detailed data on farm households to be able to fully understand the income structures of agricultural households.** The level of income could be better managed through risk management strategies, production contracts, insurance, future markets, integration and co-ordination.

According to the new CAP reform a single farm payment scheme will replace most of the payments to farmers between 2005 and 2007. The single farm payment scheme is decoupled from production; thus it is likely that the income transfer efficiency will increase.

4. GATT/WTO

Following the GATT Agreement, which came to force on the 1 January 1948, the mercantilist theory was finally replaced by the theory of competitive advantages, and international trade became less distorting. The GATT Agreement however did not take in to consideration that comparative advantages are substantially higher in agriculture than in other industries.

The biggest achievement of the GATT/WTO Agreement signed in 1994 was that the tariffs became the corner stone of agricultural trade in WTO member states. **For OECD countries, the average bound tariff for agricultural products is 60 %, compared with an average bound rate of 5 % for industrial products.**

In contrast with the industrial sector all agricultural tariffs are subject to upper (bound) limits. However, many OECD countries bound tariffs at rates above the equivalent rate of protection in the 1986-88 base period from which reductions were mandated. In some cases, this meant that countries could meet their commitments while actually increasing protection. The setting of bound rates that were higher than applied tariffs has opened the door to a reversal of reforms because a high bound rate can become a target for protectionists pressure. **The proposal of the chairman at the current WTO negotiations is based on the Swiss and Uruguay formulas aiming at differential tariff rate cut – between 40 % and 60 % – over 5 years** (while the Swiss formula proposes cutting tariffs which are above average, resulting in an average tariff level of 25 %, the Uruguay proposal seeks a 36 % tariff reduction over a 6 years period). For developing countries a lower level of tariff reduction applies compared with developed countries. **Agricultural products produced in the EU will be influenced in different ways by the tariff reduction proposals.** For example, while the competitiveness of sugar will diminish in the unified market as a result of tariff reductions, there will be hardly any change in the competitiveness of wheat.

Developing countries are entitled to Special and Differential Treatments, which means that average tariff reduction of the Special products would reach 10% and at least 5% reduction applies to product groups.

In many cases, a two-tier tariff rate quota (TRQ) system has been necessary to administer the Agreement's minimum and current access requirements. About 65 % of TRQ are under-filled, with more than one-quarter less than 20 % filled. Thus, according to the new proposal of WTO the basis for **current access** would be **calculated on the average consumption between 1999 and 2001, and within quota volumes would increase from 5% to 10% of domestic consumption** in 5 years. For developing countries **within quota volumes** should be increased to 6,6 % of domestic consumption.

Imports can also be constrained by state trading enterprises, if for example the government do not purchase the whole within quota, or if the primarily objective of imported products not competing with domestic produce is to complement domestic products. However, such distortions are not limited to state trading enterprises.

For the EU it is hard to get the majority of the WTO member states on its side regarding the introduction of the Protection of Designation of Origin (PDO) and the Protection of Geographic Indicator (PGI). According to a number of WTO member states these policies would cause additional trade barriers.

Despite the fact that export subsidies have been prohibited for non-agricultural products since the GATT Agreement was signed in 1947, twenty-five member states still use export subsidies in agriculture (the EU accounts for 90 % of export subsidies, the upper limit is approximately \$14 billion). **The chairman's proposal of the current WTO negotiations is urging to phase out export subsidies, while putting strict rules and disciplines upon other subsidies related to export competition** (export credits, credit guarantees and insurance programmes, food aid and state trade).

Domestic support was placed into "Green", "Blue" and "Amber" boxes, with "Amber" box instruments deemed to be the most trade-distorting form of support and "Green" box support instruments the least (minimally) trade distorting.

The Aggregate Measurement of Support (AMS) is a corner stone of domestic support commitments. Blue box direct payments are also included in the basis of AMS calculations but are not subject to reduction commitments (similarly to the "Green" box support). **In practice, fulfilling AMS commitments have not caused substantial problems in most of the member states, due to a number of compromises reached during the Uruguay Round Agreement.**

Although, shifting different forms of supports from the most distorting forms of assistance (from "Amber" to "Green" box) has been a practise **the general level of support measured by the Producer Support Estimate (PSE) has not substantially decreased.** Agreements reached **during the latest WTO negotiations are aiming at reducing domestic support by 60 % and "Blue" box supports (1999-2001 base period) by 50 % over five years** ("Blue" box support is also included in the AMS calculations). In the case of developing countries a smaller scale of reduction in domestic support (33 %) and in "Blue" box supports (40 %) applies over a ten years period ("Blue" box support is to be included in the AMS calculations from the beginning of the 5th year of the implementation period).

While the US is interested in the elimination of "Blue" box support, the Cairns group is fighting for the elimination of both "Amber" and "Blue" box supports as well. The EU, however, strongly stands by both of "Amber" and "Blue" box supports, making a clear difference between them.

The importance of "Green" box supports has substantially increased since the WTO agreement was signed. Thus, **many WTO member states demand restrictions on use of "Green" box instruments** in order to limit subsidies under this category. **This will affect the single farm payment scheme of the new CAP reform, which focuses on shifting "Blue" box supports into "Green" box support instruments** (some direct payments will be coupled to production, mandatory set-aside programmes are notified under the "Blue" box).

Proposal made by the chairman suggests a 50% cut in *de minimis* support (from 5% to 2,5%) over 5 years. There is no change in the case of developing countries, where the level of *de minimis* support remains 10%.

Furthermore, they have the opportunity to include non-production specific supports into the negative production specific AMS calculations until the maximum of 10 % of the gross agricultural production value. **The EU does not agree with the proposal, however, the US supports the proposal on *de minimis* it as it has little impact upon international trade.**

The WTO agreement played an important role in the reform of the CAP. Besides international commitments, there were internal tensions such as the **quality and food safety issues of agricultural products** demanded by consumers leading to the new reform of the CAP.

Non-trade concerns (NTC)

Society is worried about the impacts of trade on the environment. These problems are addressed under the **non-trade concerns and the EU insists that NTCs be given a prominent role in the WTO negotiations. Multifunctionality is one of the key areas of non-trade concerns** in the EU which is closely linked with the opportunity of shifting most of the agricultural supports from the “Blue” to the “Green” box.

In rich countries the share of agricultural output in GDP is not substantial. However, as the competition for the use of land and other natural resources increases between agriculture and other industries, the role of agriculture becomes more and more significant. Since the profit elasticity of the non-commodity output is high, the value of non-commodity outputs associated with land and other natural resources is likely to increase.

Agriculture has several functions, however they do not come into full display in the agricultural sector itself. While the primary purpose of agriculture is the production of food, it also plays an increasing important role in the production of industrial produces (such as medicines, bio-fuel and fibre). Agriculture has additional functions as well **generating negative and/or positive outputs that have an impact upon the whole economy and policies.** Amongst the positive externalities is landscape protection, bio-diversification, protection of cultural heritage, rural development and food safety. On the other hand, land and water pollution as well as soil erosion is considered negative externalities.

The issue of the non-commodity output of agriculture has not been fully addressed yet. Producers do not always take into consideration externalities in production decisions. It is our concern to **increase the amount of non-commodity outputs** (landscape and environmental conservation) by internalising and shifting externalities into the direction of the interest of society. This means that without making producers conscious of additional expenditures and benefits, non-commodity outputs will be well be provided under of the optimal level.

We can conclude that with the lack of internalising externalities (positive externalities) we may face under-provision while negative externalities result in

over-provision compared with social demand. Agricultural policies in a number of countries do not address externalities and public goods. Even the majority of economic models examine the problem of providing externalities separately, making the assumption that most externalities are fixed and do not have an impact upon the model itself. A variety of **externalities and their effects upon public goods and products need to be also analysed.**

Market failure

Agriculture is perceived to be more prone to market failure than other sectors. Market failures in areas like public goods and externalities provide a possible, but not inevitable, reason for intervention. Agricultural policies that are in place are often assumed to provide close to the optimal amount of public goods and net positive externalities.

Agricultural output must not be mixed up with the support of non-commodity output. The problem of lower agricultural output cannot be addressed by tackling market failure or the other way round. Furthermore, it must be considered that income transfer of agricultural support in most cases will not provide the optimal amounts of public goods. For example, if we project the real output of market price support to different farm sizes, we can note that bigger farms receive higher support, compared with smaller farms, which also participated in the provision of public good.

Clearly, there are **many unanswered questions about what the role of agricultural policy should be in correcting the market failure.** The use of market orientated and specifically designed instruments are highly dependent upon the economic efficiency of different policy options and the size of transaction costs associated with each alternative instrument. By reorientation of agricultural policies not only promises cost savings; it also opens a door to diversification of policy objectives, including those related to the environment and rural communities.

The relationship between agricultural production and other functions is an important aspect. If there is no clearly established link other functions are not dependent of production, in which case the support is not justified. Only a weak relationship can be recognised between agricultural production and some other functions such as the protection of cultural heritage and rural employment. A low degree of jointness exists between the non-commodity output (and other functions of agriculture) and the intensification of production. Even if there is some degree of jointness above a certain level of production, the effectiveness of other functions do not require intensive production (a specified level of production is satisfactory). **In the case of a high degree of jointness, however, government intervention seems reasonable,** particularly when production is closely associated with a specific non-commodity output. Often **the positive externalities of agriculture are locally defined** (site specific externalities). Hence, supporting other functions of agriculture must be site specific (in terms of function, location and/or the region).

A better understanding of market solutions would enforce site specific functions. While government interventions could diminish unwanted externalities, we must not forget about the sustainability of related agricultural costs. It is not enough to take into account a specific site, region or country characteristics when designing agricultural policies. **Other domestic and international opportunities and threats (positive and negative externalities) need also to be considered.** In some particular cases the transaction costs could be higher when it is compared with similar policy instruments implemented earlier. Therefore **scenario assessment is necessary in order to minimise the cost of government intervention and maximise the possible benefit.**

5. Opportunities and Threats

The biggest challenge for governments is to find ways of balancing their right to redistribute incomes and wealth, and to ensure a suitable provision of (regional and global) public goods with their global responsibility (taking actions that impose an unfair burden on other countries). **Domestic reform is the key.** It is easier for politicians to say that they understand the problems agricultural producers face and they can not due to lack of comparative advantages the national economy would be better off without agricultural producers. It is the implications of domestic policies for trade and trade policies that dominate international concerns. However, there would be hardly any trade conflict, if member states of WTO designed their own domestic agricultural policies according to the already accepted international commitments. In particular, domestic support policies need to have clearly defined objectives, which can be measured against other alternative policies as well as against the *status quo*.

Market oriented production supports national economy if market signals are used for resource allocation, and other rationale objectives beyond the efficiency of agricultural policies also taken into account. Based on the analysis of income transfer efficiency, we can make a conclusion that **market orientated support instruments** – if the support is decoupled from production or consumption decisions – **represent a more efficient, tailored and targeted instrument compared with government interventions.** A great number of market-orientated solutions exist even in the case of tackling market failure through government interventions (for example, public goods and public welfare). In principle, it is the best to tackle market failure at source.

Costs inefficient domestic policies spill over and are magnified on international markets. Trade policies may also be the only instrument used to protect domestic producers in import-competing sectors. Domestic reform is therefore important in its own right, while multilateral negotiations may have a vital role to play in promoting domestic reforms. The freeing up of resources could give the opportunity for governments to invest in areas, including expenditures on infrastructure, training, research, development, and food safety systems. A number of general investment projects can be easily identified, however, translating these

general recommendations in to concrete proposals for effective policies will require additional analysis.

In this regard, transparent agricultural policies (taxpayer/financed transfer) are more efficient than intransparent ones (such as price support); they are also likely to increase overall awareness of who pays for, who benefits from, and specific policies. **Agricultural policies in OECD member states play a central role in providing a fair, competitive and sustainable global food and agricultural system.**

In the EU agricultural sectors will be affected by trade liberalisation, environmental protection issues and animal welfare requirements. The position of agricultural sectors with market regulations will worsen as a result of farm trade liberalisation. Sheep and beef sectors would struggle to survive in the case of full trade liberalisation including the elimination of direct payments. Keeping direct payments (see the new CAP reform) together with additional support instruments (wildlife protection, conservation of habitats), could make beef production profitable.

Decreasing production will occur in pig and poultry sectors **primarily due to higher environmental standards and animal welfare, rather than to trade liberalisation.** At the same time, further liberalisation of international trade could also benefit – **lower expenditure on quotas and feed**, increasing export opportunities to developing countries with decreasing tariffs – these sectors and milk production. It is likely that milk production will become more intensive and specialised.

Horticulture could benefit from trade liberalisation through the increasing export opportunities to developing countries; however import tariffs cut will **increase competition as well.**

Production methods supported by consumers, including organic farming will be affected negatively in the liberalised world market. The price gap is expected to decrease between high standard products (high quality meat) and special quality products (such as organic products) at the latter expense. As a consequence of this larger farms will replace small farms with intensive production methods.

Trade liberalisation could contribute to the regionalisation of agricultural production. Crop producers could produce feed for their own livestock, or for other farms located in their neighbourhood. There will be given increasing opportunities for a number of contracts between crop and livestock producers.

Income losses could be compensated by the introduction of special support instruments for the improvement of animal welfare, food safety, and environmental protection and landscape management. With support instruments

linked to special requirements, consumers' demand for a sustainable agriculture could be met as well.

In the future, for farmers off-farm income will play a greater role than income generated from agriculture. Producers may take an innovative approach of making use of niche markets in the new international market environment. The same applies to **the food processing industry, where the advantage of a higher concentration of production and the increasing imports from third countries can be used for higher value added production.**

While the Total Support Estimate (TSE), **measured as the percentage of the GDP was 1,2 % in the OECD region** (based on the average of 2000 and 2002), it was 2,6 % in Hungary. **The level of support to producers, as captured by PSE, varies widely across countries and commodities. PSE calculated per full-time farmer and per hectare of agricultural land, however, was in Hungary under the OECD average.**

Farms and agricultural households are special in terms of working hours and the allocation of resources (producing for the market, off-farm income, leisure time and household work). **We need to obtain additional data on income of agricultural households to be able to analyse the income position of Hungarian farms.**

Hungary has received critics from some of the member states of the WTO **regarding its quota administration practices**, partly because tariff rate quotas are underfilled. **In the case of sugar, Hungary has introduced Special Safeguard measures** to protect domestic production. **Hungary's notification to the WTO** is delayed similarly to other member states, so the monitoring of the WTO is delayed as well. **Hungary supports the "precautious" adoption of food safety** – primarily in the case of epidemic affecting countries and regions – **however we must not forget** that despite of Hungary's derogation laid down in the accession treaty, **Hungary will not be able to comply with food safety requirements for a while.**

Hungary's accession to the EU itself will have an impact upon the income position of the different sectors in agriculture, which will be further affected by farm trade liberalisation as well. The estimated **average level of tariffs on agricultural products in the EU is approximately 20 %**, while it is much **higher in Hungary.** In this regard, it can be said that the **income position of sectors with large supports (milk, pig and poultry) will be worse off after Hungary's accession to the EU and as a result of farm trade liberalisation.**

Kivonat

A tanulmány az agrárpolitikák mozgásterével foglalkozik, figyelembe véve a nemzetközi kereskedelem liberalizációjának folyamatát is. Az 1994. évi WTO-megállapodás következményeinek, valamint az új WTO forduló várható hatásainak elemzésénél bemutatásra kerül az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatása, illetve támogatottsága is. Az anyag nagy teret szentel az új WTO fordulóban felvetett nem kereskedelmi szempontok közül a multifunkcionális mezőgazdaság ismérveinek, valamint a mezőgazdasági termelési és egyéb funkciói közötti kapcsolatok elemzésének. Említést érdemel a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának az EU mezőgazdaságára kifejtett hatásainak vizsgálata is. Az agrárpolitikák alakulása és Magyarország EU csatlakozása egyértelműen meghatározza a nemzeti agrárpolitika mozgásterét.

Abstract

The study analyses agricultural policies, including farm trade liberalisation. The paper takes into account both the WTO Agreement, signed in 1994 and the current WTO negotiations, which will have an impact upon the level of agricultural support. This study recognises the importance of multifunctionality in agriculture. It considers non-trade concerns and provides an explanation of jointness between production and the provision of public goods. The net costs of inefficient domestic policies spill over and are magnified on international markets. Trade reform is thus essential, while multilateral negotiations may have an important role to play in promoting domestic reforms. This paper concludes that agricultural policy reform and Hungary's accession to the EU will primarily determine the domestic agricultural policy.

Irodalomjegyzék

1. **Alvincz J. – Antal K. – Harza L. – Mészáros S. – Péter K. – Spítálszky M. – Varga T.** (2001): A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők. *Agrárgazdasági Tanulmányok, 2001/7. szám.* Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
2. **Alvincz J. – Beszteri S. – Kapronczai I. – Popp J. (szerk.) – Udovecz G.** (2001): Az Agrárinformációs és agrárszabályozási rendszer az EU-csatlakozás tükrében. *Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.*
3. **Anderson, K., B. Hoekman and A. Strutt** (1999): Agriculture and WTO: Next Steps. *Version of World Bank paper presented at the second annual conference on global economic analysis, Helnaes, Denmark, June 20-22.*
4. **Avery, Dennis T.** (1997): The coming collapse of Western Europe's farm policies. *Outlook. September 1997. Volume 1, Number 9. Hudson Institute. Indianapolis, Indiana.*
5. **Blandford, D.** (2001): Are disciplines required on domestic support? *The Estey Centre Journal of International Law and Trade Policy, 2:* 35-39.
6. **Buday-Sántha Attila** (2001): „Agrárpolitika – Vidékpolitika”, *A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó
7. **Buday-Sántha Attila** (2002): Környezetvédelem-vidékfejlesztés-agrártermelés. *Habilitációs előadások. Pécs.*
8. **Commission of the European Communities** (2003): A long term policy perspective for sustainable agriculture, *Brussels, 21 January 2003.*
9. **Dewbre, Anton and Thompson** (2001): Direct Payments, Safety Nets and Supply Response: The Transfer Efficiency and Trade Effects of Direct Payments. *American Journal of Agricultural Economics, Volume 83: Issue 5, pp. 1204 -1214, December, 2001.*
10. **Edmondson, W.** (2001): Food and fiber system share of GDP remains robust. *Rural America*
11. **Fertő Imre** (1999): Az agrárpolitika modelljei. *Budapest: Osiris Kiadó.*
12. **Fertő Imre – Szabó G. Gábor** (2001): Változó irányítási struktúrák a magyar mezőgazdaságban az átmenet során. *Külgazdaság, XLV. évf. szeptember 29-45.o.*
13. **Forgács Csaba** (2003): *A mezőgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. Gazdálkodás, 2003/4 pp. 70-81.*
14. **Freeman, F., J. Melanie, I. Roberts, D. Vanzetti,** (2000): A. Tielu and B. Beutre The Impact of Agricultural Trade Liberalisation on Developing Countries. *ABARE Research Report, 2000.6, Canberra.*
15. **Gábor J. – Juhász A. – Kartali J. – Kürthy Gy. – Orbánné Nagy M.** (2001): A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire. *Agrárgazdasági Tanulmányok, 2001/1. szám,* Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
16. **Halmi Péter** (szerk.) (2002): Az Európai Unió agrárrendszere. *Budapest: Agrárkamara és Mezőgazda Kiadó.*
17. **Hanzel Cs. – Popp J.** (2000): Az EU agrárpolitikája az agrárkereskedelem liberalizálásának tükrében. *Külgazdaság, 2000/11. szám. pp. 65-72.*

18. **Hennessy, D. A.** (1998): The Production Effects of Agricultural Income Support Policies Under Uncertainty, *American Journal of Agricultural Economic*, 80:46-57.
19. **Jankuné Kürthy Gy.- Popp J.- Potori N. (2001)**: Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján-különös tekintettel Magyarországra. *Agrárgazdasági Tanulmányok, 2001. 6. szám.* Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
20. **Juhász A. - König G. - Orbánné Nagy M.** (2003): A csatlakozás hatására megváltozó külkereskedelmi feltételrendszer bemutatása és várható hatása a külkereskedelmi forgalomra. *Kézirat.* Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
21. **Kiss Judit** (2002a): Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok kereskedelmi vitái. *Külgazdaság. XLVI. évf. 2. szám,* 47-48. old.
22. **Kiss Judit** (2002b): A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgásteret. *Budapest: Akadémiai Kiadó.* pp. 406
23. **Majchrowicz, A.** (2001): Agricultural wholesale and retail trade jobs account for two-thirds of farm and farm-related employment. *Rural America*, 16 (1):53-55.
24. **Markó B. – Palkovics M. – Popp J.**(1994): A mezőgazdaság és támogatása az USA-ban. *Keszthely: Georgikon Kiskönyvtár.*
25. **Massink, Henk – Meester, Gerrit** (2002): Farming and free trade. Effects of trade liberalisation and EU enlargement on the Dutch agricultural sector: an exploratory study. *Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries. The Hague, 2002.*
26. **Mészáros Sándor** (1987): A világpiaci árakhoz való közelítés nemzetközi irányzatai és hazai helyzete az élelmiszergazdaságban. *Agrárgazdasági Tanulmányok, 1987/7. szám.* Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet, pp. 34-37.
27. **Mészáros S. – Orbánné Nagy M. – Kartali J. – Markó B. – Stauder M.** (1992): A magyar agrárimport szabályozásának kérdései. *Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, pp. 14-18.*
28. **Mészáros S. – Markó B. – Spitalásky M.** (1993): Az agrárimport szabályozásának eszközei és tanulságai néhány fejlett országban. *Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, pp. 13-23.*
29. **Mészáros S. – Orbánné Nagy M.** (1994): A GATT-egyezmény következményei a magyar agrártámogatási rendszerre. *Gazdálkodás (6):* 1-17 o.
30. **Molnár József** (2000): A földtulajdon és a földhasználat. *Gazdálkodás* 2000/4. szám.
31. **Nagy Frigyes** (2002a): Lépni kell, ha nyerni akarunk. Gondolatok az EU élelmiszergazdaságáról. *Gazdálkodás, 2002/1* pp. 8-16.
32. **Nagy Frigyes** (2002b): A biztonság új dimenziója. *Magyar Tudomány, 2002/9* pp. 1167-1172.
33. **OECD** (1996): Factors Conditioning the Transfer Efficiency of Agricultural Support.
34. **OECD** (1997): The Uruguay Round Agreement on Agriculture and Processed Agricultural Products.

35. **OECD** (1999a): The Distributional Effects of Agricultural Support in Selected OECD Countries.
36. **OECD** (1999b): Food Safety and Quality: Trade Considerations.
37. **OECD** (2000): Income Risk Management in Agriculture.
38. **OECD** (2000a): Agricultural Policies in Emerging and Transition Economies.
39. **OECD** (2000b): Report of the Ad Hoc Group on Food Safety.
40. **OECD** (2000c): Income Risk Management in Agriculture.
41. **OECD** (2001a): Strengthening Trade Capacity for Development.
42. **OECD** (2001b): The Development Dimensions of Trade.
43. **OECD** (2001c): Low Incomes in Agriculture.
44. **OECD** (2001d): Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring and Evaluation.
45. **OECD** (2001e): State Trading Enterprises in Agriculture.
46. **OECD** (2001f): An Analysis of Officially Supported Export Credits in Agriculture.
47. **OECD** (2001g): Multifunctionality: Towards an Analytical Framework.
48. **OECD** (2001h): The Uruguay Round Agreement on Agriculture: An Evaluation of its Implementation in OECD Countries.
49. **OECD** (2002a): Medium-Term Impact of Agricultural Trade Liberalisation in OECD Countries on the Food Security of Non-Member Countries, COM/AGR/TD/WP(2001)74.
50. **OECD** (2002b): Impacts of Future Trade Liberalisation on Agriculture: Extending the Uruguay Round.
51. **Öcsödi A. – Popp J. (szerk.) – Potori, N. (szerk.) – Schmidhuber J. – Tangermann. S. (2002): Nemzetközi Agrárpiaci Kilátások, Budapest: Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium - Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, 127 p.**
52. **Pete Nándor (2002): A magyar mezőgazdaság csatlakozása – mi dől el a tárgyalásokon és mi másutt? Európai Tükör, VII. évf., 3. szám, 70-91 old.**
53. **Popp József (2000): A liberalizálódó agrárkereskedelem. Gazdálkodás, 2000/2. szám, pp. 48-53.**
54. **Popp József (2001): Agrárszabályozási feladatok és az EU csatlakozás, Gazdálkodás, 2001/5. szám.**
55. **Popp József (2002a): A sok feladatú mezőgazdaság, Magyar Mezőgazdaság, 57. évfolyam/33. szám. 2002. augusztus 14. pp. 6-7.**
56. **Popp József (2002b): Az agrártámogatások hatékonysága, Magyar Mezőgazdaság, 57. évfolyam/25. szám. 2002. június 19. pp. 4-5.**
57. **Popp József (2002c): Kínálatszabályozás és támogatás, Magyar Mezőgazdaság, 57. évfolyam/30. szám. 2002. július 24. pp. 4-5.**
58. **Popp József (2002d): Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2002. 8. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.**
59. **Popp József (2003a): Agrártámogatás, jövedelemtranszfer, multifunkcionális termelés. A falu. 2003. Tavasz. XVIII. évf. 1. szám. pp. 67-77.**
60. **Popp József (2003b): KAP-reform és a többfunkciós mezőgazdaság. Gazdálkodás, 2003./4. pp. 48-69.**

61. **Raskó György** (2002a): Kinek jó az uniós ajánlat? *Népszava*, 2002. február 17., 7.old.
62. **Raskó György** (2002b): Két lépés hátra, egy előre? *Magyar Mezőgazdaság*, 2002. június 12., 4-5. old.
63. **Romány Pál** (2002): Kortársunk az agrárpolitika. *Budapest: Szaktudás Kiadó Ház.*
64. **Sipos A. – Szűcs I.** (1995): A termőföld árának meghatározása, *Közgazdasági Szemle*, 1995. no. 7-8. pp. 766-75.
65. **Sipos Aladár** (1967): Agrárviszonyok Nyugat-Európában. *Budapest: Kossuth Kiadó.*
66. **Somai Miklós** (2002): Áldás vagy csapás? Avagy a magyar mezőgazdaság esélyei az EU-csatlakozási tárgyalások finisében. *Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem.*
67. **Stelzer, Irwin** (2003): Free Tradeoffs. *American Outlook today. August 11, 2003.* Hudson Institute. Indianapolis, Indiana.
68. **Stiglitz, Joseph** (2000): A kormányzati szektor gazdaságtana. *Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.*
69. **Szabó Gábor** (2001): Az Európai Unió Agrárpolitikája. *Debrecen – Kaposvár: Debreceni Egyetem.*
70. **Szabó Jenő** (2001): A WTO új fordulója. A mezőgazdaságra vonatkozó tárgyalási javaslat – a magyar álláspont. *Európai Agrárpolitikai Tanulmányok*, 32. szám. 2001. március.
71. **Szabó Jenő** (2003): Beszámoló a WTO Mezőgazdasági Bizottsága keretében szervezett júliusi speciális ülésen történekről. *Kézirat. FVM.*
72. **Tassy Sándor** (2001): A mezőgazdaság és a WTO (Világkereskedelmi Szervezet). *Gazdaság és Statisztika*, 2. szám, 5-24. old.
73. **Tracy, Michael** (1964): Agriculture in Western Europe, *New York: Praeger, 1964*
74. **USDA** (2001): The Road Ahead: Agricultural Policy Reform in the WTO, *Mary E. Burfisher, editor, Economic Research Service, Agriculture Economic Report Number 797.*
75. **Udovecz Gábor** (2003): A magyar mezőgazdaság versenyhelyzete, *Gazdálkodás*, 2003. 4. sz. pp. 15-27.
76. **Vajda László** (1999): Az FVM tevékenysége az EU-csatlakozási tárgyalások során. *Az Európai Unió agrárgazdaságtana*, 1999. 4. évf., 7-8. szám, 4-8. old.
77. **Van Meijl, J.C.M. and van Tongeren, F.W.** (2001): Multilateral trade liberalisation and developing countries. *A North-South perspective on agriculture and processing sectors. The Hague, July 2001.*

Glosszárrium

ACP-országok (African, Carribean and Pacific countries): Az EU-val speciális kereskedelmi megállapodással rendelkező afrikai, karibi és csendes-óceáni országok.

Aggregate Measurement of Support (AMS): Aggregált belső támogatottsági mutató, amely összesíti a termelők részére juttatott, a termelés mennyiségét befolyásoló, ezért a WTO-ban csökkentési kötelezettség alá eső támogatásokat.

Agreement of Technical Barriers of Trade (TBT-Agreement): A kereskedelem technikai akadályairól szóló nemzetközi megállapodás.

Állatprémium: A hús garantált és intervenciók árának csökkentése kompenzálásaként az állatlétszám alapján nyújtott közvetlen jövedelemtámogatás az EU-ban.

BSE: Szivacsos agyvelőgyulladás illetve kergemarhakór.

Codex Alimentarius: A Nemzetközi Élelmiszerkönyv az egyes országok szabványainak gyűjteménye.

Consumer Support Estimate (CSE): A becsült fogyasztói támogatás a mezőgazdaság kormányzati támogatásával a fogyasztóktól a mezőgazdasági termelőkhez (vagy fordítva) áramló, belföldi termelői árszinten mért éves bruttó transzfer nagysága.

Cairns-csoport: 15 hagyományos agrártermelő és –exportőr országot tömörítő csoport a GATT-on, illetve a WTO-n belül. 1986-ban hozták létre az Ausztráliában lévő Cairns-ben. A csoport tagjai (Argentína, Ausztrália, Bolívia, Brazília, Chile, Costa Rica, Dél-afrikai Köztársaság, Fidzsi-szigetek, Fülöp-szigetek, Guatemala, Indonézia, Kanada, Kolumbia, Malaysia, Paraguay, Thaiföld, Uruguay és Új-Zéland) a nemzetközi agrárkereskedelem mind teljesebb liberalizálását sürgetik. Magyarország 1997-ig volt a csoport tagja.

Common Agricultural Policy (CAP): Az EU Közös Agrárpolitikája.

Conservation Reserve Program (CRP): Az 1985 óta létező természetvédelmitartalék-földalap program hosszú távú (10 éves) területpihentetést jelent, amire támogatás jár.

Decoupling: A támogatás feltételének elválasztása (függetlenítése) a termelés mindenkorai szintjétől.

De minimis szabály: A GATT Mezőgazdasági Megállapodásának azon kitétele, amely szerint nem kell csökkenteni azokat a belső agrártámogatásokat, amelyek értéke termékspecifikus támogatás esetén nem éri el az adott termék teljes termelési értékének 5 %-át (fejlődő országok esetében 10 %-át), illetve nem termékspecifikus támogatás esetén a bruttó agrártermelési érték 5 (fejlődő országok esetében 10 %-át).

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO): Az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete.

General Agreement on Tariffs and Trade (GATT): Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény, 1947-ben hozták létre, s 1995-től a WTO váltotta fel.

General System of Preferences (GSP): Általános preferenciarendszer, általában a fejlődő vagy a kevésbé fejlett országoknak nyújtott piacra jutási kedvezmények rendszere.

Genetically Modified Organisms (GMO): Génkezelt szervezetek.

Globalizáció: A hírek, információk, technológiák, áruk, szolgáltatások és termelési tényezők világméretű áramlását jelenti.

Income transfer efficiency: A jövedelemtranszfer hatékonysága, illetve határfoka. A határfok %-át fejezi ki a támogatásnak az a hányada, amely a mezőgazdasági háztartás tiszta jövedelmét növeli.

Intervenciós ár: Az az ár, amelyen a keletkező feleslegeket az arra hivatott felvásárló/raktározó szerv felvásárolja, átveszi.

Joint production: Kapcsolt terméknek tekinthető a nem-termékjellegű kibocsátás, ha technikai szempontból egymástól függ két vagy több output előállítása.

Kék doboz (blue box): Ide olyan, termeléskorlátozó intézkedésekhez kötött belső agrártámogatások tartoznak, amelyek – mivel minimális a termelésösztönző és kereskedelemtorzító hatásuk – nem tartoznak a WTO támogatás-leépítési kötelezettsége alá (főleg az EU alkalmazza).

London InterBank Offered Rate (LIBOR): Londoni bankközi ajánlott kamatláb.

Market Price Support (MPS): A PSE a tényleges költségvetési kifizetések mellett tartalmazza a közvetett támogatásokat, azaz a piaci ártámogatást is, ami a belföldi és határparitásos árak közötti eltérést okozó kormányzati politikák nyomán a fogyasztóktól és adófizetőktől a mezőgazdasági termelőkhez áramló, belföldi árszinten mért éves bruttó transzferek összege. Az MPS agrárgazdasági és termék/termény szinten is kalkulálható.

Minimális piacra jutás (minimum market access): Kedvezményes piacra jutás (vámkvóta) biztosítása azon termékeknél, amelyeknél a bázisidőszak alatt (1986-1988) az import nem érte el a belső fogyasztás 5 %-át.

Most Favoured Nations (MFN): A legnagyobb kedvezményes (vám)elbánás, vagyis a diszkriminációmentesség elve; ennek értelmében egy országnak minden olyan kedvezményt meg kell adnia a vele szerződő félnek, amelyet egy harmadik országnak már megadott.

Multifunkcionális mezőgazdaság: A mezőgazdaság többfunkciós szerepe, ami hozzájárul a fenntartható fejlődéshez, a környezetvédelemhez, a vidéki területek életképességének megőrzéséhez és a vidéki szegénység csökkentéséhez.

Non-commodity output (NCO): Nem-termékjellegű kibocsátásnak nevezik azeket az értékeket, javakat és szolgáltatásokat, amelyekkel a mezőgazdasági tevékenység hozzájárul a tájvédelemhez, a környezetvédelemhez, a megújítható természeti erőforrások előállításához, a biodiverzitás megőrzéséhez, valamint a vidék társadalmi-gazdasági életképességének fenntartásához.

Non-Trade Concerns (NTC): A nem kereskedelmi szempontok – a mezőgazdaság sokfunkciós szerepe, a környezetvédelem, az élelmiszerbiztonság, a megfelelő állattartási technológiák alkalmazása, a vidék foglalkoztatási erejének megőrzése – is szerepelnek az új WTO forduló tárgyalásain.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD): A legfejlettebb országok Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezete.

Peace Clause (Béke-klauzula): Ennek értelmében a WTO-tagországok a belső támogatások tekintetében 2003 végéig nem alkalmazzák egymással szemben a GATT 16. és 23. cikkelyét. A 16. cikkely alapján vitatni lehet egy adott szubvenció mértékét, ha valamely termékkel jelentősen túllépnek egy átlagos piaci részesedést. A 23. cikkely értelmében pedig panel (vitarendezési fórum) felállítását lehet kérni, ha valamely tagország nem veszi figyelembe a GATT általános előírásait. A Béke-klauzula megkötésével az volt a cél, hogy 2003-ig ne lehessen a WTO-hoz fordulni a belső támogatások ügyében.

Private goods: A magánjavakat másokat kizárva kizárólagosan fogyasztják el (pl. búza).

Producer Support Estimate (PSE): A becsült termelői támogatás a mezőgazdaság kormányzati támogatásával a fogyasztóktól és adófizetőktől a mezőgazdasági termelőkhez áramló, belföldi termelői árszinten mért éves bruttó transzfer összege.

Protection of Designation of Origin (PDO): Az eredetmegjelölés azt jelenti, hogy a termék tulajdonságainak az adott területtel való összefüggése nem egyértelmű, de

különleges minősége, hírneve vagy egyéb jellemzője lényegében az adott földrajzi környezet, az arra jellemző természeti és emberi tényezők következménye.

Protection of Geographic Indication (PGI): A földrajzi jelzést a meghatározott földrajzi területen termelt, feldolgozott, illetve előállított termék megjelölésére használnak, amelynek különleges minősége, hírneve vagy egyéb jellemzője lényegében a szóban forgó földrajzi származásnak tulajdonítható.

Public goods: Közjavakról akkor beszélünk, ha az egyik piaci szereplő fogyasztása nem csökkenti a többi szereplő számára rendelkezésre álló javak mennyiségét (pl. tiszta levegő, kellemes táj), tehát korlátlan mértékben fogyaszthatók és fogyasztásukból nem zárható ki senki.

Sárga doboz (amber box): Ide olyan, a termelést befolyásoló és a kereskedelmet torzító termékspecifikus, illetve nem termékspecifikus belső agrártámogatások tartoznak, amelyeket a GATT Mezőgazdasági Megállapodásában rögzített mértékben és ütemben a tagországoknak csökkenteniük kell.

Single farm payment: Az új KAP-reform értelmében a termelők által különböző jogcímen felvehető támogatások döntő hányadát egységes farmtámogatás címén összevonják egyetlen támogatási formába, amely a termeléstől független támogatás lesz.

Special Safeguard Clause (SSG): A Mezőgazdasági Megállapodás különleges védzáradéka, amelynek értelmében pótvámok vethetők ki, amennyiben az import volumene egy meghatározott küszöböt meghalad, illetve az importár egy meghatározott érték alá süllyed. Célja, hogy megvédje a belső piacot a nem kívánatos importnövekménytől, illetve az abnormálisan alacsony importáraktól.

SPS-Agreement (Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures): A közegészségügyi és növényegészségügyi intézkedések alkalmazására vonatkozó nemzetközi megállapodás.

Tarifikáció (vámosítás): A nem tarifális piacvédelmi eszközök vámmá alakítása.

Total Support Estimate (TSE): A becsült összes támogatás a mezőgazdaság kormányzati támogatásával a fogyasztóktól és adófizetőktől a mezőgazdasági termelőkhez (vagy fordítva) áramló, belföldi termelői árszinten mért, az agrárpolitika gyakorlat a költségvetésbe befolyó összegekkel (pl. importvámok) csökkentett éves bruttó transzfer nagysága.

Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS): A földrajzi jelzések kérdéseit a WTO a szellemi alkotások tulajdonjogának védelméről szóló, úgynevezett TRIPS-egyezmény keretei között szabályozza, amely kimondja, hogy a földrajzi megjelöléseknek általánosságban védelmet kell kapniuk, legalább a

tisztességtelen verseny és a fogyasztók megtévesztésének megakadályozása tekintetében.

Uruguay-i Forduló: A GATT 1986-ben Punta del Estében (Uruguay) elkezdődött és 1993 decemberében Genfben lezárult körtárgyalási fordulója; határozatai 1995-től léptek életbe.

Uruguay Round Agreement on Agriculture (URAA): Az Uruguay-i Forduló mezőgazdasági megállapodása.

United States Department of Agriculture (USDA): Az USA szövetségi mezőgazdasági minisztériuma, amely 1862-ben kezdte meg működését.

Vámkvóta (Tariff Rate Quota: TRQ): Az az árumennyiség, amelyet kedvezményes vámok, illetve vámmenteség mellett enged egy ország a piacára.

Zöld doboz (green box): Ide olyan agrártámogatások tartoznak, amelyek mentesek a WTO agrártámogatás-leépítési kötelezettsége alól; a mentesítés kritériuma, hogy a támogatás nem kapcsolódhat árhoz, termeléshez és nem tartalmazhat a fogyasztóktól származó közvetlen jövedelem-átcsoportosítást.

MELLÉKLETEK

Mellékletek jegyzéke

1. Bilaterális kereskedelmi megállapodások az EU-ban.....131
2. Az EU legfontosabb regionális és kedvezményes kereskedelmi partnerei.....132

1. melléklet

Bilaterális kereskedelmi megállapodások az EU-ban

I. GATT Egyezmény XXIV. cikkely alatt bejelentve (Szabadkereskedelem és Vámunió)

Partnerek	Egyezmény típusa	Referencia (Official Journal)	Életbelépés dátuma	GATT/WTO notifikáció dátuma
EU				
EU tagság:	Római Szerződés		1958. 01. 01.	1957. 04. 24.
Ausztria, Finnország és Svédország			1995. 01. 01.	1995. 01. 19.
Vámunió				
Andorra	Levélváltás	L/374, 1990.12. 31.	1991. 07. 21.	1998. 02. 25.
Ciprus	Társulási Megállapodás	L/133, 1973. 05.21.	1973. 06. 01.	1973. 06. 13.
Málta	Társulási Megállapodás	L/61, 1971. 03. 14.	1971. 04. 01.	1971. 03. 24.
Törökország	1995/1. Döntés Törökország EU társulási tanács létrehozásáról	L/35, 1996. 02. 13.	1995. 12. 31.	1995. 12. 22.
Szabadkereskedelmi Egyezmények				
a) Európa				
Bulgária	Európai Megállapodás	L/358, 1994.12.31.	1993. 12. 31.	1994. 12. 23.
Cseh Köztársaság	Európai Megállapodás	L/360, 1994. 12.31.	1992. 03. 01.	1996. 05. 13.
Dánia (Faeroer-szigetek)	Szabadkereskedelmi Egyezmény	L/53, 1997. 02.22.	1997. 01. 01.	1997. 02. 19.
Észtország	Európai Megállapodás	L/68, 1998.03.09.	1995. 01. 01.	1995. 06. 30.
Macedónia	Ideiglenes Egyezmény a kereskedelemről és a kereskedelemhez kapcsolódó kérdésekről	L/124, 2001. 05.04.	2001. 06. 01.	2001. 10. 23.
Magyarország	Európai Megállapodás	L/347, 1993. 12.31.	1992. 03. 01.	1992. 04. 03.
Izland	Szabadkereskedelmi Egyezmény	L/301, 1972. 12.31.	1973. 04. 01.	1972. 11. 24.
Lettország	Európai Megállapodás	L/26, 1998.02.02.	1995. 01. 01.	1995. 06. 30.
Litvánia	Európai Megállapodás	L/51, 1998. 02. 20.	1995. 01. 01.	1995. 09. 26.
Norvégia	Szabadkereskedelmi Egyezmény	L/171, 1973.06. 27.	1973. 07. 01.	1973. 07. 13.
Lengyelország	Európai Megállapodás	L/348, 1993. 12. 31.	1992. 03. 01.	1992. 04. 03.
Románia	Európai	L/357, 1994.12. 31.	1993. 05. 01.	1994. 12. 23.
Szlovák Köztársaság	Európai Megállapodás	L/359, 1994.12. 31.	1992. 03. 01.	1996. 05. 13.
Szlovénia	Európai Megállapodás	L/51, 1999. 02. 26.	1997. 01. 01.	1996. 11. 11.
Svájc	Szabadkereskedelmi Egyezmény	L/300, 1972. 12.31.	1973. 01. 01.	1972. 10. 27.
b) Mediterrán országok				
Algéria	Együttműködési Megállapodás	L/263, 1978. 09.27.	1976. 07. 01.	1976. 07. 28.
Egyiptom	Együttműködési Megállapodás	L/266, 1978. 09.27.	1977. 07. 01.	1977. 07. 15.
Izrael	Társulási Megállapodás	L/147, 2000. 06.21.	2000. 06. 01.	2000. 09. 20.
Libanon	Együttműködési Megállapodás	L/267, 1978.09.27.	1977. 07. 01.	1977. 07. 15.
Marokkó	Társulási Megállapodás	L/70, 2000. 03. 18.	2000. 03. 01.	2000. 10. 13.
Palesztina	Társulási Megállapodás	L/187, 1997.07.16.	1997. 07. 01.	1997. 06. 30.
Szíria	Együttműködési Megállapodás	L/269, 1978.09.27.	1977. 07. 01.	1977. 07. 15.
Tunézia	Társulási Megállapodás	L/97, 1998.03.30.	1998. 03. 01.	1999. 03. 23.
c) Egyéb				
Egyes tengerentúli országok	Társulási Megállapodás		1971. 01. 01.	1970. 12. 14.
Mexikó	Az EU Mexikói Közös Tanács 2/2000. számú döntése	L/157, 2000.06.30.	2000. 07. 01.	2000. 07. 25.
Dél-Afrika	Kereskedelmi, Fejlesztési és Együttműködési Egyezmény	L/311, 1999.12. 04.	2000. 01. 01.	2000. 11. 02.

Forrás: Juhász et al, 2003.

2. melléklet

Az EU legfontosabb regionális és kedvezményes kereskedelmi partnerei

Egyezmény neve	Partnerek
Európai Megállapodás	Bulgária; Cseh Köztársaság; Észtország; Magyarország; Lettország; Litvánia; Lengyelország; Románia; Szlovákia; Szlovénia
Társulási Megállapodás	Ciprus; Málta; Törökország
Stabilizációs és Társulási Megállapodás	Macedónia; Horvátország
Euro-Mediterrán Társulási Megállapodás	Izrael; Marokkó; Palesztina; Tunézia
Együtműködési Megállapodás^{1/}	Algéria; Egyiptom; Jordánia; Libanon; Szíria
Más Szabadkereskedelmi Egyezmények	Dánia (Faeroer-szigetek), Izland, Liechtenstein, Mexikó, Norvégia, Dél-Afrika, Svájc
Más Vámuniók	Andorra; San Marino
A Tengerentúli Országok Területi Társulása (OCT)	Anguilla; Antartica; Aruba; Brit Antartik Tartomány; Brit Indiai-óceán terület; Virgin-szigetek; Kajmán-szigetek; Falkland-szigetek; Francia Polinézia; Francia Déli és Antartik Tartomány; Grönland; Mayotte; Montserrat; Holland Antillák; Új-Kaledónia; Pitcairn; Szent Ilona-sziget; Izland; Tristan da Cunha; Szent Georgina és Dél Sandwich sziget; St. Pierre és Miquelon; Turk és Caicos sziget; Wallis és Futuna sziget
EU-Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Szövetség (ACP)	Angola, Antigu és Barbuda; Bahama; Barbados; Belize; Benin; Botswana; Burkina Faso; Burundi; Kamerun; Cap Verde; Közép Afrikai Köztársaság; Csád; Komoros; Kongó; Cook-szigetek; Kongói Köztársaság; Cote d'Ivoire; Dzsibuti; Dominika; Dominikai Köztársaság; Egyenlítői Guinea; Eritrea; Etiópia; Mikronézia; Fidzsi-szigetek; Gabon; Gambia; Ghana; Grenada; Guinea; Guinea-Bissau; Guyana; Haiti; Jamaica; Kenya; Kiribati; Lesotho; Liberia; Madagaszkár; Malavi; Mali; Marshall-szigetek; Mauritania; Mauritius; Mozambik; Namibia; Nauru; Niger; Nigéria; Új-Zéland; Palau; Pápua-Új Guinea; Rwanda; St. Christopher és Nevis; St. Lucia; St. Vincent és Grenadines; Samoa; Sao Tomé és Príncipe; Szenegál; Seychelle-szigetek; Sierra Leone; Salamon-szigetek; Szomália; Dél-Afrikai Közt.; Szudán; Suriname; Sváziföld; Tanzánia; Togo; Tonga; Trinidad és Tobago; Tuvalu; Uganda; Vanuatu; Zimbabwe
Autonóm Kereskedelmi Intézkedések Nyugat-Balkánnal	Albánia; Bosznia-Hercegovina; Jugoszlávia; Koszovó
Általános Preferencia Rendszer (GSP)	Afganisztán; Argentína; Örményország; Azerbajdzsán; Bahrain; Banglades; Belorusszia; Bhutan; Bolívia; Brazília; Brunei; Kambodzsa; Chile; Kína; Kolumbia; Costa Rica; Kuba; Kelet-Timor; Ecuador; El Salvador; Örményország; Guatemala; Honduras; India; Indonézia; Irán; Irak; Kazahsztán; Kirgizisztán; Kuwait; Laosz; Libia; Malajzia; Maldív-szigetek; Moldova; Mongólia; Myanmar; Nepál; Nicaragua; Oman; Pakisztán; Panama; Paraguay; Peru; Fülöp-szigetek; Katar; Oroszország; Szaúd-Arábia; Sri Lanka; Tadzsisztán; Thaiföld; Türkmenisztán; Ukrajna; Egyesült Arab Emírségek; Uruguay; Üzbegisztán; Venezuela; Vietnám; Jemen; Amerikai Samoa; Bermuda; Bouvet-szigetek; Cocos-szigetek; Gibraltár; Guam; Heard és McDonald-szigetek; Macao; Norfolk-szigetek; Északi Mariana-szigetek; United States Mimor Outlying szigetek; Tokelau-szigetek; Virgin-szigetek (USA)

^{1/} még nem lépett életbe
 Forrás: Juhász et al, 2003.

A sorozatban eddig megjelent tanulmányok

1997

1997. 1. Dorgai László, Horváth Imre, Kissné Bársony Erzsébet, Tóth Erzsébet:
Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra
1997. 2. Glattfelder Béla, Ráki Zoltán, Guba Mária, Janowszky Zsolt:
Piacvédelmi lehetőségeink az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig
1997. 3. Janowszky Zsolt:
A vetőmagtermelés helyzete és a piaci egyensúlyt befolyásoló főbb tényező
1997. 4. Alvincz József, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában
1997. 5. Gábor Judit:
Az importvédelem nemzetközi tapasztalata

1998

1998. 1. Wagner Hartmut:
A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete 1991-1996
1998. 2. Alvincz József, Borszéki Éva, Harza Lajos, Tanka Endre:
Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése (Az AGENDA 2000)
1998. 3. Ángyán József, Dorgai László, Halász Tibor, Janowszky János, Makovényi Ferenc, Ónodi Gábor, Podmaniczky László, Szenci Győző, Szepesi András, Veöreös György:
Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak megalapozása
1998. 4. Kissné Bársony Erzsébet:
A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai
1998. 5. Balogh Ádám, Harza Lajos:
A vagyon-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban
1998. 6. Lévai Péter, Szijjártó András:
Mezőgazdasági programok a cigányság körében
1998. 7. Vissyné Takács Mara:
A fontosabb iparinövény ágazatok helyzete és feladatai az EU szabályozás tükrében
1998. 8. Tóth Erzsébet:
A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek
1998. 9. Dorgai László, Hinora Ferenc, Tassy Sándor:
Területfejlesztés – vidékfejlesztés
1998. 10. Szőke Gyula:
A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában

1998. 11. Csillag István:
A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai
1998. 12. Szabó Márton:
A hazai élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a 90-es években és a várható jövőbeli tendenciák
1998. 13. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unió marhahús-termelésének közös piacsabályai és várható hatásuk a magyar marhahús-ágazatra
1998. 14. Alvincz József, Szűcs István:
Az élelmiszergazdaság szerkezete
1998. 15. Tanka Endre:
Agrár-finanszírozás a fejlett piacgazdaságokban (Adalékok és tanulságok)
1998. 16. Szűcs István, Udovecz Gábor (szerk):
Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyelőjelei
1998. 17. Kukovics Sándor:
A tulajdoni, a vállalati és a termelési szerkezet, valamint a foglalkoztatási viszonyok átalakulása a magyar mezőgazdaságban
1998. 18. Erdész Ferencné:
Az almaágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei a csatlakozási felkészülésben
1998. 19. Kartali János:
Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években

1999

1999. 1. Gábor Judit, Stauder Márta:
A kereskedelmi láncok és az élelmiszertermelők kapcsolatának változásai
1999. 2. Kürthy Gyöngyi, Szűcs István:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének fejlesztési forrásigénye
1999. 3. Harza Lajos, Tanka Endre:
A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere
1999. 4. Wagner Hartmut:
Az exportfinanszírozás és exporthitel-biztosítás helyzete és szerepe a magyar agrárexportban
1999. 5. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás felkészülési tennivalói és fejlesztési-forrás igénye a baromfiágazatban
1999. 6. Orbánné Nagy Mária:
Az állati eredetű termékek külkereskedelmének lehetőségei és korlátai az EU-csatlakozásig

1999. 7. Vissyné Takács Mara:
A dohány ágazat vertikális integrációja Magyarországon és az EU-ban
1999. 8. Dorgai László, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula:
Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a követelmények és az EU tapasztalatainak tükrében
1999. 9. Szabó Márton:
Vertikális koordináció és integráció az EU és Magyarország tejgazdaságában
1999. 10. Juhász Anikó:
Vertikális koordináció és integráció a zöldség-gyümölcs szektorban
1999. 11. Ráki Zoltán, Guba Mária:
Az AGENDA 2000-ben előirányozott szabályozás várható hatása a szarvasmarha-ágazatban
1999. 12. Dorgai László, Miskó Krisztina:
A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban
1999. 13. Burgerné Gimes Anna, Kovács Csaba, Tóth Krisztina:
A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete
1999. 14. Alvincz József, Harza Lajos, Illés Róbert, Szűcs István, Tanka Endre:
Változások a gazdálkodás földviszonyaiban - Egy mikrofelvétel tanulságai
1999. 15. Kartali János, Juhász Anikó, Gábor Judit, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Szabó Márton, Orbánné Nagy Mária, Vissyné Takács Mara:
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai

2000

2000. 1. Udovecz Gábor (szerk.):
Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban
2000. 2. Kissné Bársony Erzsébet:
Az ökológiai gazdálkodás szabályozási rendszerének EU-konform továbbfejlesztése az AGENDA 2000 tükrében
2000. 3. Tanka Endre:
A földhasználat korszerűsítési igényei és lehetőségei
2000. 4. Guba Mária, Janowszky Zsolt, Ráki Zoltán:
A magyar juhászat hatékonyság-növelési esélyei és a szabályozás EU-konform továbbfejlesztése
2000. 5. Gábor Judit, Wagner Hartmut:
Élelmiszeriparunk rövid távú piaci kilátásai
2000. 6. Laczkó András, Szőke Gyula:
Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra

2000. 7. Kartali János:
A magyar agrárküpiacokra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények) alakulása
2000. 8. Stauder Márta:
Az élelmiszerek disztribúciós rendszerének fejlődése, különös tekintettel a kereskedelmi logisztikára
2000. 9. Popp József (szerk.):
Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2000. 10. Popp József (szerk.):
Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 11. Tóth Erzsébet:
Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998)
2000. 12. Szabó Márton:
Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra
2000. 13. Tóth Erzsébet (szerk.):
A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei
2000. 14. Erdész Ferencné, Radócné Kocsis Teréz:
A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 15. Alvincz József, Varga Tibor:
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei

2001

2001. 1. Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária:
A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire
2001. 2. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Tóth Erzsébet:
Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkkerő-piaci helyzetére (1990-2000)
2001. 3. Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmány termékpálya problémái
2001. 4. Juhász Anikó, Szabó Márton:
Az EU és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai
2001. 5. Erdész Ferencné, Laczkó András, Popp József (szerk.), Potori Norbert, Radócné Kocsis Teréz:
Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re

2001. 6. Kürthy Gyöngyi, Popp József (szerk.), Potori Norbert:
Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján – különös tekintettel Magyarországra
2001. 7. Alvincz József (szerk.), Antal Katalin, Harza Lajos, Mészáros Sándor, Péter Krisztina, Spitálszky Márta, Varga Tibor:
A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők
2001. 8. Nyárs Levente:
A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei

2002

2002. 1. Orbánné Nagy Mária:
A magyar élelmiszergazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében
2002. 2. Gábor Judit, Stauder Márta:
Az agrártermékek kereskedelmének új irányzatai, különös tekintettel az elektronikus kereskedelemre
2002. 3. Mészáros Sándor:
A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival
2002. 4. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (szerk.):
Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2002. 5. Radóczné Kocsis Teréz:
Az Európai Unió új közös borspiaci rendtartásának termelési potenciált befolyásoló elemei és azok várható hatása a hazai termelőalapok változására
2002. 6. Dorgai László, Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária, Stauder Márta, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
A WTO tárgyalások magyar agrárgazdaságot érintő 2001. évi fejleményei
2002. 7. Nyárs Levente – Papp Gergely:
Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyzete
2002. 8. Popp József:
Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig
2002. 9. Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), Wagner Hartmut:
A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után

2003

2003. 1. Varga Tibor:
A támogatások költség-haszon szemléletű elemzésének lehetőségei

2003. 2. Dorgai László, Keszthelyi Szilárd, Miskó Krisztina:
Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából
2003. 3. Alvincz József, Guba Mária:
Az egyéni mezőgazdasági termelők jövedelmének adóztatása
2003. 4. Hamza Eszter:
Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása
2003. 5. Orbánné Nagy Mária:
Az élelmiszerfogyasztás és a fogyasztói árak konvergenciája Magyarország és az EU között
2003. 6. Stauder Márta:
Az agrár- és élelmiszertermékek belföldi kereskedelme a kilencvenes években és napjainkban
2003. 7. Mizik Tamás:
Magyarország és az Európai Unió adórendszere – különös tekintettel a mezőgazdaságra
2003. 8. Popp József:
Az agrárpolitikák mozgástere a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának tükrében

Előkészületben:

2003. 9. Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor: A magyar mezőgazdaság jövedelempozíciója a megreformált KAP alapján

A kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a következő telefonszámon: Kamarásné Hegedűs Nóra: 06-1-476-3064

